

LETÉZÉSI

**irodalom
művészet
kritika
társadalom-
tudomány**

**1977. január
VII. évfolyam, 1. szám**

KIADÓI TANÁCS:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sátaí Pál
Marija Šimoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Barácius Zoltán
Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő)
Bodrogvári Ferenc
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula (műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Franyó Zsuzsanna (Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Kopeczky Csaba
Sátaí Pál
Szekeres László
Urbán János (elnök)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szöllősi Vörös Margit
A fedőlapot Boros György tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Közössége, 1971.

Kiadó: Szabadka község Művelődési Öngazgatói Érdekközössége

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórák: minden pénteken 17—19

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

ÜZENET — Časopis RUKOVET Subotica 66600-678-16

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10,
kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadka Pannónia Grafikai Müintézetben

TARTALOM

VII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM — 1977. JANUÁR

- 3 KEMÉNY G. GÁBOR—MANDICS MARIN: Mocsáry és Šarčević
(Mocsáry Lajos születésének százötvenedik évfordulójára)

KÉZFOGÁSOK

- 33 GROZDANA OLUJIĆ: Azok a szemek! — Dudás Kálmán fordítása
(novella)

ÖRÖKSÉG

- 40 MAGYAR LÁSZLÓ: Babits is pályázott...
(a költő levele Bezerédy István szabadkai főispánhoz)

ALKOTÓMŰHELY

- 42 GUELMINO SÁNDOR: Levélféleség a X. BITEF-ről I.
59 DUDÁS ANTAL: Új utak jegyében (a zentai művésztelep 25. tárlatáról)
16 KENYERES KOVÁCS MÁRTA: Egy élet a zeneművészet szolgálatában (Milan Asić munkásságáról)

OLVASÓNAPLÓ

- 64 JUHÁSZ GÉZA: Egy tájegység fénykora és hanyatlása
(Baranyai Júlia: Vízbe vesző nyomokon)
67 VARGA ISTVÁN: Helyzetkép — erkölcsi tanulsággal
(Varga Zoltán: Hallgatás)
70 KOLOZSI TIBOR: Egy folyóirat hét esztendeje
(Pató Imre: A Híd repertórium 1934—1941)
72 LÉVAY ENDRE: Jubileumi visszatekintés
(Zoltán Csuka: Pesem večenega upora)

- 73 VIRÁG ÁGNES: Az égő hajó vad expresszionizmusa
(Miroslav Krleža: Az ész határán)
- 75 VIRÁG GÁBOR: Szellemi rokonság
(Babits Adyról)
- 76 KÁICH KATALIN: Egy nagy szenvedély tűzpróbája
(Robotos Imre: Az igazi Csinszka)
- 79 VIRÁG GÁBOR: Emlékirat egy széttéphetetlen kapcsolatról
(Vágó Márta: József Attila)
- 80 POMOGÁTS BÉLA: Áldozatos elkötelezettség
(Sárközi György: Ég s föld között)

Levél a szerkesztőséghez

- 82 RÓKAY PÉTER: Felületesen és tévesen!

MELLÉKLETEK

Kosztolányi Árpád igazgató átíratja, amelyben a szabadkai városi tanácsot arra kéri, hogy írjon ki pályázatot a főgimnáziumban megüresedett magyar—latin helyettes tanári állásra

Babits Mihály levele Bezerédy István szabadkai főispánhoz

MOCSÁRY ÉS ŠARČEVIĆ

MOCSÁRY LAJOS SZÜLETÉSE SZÁZÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJÁRA

1.

Ennek a tanulmánynak a megírását nemcsak a nagy évforduló, *Mocsáry Lajos* születése másfél százados évfordulója tette időszerűvé. Számos további tényező indokolja *Mocsáry*nak és *Šarčević*nek, az egykorú magyar és bunyevác nemzetiségi politika két vezető egyéniségének kapcsolattörténeti bemutatását. Kapcsolataik közelebbi, elemző vizsgálatát. Ez a feltárás nem egy ponton gyarapítja a dualizmus kora magyar—délszláv kapcsolatainak gazdag tárházát, és hozzájárul a szóban lévő időszak egész magyarországi nemzetiségi kérdéseinek pontosabb felméréséhez is.

Milyen is volt tehát az az időszak, melyben *Mocsáry* élt és küzdött az egyetemes és alapvető emberi szabadságjogok egyik legfontosabbja, a *nemzetiségi jogegyenlőség* biztosítékainak és feltételeinek megteremtéséért? Milyen volt valójában ez a küzdelem, amelynek keretében, az adott társadalmi viszonyok között ez a kora szellemi-politikai szintjét messze meghaladó, nagyképeségű és rendíthetetlen bátorságú író, publicista és politikus jogvédő harca előterébe a nemzetiségi egyenjogúság ma is élő és elevenen ható, ma is érvényes alapelvét, a népek barátsága örök érvényű eszméjét állította?

Közelítsük meg a kérdést napjaink álláspontjából kiindulva. Vajon nem azonos értelmű ma is, mint akkor, a *nemzetiségi egyenjogúság* és *jogegyenlőség* eszméje? Nem ugyanaz a mozgató erő, elvi-erkölcsi indíték jellemzi ma is szerte a világon az egyre nagyobb számú nemzetiségi mozgalmakat és kérdéseket, mint három emberöltővel ezelőtt, *Mocsáry* és *Šarčević* irodalmi-politikai kapcsolata idején. Az a körülmény, hogy *Eötvös József* emlékezetes tételével ellentétben, aki az 1868. évi nemzetiségi törvény vitájában még feltételezte, hogy a művelődés elterjedésével megszűnik a nemzetiségi kérdés,¹ ma összehasonlíthatatlanul jelentősebb a nemzetiségi mozgalmak világméretű jelentkezése, és sokkal nagyobb hangsúllyal játszanak bele a világemberiség fejlődésébe, mint akkor. Ami kéréskívül azok igazát és előrelátását igazolja, akik már a századfordulón felismerték a nemzetiségi kérdés egyetemes, az egyes nemzetiségi kérdések helyi jelentőségét.

Ilyen politikai vátesz volt a maga korában *Mocsáry* a kérdés világviszonylatában, ilyen látnok és előőrs — minden osztály — és felekezeti korlátja mellett is — a maga töredék nemzetisége viszonylatában *Sárcsevics* Ambrus, vagy ahogy a maga nemzetisége hívta: *Ambrozije Šarčević*.

Ma már szinte közhelyszerűen idézzük, hogy nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom, nem lehet felszabadult és erkölcsileg egyenértékű a többivel az a nemzet, amely a nemzetiségellenességet, az erőszakos nyelvi, iskolai és etnikai asszimilációt szorgalmazza. *Mocsáry* korában azonban, s kivált a nacionalizmus akkori koráramlata idején (amely sok mindenben kísérteties hasonlóságokat mutat a maival) alig néhányan akadtak az európai és a világpolitikában, akik odáig elmentek, ameddig *Mocsáry* elment e jogok gyakorlati védelmében, megvalósításuk sürgetésében. *Mocsáry*nál jut először kifejezésre elméletben és gyakorlatban egyaránt, hogy a nemzetiségi, a nemzetkisebbségi kérdések vizsgálatában *nincsenek nagy és kisépek, csak népek, egymásra utalt, egymást segíteni, támogatni kötelek, egyenjogú nemzetek vannak. Mert a nemzetiségi kérdés nem a nagy számok tudománya, hanem a teljes nemzeti-társadalmi egyenjogúságon alapuló erkölcsi alapelv, s mint*

ilyen a világ megújuló válságtüneteinek egyik biztosító szelepe, megoldási lehetősége. A nemzetiségi kérdés megoldása tehát függetlenül attól, hogy kis vagy nagy nemzetiségeket érint. Az egyenjogúsáért folytatott harc minden nemzetiségre minden körülmények között azonos érvényű.

Ennek a korai elvi felismerésnek egyenes következménye, hogy Mocsáry Lajos nemzetiségi politikájában soha és sehol nem tett különbséget az együttélő népcsoportok, az egy államon belül élő nemzetek, nemzetiségek közötti problémák vizsgálatában. Ugyanaz az erkölcsi állásfoglalás vezette a többszázreszes vagy milliós nagyságú egykori magyarországi nemzetiségek, mint a kis lélekszámú, valósággal szörvány nemzetiségnek számító töredék népcsoportok jogvédelmében. *Mocsáry tartós és egyetemes érvényű nemzetiségi békét, kölcsönös megértést és együttműködést kívánt, — szemben a dualizmus korabeli kormányok Tisza Kálmán típusú nép- és nemzetiségelnyomó, alszabadelvű nacionalista-soviniszta irányzatával, mely akkor az adott egyenlőtlen társadalmi-politikai viszonyok között, a nyers erőszak, a csendőrség, rendőrség és katonaság (a hírhedt „huszár-attakok”) bevetésével ideig-óráig érvényesítette akarátát a döntő számszerű fölényben lévő magyar és nemzetiségi tömegek jogos követeléseivel szemben.*

A vázolt elsőrendű nemzetiségpolitikai alapelvekben és gyakorlati nézetekben *Mocsáry* szót értett a kor magyarországi nemzetiségi politikájának neves nem magyar képviselőivel. Kevés korabeli magyar író, publicista és politikus mondhatta el magáról, hogy megkereste és megtalálta az akkori ország népei és nemzetei közötti együttműködés útját, felismerve ennek az együttműködésnek eszmei és gyakorlati feltételeit.

Ezért a felismerésért *Mocsáry*nak igen nagy árat kellett fizetnie. Megtagadta pártja, az 1874-ben általa alapított *függetlenségi párt*, szembefordult vele — elenyésző kivétellel — az egész egykorú magyar közélet és publicisztika, az uralkodó osztályok nemzetiségellenes politikájának behódoló közvélemény. A sokarcú és sokrétű korabeli nacionalizmus őt is száműzté tette és belső emigrációba kényszerítette, akárcsak az egyik, száma a legkisebbek közül való akkori magyarországi nemzetiség, a bunyevácok vezetőjét, *Sarčevićet*.

—oOo—

A törvényenkívüliség peremére sodortság közös felismerése, az azonos fájdalom átszűnt szolidaritás egyazon lázadó belátása kapcsolja majd elválaszthatatlan, erős szövetségbe azt a két nagy nemzetiségpolitikust, akik ezelőtt kilencven éve a szabadkai pályaudvar éttermében végül is találkoztak.

Hallgassuk meg erről az egyszeri találkóról a századforduló Szabadkája társadalmi-politikai viszonyainak mai avatott vizsgálóját. *Petković* Kálmán közelmúltban megjelent, a századvégi Szabadka munkás és értelmiségi halladó mozgalmait tárgyaló, forrásértékű könyvében² elmondja, hogy ezelőtt kilencven éve Szabadkán már kiéleződött az osztályharc, kibontakozott a nemzetiségi kérdés. Éles és bonyolult társadalmi küzdelem zajlott a „birtokon belül lévő”, a „városi”, a szabadelvű párti vezető körök és a „birtokon kívül lévő” vegyes összetételű ellenzéki erők között. Utóbbiak sorában, az ellenzéki küzdelem első vonalában ekkor jelentkezik először, ekkor tűnik fel a helyi magyar és nemzetiségi munkásmozgalom, a bunyevác és a szerb proletariátus által egyaránt magáénak tartott *Aladžsics* János (Jovan Aladžić) és a magyar *Rigó* János vezetésével,³ és ez az időszak állítja a helyi polgári nemzetiségi mozgalom élére *Ambrozije Šarševićet*, a századvégi Szabadka bunyevác nyelvi, irodalmi és iskolai mozgalmanak létre hívóját.

Történetünk időpontjában Szabadka talán első ízben élt át valóban „forradalmi” napokat. 1886. október elején a szabadelvű kormánypártot támogató bunyevác nemzetiségű szabadkai polgármester, *Mamuzsich* (Mamužić) Lázár évi beszámolójának megvitatásakor az egyik baloldali többségű közigazgatási körzetben, a *nyolcadik körben* kortescsoportok tüntettek a „városházi rezsim” ellen. Ebben a rendőrség és a katonaság („huszár-attak”) bevetésével legázolt tüntetésben, az emlékezetes „nyolcadik köri csatában”⁴ még együtt harcol a függetlenségi baloldal vezette itteni Népkör elnöke, *Szalay* László a szabadkai magyar és nemzetiségi agrár és kisipari munkások legbátrabb és

felkészültebb csoportjaival. Tehát mindazokkal, akik a helyi társadalmi és ezen belül az itteni nemzetiségi kérdések megoldását követelik. Mert a kilencven év előtti Szabadkán társadalmi és nemzetiségi kérdés — elválaszthatatlan elvi-eszmei egységben — együtt és egyidőben jelentkezik.

Erről az utóbbiról beszélget 1886 októberének első felében, a helyi népmozgalom eseményeinek lezajlása után, tehát a hónap dereka táján, *Sarčević* az Újvidék felől érkező, a városon átutazó *Mocsáry* Lajossal.

„Ki figyelt fel az ajzott hangulatban a pályaudvar restijére, ahol két redős arcú, gondterhelt öreg ember beszélget. Az egyik Újvidék felől jött képviselői szabadjegglyel, *Mocsáry* Lajosnak hívták. A másik, aki várja, *Ambrozije Sarčević*, aki nyolcvan év múlva mellszobrot kap Szabadka főtccáján” — olvassuk napjaink krónikásának emlékezésében.⁵ Majd így folytatja: „Ez év nyarán (értsd: 1886 késő tavaszán, júniusában) jelenik meg *Mocsáry* Lajos *Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről* című röpirata,⁶ amelyet a szabadkai sajtó elmarasztal, akárcsak *Mocsáry* Lajos pártjának belső nacionalista ellenzéke. Ugyanabban az évben közli a *Neven* négy folytatásban *Ambrozije Sarčević* *Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Močariju* című levelét,⁷ amelyről a *Bácskai Ellenőr* azt mondja: »Nem lehet vele komolyan foglalkozni, mert egy korlátolt elméjű vén bolond tollából származik.« — A két öreg ott a füstös restiben látja korának sok baját és görcsét... Saját környezetükben kiemelkednek kortársaik közül. *Sarčević* panaszkodik, s nehéz az ő panaszát megérteni a kor Szabadkájának ismerete nélkül. Az a Szabadka, amelyben *Ambrozije Sarčević* él s tűnődik, duhaj, patvarkodó, polgárosodásának kamaszkorát éli és összetett ellentmondásokat hordoz.”⁸

Egészítsük ki a *Petkovics* által vázolt „szabadkai találkozót”-ról adott helyzetképet azzal a másikkal, amit az ekkori *Mocsáry*-ról már előljáróban tudunk kell, hogy kettőjük kapcsolatát, ezt a nem mindennapi nemzetiségtörténeti mozzanatot kellőképp értékelhessük.

A korabeli nemzetiségi kérdés ellentmondásain problémázó *Sarčević* nál nem kevésbé tűnődő az ekkor már hatvanéves *Mocsáry*, a megviselt, de korántsem megrendült, az akkori ország nemzetiségi kérdései rendezésén valóban drámai körülmények között fáradozó magyar harcostárs és szövetséges.

Mocsáry Lajos röviddel előbb átélte eddigi pályafutása legnagyobb válságát az 1886. februári közoktatási költségvetési felszólalását követő társadalmi és sajtótámadások sorozatát. Ugyanakkor viszont az is nyilvánvaló, hogy ezekben a hónapokban került a magyar népi ellenzék, egykori színmagyar kerületeinek (*Kecskemét*, *Kiskunhalas*) választói és a nem magyar, a nemzetiségi ellenzék milliós tábora érdeklődésének előterébe.

„A képviselőházban, 1886. február 8-án történt felszólalásom következtében — írja említett röpiratában⁹ — míg egyfelől rám szakadt a magyar lapok bántalmazásának zápora, a nemzetiségek részéről egész sorozatát kaptam az üdvözeteknek.”

Mocsáry tehát nem kevésbé lehetett tűnődő *Sarčević*nél. Hiszen mindkettőjüket befelé fordulásra, átmeneti (Mocsárynál) vagy végleges (*Sarčević* esetében) elzárkózásra ítéli a kényszerű helyzet: a korabeli nacionalista koráramlat. Mindkettőjükre áll, hogy a nemzetiségi egyenjogúság eszméjéért, annak gyakorlati megvalósításáért szálltak síkra, és ennek az örök érvényű alapelvnek a védelmében élték át korábbi megpróbáltatásaikat. Ugyanígy: mindkettőjük ekkori érzésvilágára jellemző az az érzékeny, az elmúlás hangulatát idéző, emlékező magatartás, mely nemcsak őket; az évtizedekkel később szülővárosába hazalátogató *Kosztolányit* is elfogja.¹⁰

Félreértés ne essék: a Szabadkán csupán átutazó *Mocsáryt* kétségkívül nem a gyermekkori élmény varázsa tölti el. Hiszen, ha hitelt adhatunk *Petkovics* leírásának, egyetlen alkalommal járt Szabadkán, s a füstös, vasúti étterem ablakából aligha hatotta át a költő által majd negyven évvel később megénekelt „szabadkai hársak” poézise. De eltölti és mélyen áthatja az a közvetlen, kétségtelen helyi motívumoktól is átszótt másik élmény, amelynek révén a helyi nemzetiségi kérdés állapotáról, körülményeiről értesül. S ebben a tűnődésben találkozik az egész életét *Sarčević* a városon átutazó *Mocsáryval* és a hazalátogató *Kosztolányival*. Ez az a megkapó érdeklődő tűnő-

dés, mely Mocsáryt — mint bizonyítható — már Šarčević az évi első jelentkezése óta eltölti a regionális helyzet, a szabadkai nemzetiségi viszonyok közelebbi megismerése ügyében.

Mégis mennyire más, mennyire eltérő az egykorú szereplők, *Mocsáry* és *Šarčević* viszonylatában a „szabadkai találkozó” utáni két életút. *Šarčević* — mint a *Nyílt levél* befejező részében olvashatjuk,¹¹ — ekkor már mintegy két évtizede teljes visszavonultságban él, s ezen a magatartáson élete záró szakaszán (1899-ben halt meg Szabadkán) sem változtat. Mocsáry viszont az 1886. évi kétségtelen megtorpanás után rövidesen talpra áll, és egész sor további eredménnyel írja be nevét az együttélő nemzetek, az ekkori magyarországi nemzetiségek közös történetébe. Gondoljunk csak — később legfontosabb nemzetiségpolitikai megnyilatkozásait említve — 1887. évi újdéki képviselőjelöltségére,¹² 1888. évi román nemzetiségi mandátumára,¹³ a Szlovák Múzeum Egylet alapszabályainak elfogadtatása tárgyában vállalt és teljesített 1895. évi közbenjárására,¹⁴ az 1909. évi zágrábi „felségárlási pör”-ben tanúsított — mind a magyar, mind a koncepciók pörbe sodort horvát érdekeltek révén, az egész horvát társadalom érdekét tisztázó — állásfoglalására,¹⁵ s végül a röviddel halála előtt a galileista baloldalhoz intézett szolidaritási nyilatkozatára.¹⁶ Mindezek a megnyilatkozások együttesen azt bizonyítják, hogy Mocsáry 1886 emlékezetes ösze, a Šarčevićyal folytatott személyes megbeszélés után, tovább haladt a nemzetiségi egyenjogúsáért vívott történelmi jelentőségű küzdelmében. S ehhez nyilvánvalóan ennek a kapcsolatnak és találkozásnak létrejötte is hozzájárult, erőt és lendületet adott.

A kapcsolat alapját azonban nem a szabadkai tudósításban jelzett személyes találkozás, hanem a Šarčević-féle *Nyílt levél* és az ezt megelőző levélváltás jelentette, mert enélkül aligha kerülhetett volna sor az említett találkozóra. Kapcsolatuk létrejöttéhez viszont ismernünk kell *Šarčević* és *Mocsáry* életútjának korábbi, egymáshoz közelítő mozzanatait.

2.

A kapcsolat kezdeményezője, Ambrozije *Šarčević* korábbi pályaképének vázlatos bemutatásával kezdjük az egymáshoz közelítő szálak felvételét. Ez a visszatérintés annál is fontosabb, mert ennek ismerete nélkül a kapcsolatot és a találkozót kiváltó kezdeményezés számos eleme, köztük a szabadkai bunyevác folyóiratban megjelent hírlapi *Nyílt levél*, több lényeges utalása tisztázatlan, megmagyarázatlan maradna.

A *Nyílt levél* egyik jegyzetében részletesen foglalkozunk *Šarčević* főbb életrajzi adataival, irodalmi munkásságával.¹⁷ Tanulmányunk szemszögéből, az egymáshoz közelítő szálak felvétele szempontjából ennél is fontosabb az, ami a kérdés vizsgálóját elsősorban érdekli: hogyan érkezett el *Šarčević* a bunyevác nemzetiségi kérdés, majd magasabb szinten a szomszéd népekkel való kapcsolatok felvétele szükségességének felismeréséhez. Ezzel egyidejűleg pedig a magyar néppel, az egykorú magyar művelődéssel és közélettel való kapcsolatfelvételhez. Végül, hogyan ismerte fel *Mocsáry* korszakos jelentőségét a kor politikai életében és publicisztikájában.

Induljunk ki abból, hogy *Šarčević* munkásságát, életművét helytelen lenne túl, de éppoly indokolatlan lenne leértékelnünk. Helyét nem jelölhetjük ki a korabeli magyarországi nem magyar közélet és művelődés első vonalában. Kétségkívül nem rendelkezett a szerb Svetozar *Miletić* és *Polit* Mihály, a román *ilyefalvi Pap* György (Gheorghe Pop de Băsești) és *Babes* Vince, a szlovák *Pauliny Tóth* Vilmos és *Hurban Vajansky* Svetozár, a német *Steinacker* Ödön és az erdélyi szász *Bedeus* József vagy *Wittstock* Henrik európai műveltségével, irodalmi, publicisztikai vagy éppen tudományos képességeivel. *Šarčević* az akkori ország politikájában és kulturális életében szerepet nem játszó töredék nemzetiség képviselője volt. Vezető, akinek a maga erejéből kellett a nemzetiségi lét előfeltételeit megteremteni.

„Mit is akar ez az ember? — veti fel a kérdést az egykorú szabadkai társadalmi gondalmak vizsgálója. Gondolatai nem világítják túl a korát, de humanista gondolatok. Ambrozije *Šarčević* humanista életszemléletét a polgári forradalom eszméi tágitják...”¹⁸ De ugyanakkor nem hallgatja el a minimális

közlési és érvényesülési lehetőségek között tevékenykedő író és politikust befolyásoló negatív tényezőket. „Bármennyire viszolygunk is a gondolatait átszövő klerikalizmustól — írja róla *Petkovics*” —, történelmi tény, hogy neki — aki egyébként is vallásos lélek — a paplakon kívül más támasza nincs. Csak onnan várhat valamit és — sajnos — a nacionalizmuson kívüli onnan sem kaphat mást. — Azok a társadalmi rétegek, amelyek pár évtized múlva fellobbantják a megoldás reményét, még embrionális állapotban vannak. A munkásosztály keletkezésében, a munkásmozgalom a kezdet kezdetén, a szocialista eszmék erős klerikális nyomás alatt. És bezárul a kör. A polgárság éretlen, a helyi politikusok lebegnek a szélben, a centralizált államhatalom nő, és ebben a kérdésben a bihari földesúr és a kalocsai püspök [értsd: *Tisza Kálmán* miniszterelnök és a bunyevác nemzetiségű *Antunović* János kalocsai püspök, a bunyevác nyelvű sajtó alapítója²⁰] érdeke azonos.”

Sok igazság van *Petkovics* Kálmán társadalmi helyzetképében, de mégsem teljes érvényű igazság. Amint hogy az a társadalmi szerkezet is, amelynek keretében és árnyékában *Šarčević* fél évszázadon át működött, jóval differenciáltabb s kevésbé általánosítható. Ez a szerkezet és benne a nem teljes funkciójú bunyevác nemzetiségi társadalom — 1848-tól, *Šarčević* jelentkezésétől 1899-ig, a bunyevác nemzetiségi mozgalom első nagy egyénisége haláláig — jóval nagyobb változásokon ment át, mint gondolnók. Mindenekelőtt tehát ezekről a változásokról s ezek koordinátái között *Šarčević* fejlődési útjáról kell szólnunk.

Nem érdektelen előljáróban felemlítenünk (Szabadka korai munkásmozgalmának tudósítója is feljegyzi a Szabadkai Történelmi Levéltárban őrzött adatok alapján), hogy *Šarčević* nevét akkor, 1848-ban Sáracsainak írta.²¹

Az adat kétségkívül érdekes, helytelen lenne azonban ebből bármilyen következtetést levonni. Elégedjünk meg azzal, hogy az ekkor huszonnyolc éves, a forradalmi szabadság eszmék iránt fogékony ifjú, ezzel az alkalmi gesztussal is a magyar polgári szabadságmozgalom iránti rokonszenvét juttatta kifejezésre. Erről s nem valamiféle tünetről van szó. Arra viszont joggal gondolhatunk, hogy éppen a szabadságharc itteni nemzetiségi eseményei és az akkori ország déli megyéire különösen kiható osztrák katonai-közigazgatási önkényuralom tanulságai érlelték meg benne a maga nemzetisége felé fordulást.

Sok év telik el, hogy újra találkozunk nevével egy érdekes kiadványon. Tizenhét évvel a szabadságharc kezdete után. 1865-ben Szabadkán, *Šarčević* fordításában megjelenik a belgrádi *Vidov dan* volt szerkesztőjének könyve a magyarországi szerb nemzetiségi kérdésről.²²

Ez a könyv lényegében meghatározza *Šarčević* további pályafutását. Ezért is érdekes a kiadvánnyal közelebről foglalkoznunk. Ismeretes, hogy *Miloš Popović* azok közé a szerb publicisták közé tartozott, akik — a magyarországi szerbség jogainak határozott követelése mellett is — következetesen kitarítottak a szerb—magyar, szélesebben a délszláv—magyar közeledés realpolitikája mellett. Az a tény tehát, hogy *Šarčević* ennek a munkának a lefordítására vállalkozott, egyben ennek az iránynak a megbecsülését jelentette, de ezen túlmenően, számos további szempontból is figyelemre méltó.

Induljunk ki *Miloš Popović* könyve bemutatásának ténylegéből. Nyilvánvaló, hogy *Šarčević*nek ezzel a fordítással határozott célja volt. Egyrészt az, hogy *Miloš Popović*t és a magyarokhoz közeledő szerb közírói felfogást bemutassa a magyar olvasóknak. Ugyanakkor azonban az is, hogy félreérthetetlenül tudomására hozza a magyar érdeklődőknek azokat a nemzetiségpolitikai feltételeket, amelyek teljesítése révén ez a közeledés tovább fejlődhet.

A fiatal író és műfordító — harmincöt éves volt ekkor, szabadkai ügyvéd, majd járási ügyész, törvényhatósági tisztviselő — ezzel a fordítással és annak kiadásával tehát félreérthetetlenül állást foglalt az akkori magyarországi szerb nemzetiségi mozgalom mellett, anélkül, hogy a helyi bunyevác nemzetiségi kérdésben vallott akkori és későbbi nézeteit ezzel feladta volna. Az összefüggés a *Nyílt levél* bevezető részében több mint két évtizeddel *Miloš Popović* munkájának szabadkai magyar nyelvű kiadása után is változatlanul fennáll. *Šarčević* ekkor is *feltétlenül bízta a szerbek és a bunyevácok összetartozásában*, s ezt a felfogását nem tartja az elemi bunyevác nemzetiségi jogokért folyó küzdelmével ellentétesnek. A *Nyílt levél* említett részében

a többi közt ezeket írja Mocsáry 1886. március 19-i válaszára: „Általában igaza van [mármint Mocsárynak], hogy a bunyevácokat és a sokácokat katolikus szerbeknek nevezi, akikkel ők egy test, egy vér”.²³ Ami általában helytálló, de figyelembe kell vennünk, hogy Mocsáry már ekkor, hónapokkal a *Nyílt levél* megjelenése előtt egyik röpiratában határozottan felvázolta az elválasztó vonásokat is.²⁴

Vajon úgy kell értelmeznünk ezek után Šarčevićnek ezt a kijelentését, hogy nem tételezi fel a bunyevác népcsoport külön nemzeti-nemzetiségi egyéniségét, sajátos nyelvi, iskolai és egyéb különállását, sajátos nemzeti-ségi problémáit. Ha ezt feltételeznénk, aligha adhatnánk hitelt mindannak, amit a bunyevác népcsoport külön nemzeti egyéniségéről ugyanitt, ugyanabban a részben elmond. Hiszen ő az, aki elsőként végez becslésszerű felmérést az akkor szabadkai és környéki bunyevácokról. A szabadkaiak számát 37 ezerre, a Zomborban és Baján lakók, valamint a három város körzetében élők s az egyéb szörványokon létező bunyevácok ekkori számát összesen 80 ezerre becsülve.²⁵ S vajon hogyan hihetnők rendkívüli erőfeszítéseit a bunyevác elemi iskolák, a bunyevác közműveltség alapjainak letétele, megszervezése körül, ha a fenti megállapítást úgy tekintenők, hogy ezzel a Mocsáry véleményéhez csatlakozó kijelentéssel egyszerűen lezárja a nemzeti-ségi hovatartozás kérdését?

Nyilvánvaló, hogy nem erről van szó. Šarčević egész pályafutása során fenntartás nélkül hitt a *bunyevác népcsoport külön nemzeti-ségi jellegében, de ugyanakkor a szerbekkel való egyetértésben és együttműködésben is*. Tagadhatatlan, hogy ez a felismerés abban az értelemben is elsőrendűen fontos volt, mert ezzel eleve kizárta a helyi nemzeti-ségi mozgalom megsztásának lehetőségét. Bizonyos az is, hogy Šarčević lényegében nyitva hagyta a kérdést, aminthogy az egykorú szerb és horvát irodalom rokonítását kimondó nézeteiben nem kevés az általánosító, leegyszerűsítő elem.²⁶ Hiba lenne azonban ebből arra következtetni, hogy a *Nyílt levél* írója nem tétellezte fel a kor irodalmi-társadalmi viszonyai között a külön szerb és horvát irodalom létét, sajátos fejlődését.

Késésgkívül jóval biztonságosabb mindaz, amit a jellegzetes bunyevác *élet- és települési formáról*, a helyi bunyevác közösségi-társadalmi szokásokról közöl. Ma is figyelmet érdemel, szociográfiailag is fontos, amit a bunyevác családi házközösségek életéről feljegyez. Ismét a *Nyílt levél* első részére hivatkozva, emlékeztetünk a szabadkai bunyevácok akkori külön életére, nemzeti-ségi elzárkózásáról szóló annyira jellemző kijelentésére. Šarčević a bunyevác ház belső struktúráját, „patriárkális rendjét” ismertette megállapítja, hogy az a magyarétól, de a többi nemzeti-ségétől is alapvetően eltér. „Ézért más a magyar és megint más a bunyevác ház. Életmódjuk annyira különbözik, hogy egymástól, legyenek a legközelebbi szomszédok, semmit sem sajátítanak el. Mert ami a bunyevác házban van, az »bunyevác«, és ami a magyarban, az viszont »magyar« szokás.”²⁷

Sajnos ez a társadalmi elkülönülés nem vált a bunyevácok javára, mint azt Šarčević is felismeri. A *Nyílt levél*ben egy helyütt keserűséggel állapítja meg, hogy még a bunyevác birtokos sincs hatással magyar nemzeti-ségű napszámosára, kertészére, egyéb gazdasági alkalmazottjára, mert azoknak anyanyelvükön beszélő papjaik, anyanyelven tanító nevelőik, anyanyelven megjelenő könyveik vannak.²⁸

Ez a felismerés világosan kifejeződik Šarčević egész művelődési politikájában. A népnek — vallja — kivált olyan kiadványokra van szüksége, amelyekkel ezt az éles művelődési lemaradást fokozatosan behozza. Ezért ad ki már 1869-ben közmondásgyűjteményt, 1870-ben bunyevác naptárt, a későbbiekben magyar—délsláv (jugoszláv) politikai és jogi szótárt. Élete vége felé népiskolai magyar—bunyevác—sokác (1893), majd magyar—szerb—horvát—bunyevác—sokác szótárt (1894).²⁹

Mindebből az is következik, hogy Šarčević alaposan ismerte a maga népe elemi közművelődési szükségleteit és rendkívüli ügybuzgalommal küzdött a bunyevácok szellemi elmaradottságának felszámolásáért. „Bunyevác népem szellemi fejlődése — hangzik fel az előbb már említett fájdalmas

beismerés — a legszűkebb keretek közé szorul: mind tudásban és értelem-
ben, mind ügyességben a földművelő bunyevácot túlhaladja német árendása,
magyar napszámosa, kertésze, szántóvetője...¹³⁰

Ezért fordít különös figyelmet a népművelő publicisztikára, mint ezt
a személyével és irodalmi munkásságával foglalkozó, legújabbban megjelent
tanulmány is megállapítja, melynek külön érdekessége, hogy a joggal *nem-
zetiségi emlékirat*nak tekinthető *Nyílt levelet* is ebbe a közírói életműbe
sorolja.³¹

Ezen a ponton szólnunk kell Ambrozije Šarčević művelődési politikájá-
nak adott körülményeiről, lehetőségeiről, de korlátairól is.

Az eddigiekből is következik, hogy a nagy bunyevác kultúrpolitikus
nemzetiségpolitikai küzdelme alapvető feladatának a *szabadkai bunyevác is-
kolák* sürgős reformját tekintette, amire a *Nyílt levél* közelebbi elemzésekor
még visszatérünk.

Šarčević rendíthetetlenül hitt abban — hírlapi nyílt levele, emlékirata
teljes második részében csak ezzel foglalkozik³² —, hogy sikerül megoldania
a Szabadka külvárosi tizenkét bunyevác iskola reformját. Mélységesen meg-
rendítő és megható, mennyire a minimumra korlátozza „nemzetiségi köve-
teléseit”. Szabadkán — véli — nincs nemzetiségi kérdés, ha sikerül nagyobb
számú, bunyevác nyelvű ábécéskönyvet biztosítani a bunyevác tanítási nyelvű
iskolák számára, s ha sikerül olyan tanítói gárdát foglalkoztatni ezekben az
iskolákban, amely tökéletesen beszéli a bunyevác nyelvet. Ma már tudjuk,
hogy ez egy hiányos funkciójú nemzetiség esetében sem elégséges ahhoz,
hogy erre „nemzetiségi program”-ot alapozzanak.³³ Šarčević törekvése tehát
— ismerve a szemben álló kormányzati nacionalizmus kíméletlen elnyomó
tendenciáját — eleve bukásra volt kárhozható. Bizonyos, hogy küzdelme —
kivált kezdetben — szerény eredményekkel járt, de ez az eredmény nem-
zetiségpolitikai működése egyetlen szakaszán sem állt arányban a bunyevác
ügyben vállalt emberfeletti erőfeszítéseivel.

Ugyanezt elmondhatjuk egyesületi és ezzel összefüggő társadalmi poli-
tikájáról is. *Petkovics* szerint kezdetben hitt „a polgári forradalom ígéretei-
ben, és a kiegyezés után a balpártban látta a polgári fejlődés és a nemzeti
kérdés megoldásának lehetőségét”.³⁴ Később azonban csalódnia kellett ebben
a „balpárt”-ban, s ekkor — ha átmenetileg is — a szabadelvű kormánypárttal
helyi választási, majd tartós politikai kompromisszumot kötő Lazo *Mamužićot*
(akkori nevén *Mamušich* Lázárt), Szabadka szabadelvű párti képviselőjét, majd
polgármesterét támogatta. Rövidesen — mint ez nyilvánvaló volt — Lazo
Mamužićban is csalódnia kellett, hiszen törekvéseik egyre inkább szétváltak;
miután célkitűzéseikben alapvetően különböztek. Pillanatnyi érdekegyezségről
tartós fegyverbarátság nem jöhetett létre. A mérleg — véli *Petkovics* — az,
hogy „Šarčević humanista reménységei csak egy másik világban valósulhat-
nak meg...”.³⁵

Kétségtől ez a végkövetkeztetés, aminthogy erre maga is utal a
szabadkai társadalmi egyesületekről a *Nyílt levél*-ben közölt beszámolója során.³⁶

Šarčević fokozatos közéleti visszavonulásának folyamata mégsem olyan
egyszerű. Ugyanis nem arról van szó, hogy az egykorú bunyevác nemzetiségi
mozgalom vezetője, ismételt politikai kompromisszumok következtében eltá-
volodott volna eredeti álláspontjától. Az ő esetében és az egykorú helyi
bunyevác mozgalom ügyében az volt a helyzet, hogy a több irányú nemze-
tiségi elnyomás következtében másképpen nem is járhatott el, ha egyáltalán
felszínen akarta tartani a mozgalmat és a lehetőség szerint érvényesíteni
annak célkitűzéseit.

Jól tükrözi ezt a *Nyílt levél* mint történeti dokumentum, a helyi füg-
getlenségi ellenzék és a szabadkai bunyevác mozgalom kapcsolatának bírál-
latában.

Nyilvánvaló, hogy Šarčević a nemzetiségéhez hű töredék bunyevác értel-
miség egy részével éveken át támogatta az általa „balpárt”-nak nevezett
ellenzék, tehát a függetlenségi párt és annak társadalmi szervezete, a sza-
badkai *Népkör* törekvéseit. „Amikor azonban a bunyevácok látták — írja a
Nyílt levél harmadik részében,³⁷ hogy a Népkörben mindent a magyarok ked-
vére tesznek, amikor azt tapasztalták, hogy ott nyelvüket sem élőbeszédben,

sem hirdetésben nem használhatják, s a kör helyiségeiben egyetlen hírlapjuk sincs, amikor azt is látták, hogy lenézik őket, kezdtek itt nem jól érezni magukat." A szakítást végül is az okozta, hogy a *Népkör* immár nacionalistává vedlő többsége a szabadkai nagytemplomban vasárnaponként tartott bunyevác nyelvű misét is el akarja törölnetni, s ez ügyben beadvánnyal fordult a kalocsai egyházi főhatósághoz, mely azt nem teljesítette. Nem *Sarčević* és csoportja lett tehát hütlén az ellenzéki platformhoz, hanem a függetlenségi párt helyi szervezete tagadta meg a nyolcvanas évek első felében eredetileg haladó nemzetiségi politikáját, és állt a nemzetiségellenes nacionalista-soviniszta áramlat élére, ami — akárcsak Mocsáry és a függetlenségi párt esetében — ebben a vonatkozásban is nyílt szakításhoz vezetett. Annál is inkább, mert a bunyevác Népi Kaszinó (*Pučka kasina*), az egész mozgalom központja és társadalmi-kulturális tűzhelye az 1884. évi szabadelvű párti bunyevác nemzetiségi kompromisszum után funkcionált az említett Népkörrel; így a felsorolt korlátozó jelenségek az egész bunyevác nemzetiségi mozgalmat sújtották. Ez magyarázza végül is a Mamuzić-féle kormánytámogató bunyevác csoporthoz mint a minimális nemzetiségi jogok egyetlen remélt biztosítékához való átmeneti csatlakozást, ami viszont — hosszabb távon — a célkitűzések nyilvánvaló kiegyenlíthetetlen ellentmondása következtében újra, elkerülhetetlen szakításhoz vezetett.

S ezzel elérkeztünk a *Sarčević* ellen emelt legsúlyosabb elvi kifogáshoz, átlítólagos „klerikalizmusához”.

A kérdés korántsem egyértelmű és első pillantásra áttekinthető. Nem kétséges ugyanis *Sarčević* és az egész korabeli bunyevác nemzetiségi mozgalom egyházi kötődése. Ha nem más, a *Nyílt levél* záró képe is (elemzésére még visszatérünk) elgondolkoztat ebben a tekintetben. „Ez a nép — írja befejezésül *Sarčević* — velük [értsd: a magyarokkal] egy oltár előtt térdelve imádkozik”.³⁸ Ebben azonban sem *Sarčević*, sem az egykorú helyi bunyevác nemzetiségi mozgalom egyetlen képviselője nem kivétel. Az ekkori bunyevác nemzetiségi mozgalom többsége az egykorú bunyevác nyelvű egyházi—nyelvi—iskolai érdekek érdekkörébe került, mert máshonnan nemzetiségi támogatást nem kapott, nem kaphatott. Ezt a nemzetiségpolitikai egyházi érdekösszefüggést tehát a helyi nemzetiségi viszonyok korabeli kényszerű helyzetének szem előtt tartásával kell mérlegelni. Az iskolában is leszorított bunyevác nyelvnek és kezdetleges művelődésnek — a helyi munkásmozgalom viszonylagos megerősödéséig — egyetlen bázisa az egyházi funkciókat anyanyelven ellátó viszonylag nemzetiségű helyi bunyevác alsó- és középpapság volt. Ilyen körülmények között *Sarčević* nem fordulhatott szembe a regionális katolikus kis- és középklerussal, ezzel a helyi alsópapsággal, amelynek kétségkívül sok mindent elnézett, csak hogy a maradék nemzetiségi engedményeket és vívmányokat átmentesse egy konszolidáltabb fejlődés keretei közé.

Választ kell adnunk végül arra a kérdésre, miért támogatta — ha átmenetileg is — a kormánypárttal egyezményt kötő és ennek révén szabadkai képviselővé, majd itteni polgármesterré választott Lazo *Mamuzić* és fivére — a helyi *horvát* nyelvi-iskolai érdekeket is ápoló Aga *Mamuzić* (Mamuzsich Agoston) — mindketten korábban szabadkai ügyvédek és városatyák — kétségkívül kompromisszumos politikáját.³⁹

A magyarázat ismét nyilvánvaló. A *Mamuzić*-fivérek kompromisszuma révén 1884 végén ismét megnyílt az eredetileg 1878-ban alapított, majd évekre bezárt bunyevác *Népi Kaszinó*, a *Pučka kasina* és javult az időközben válságosra fordult helyzet a szabadkai városszéli bunyevác iskolákban.

A híres polgármestert, akinek — közvetlenül bukása előtt, 1902-ben — önvédelmi iratban⁴⁰ kellett kifejtenie csaknem két évtizedes polgármestersége nem kevés pozitívumát, elsősorban ezért támogatta. Bizonyos azonban, hogy 1886 nyarán és őszén, a *Nyílt levél* közlésekor még az volt a helyzet, hogy ezen a reálpolitikai szemponton kívül bízott a *Mamuzić*-fivérek, kivált Lazo, a polgármester által bejelentett társadalmi-nemzetiségi reformtervekben. „Ami a két fivért illeti — írja a *Nyílt levél*ben⁴¹ — mint a bunyevác nép fiai, már kora ifjúságuktól felkarolták a bunyevác ügyet, s a nép segítségével itt, a mi törvényhatósági életünkben meghonosították a demokráciát.

Olyan családok legnagyobb önkénye ellenére, melyek már igen megszokták a városi kenyeret." (Értsd: alaposan visszaéltek a nekik biztosított politikai és gazdasági lehetőségekkel.)

Nyilvánvaló azonban az is, hogy Lazo Mamužić, a „bunyevác polgármester” polgármestersége demokratizáló évei (1884—1885) után, sorozatos kényszerű és nem kényszerű, márcsak a maga helyzetét szilárdító haladásellenes engedményeket is tett a kormánynak, s már 1886 végétől sorozatos, egyre élesedő hatósági akciókat, törvényhatósági eljárásokat indított a szabadkai korai munkásmozgalom vezetői és résztvevői ellen.⁴² Ez is okozhatta, hogy az ismét csaldódó Šarčević, az egykorú szabadkai közéletből végleg kiábrándulva, már a nyolcvanas évek vége felé teljesen visszavonult. Amire egyébként — ismét a *Nyílt levél* tanúsága szerint — már évtizedek óta készült. Emlékiratából tudjuk, hogy a kiegyezés körüli évektől személyesen nem avatkozott többé a helyi politika irányításába, csupán közírói tevékenységével igyekezett befolyásolni a helyi nemzetiségi viszonyok alakulását. Amiért is nem kevés rövidséget, megpróbáltatást szenvedett számos, a nemzetiségi kérdésben elfogult polgártársa részéről.⁴³

Ez a népéért egész életét, irodalmi és közéleti érvényesülését feláldozó író és kultúrpolitikus fordul a magyarországi nemzetiségi kérdés felélnkülésekor, 1886 elején előbb levélben, majd az év augusztusa és november között hírlapi nyílt levélben közölt (a címzetthez nyilván korábban magyar szövegében is eljuttatott) emlékiratban *Mocsáry Lajoshoz*. Ebben vázolja az ekkori bunyevác kérdést és ezen belül a maga helyzetét és kéri *Mocsáryt*, vegye pártfogásába elhagyott népe ügyét „olyan szeretettel, amilyen nagylelkűen törődik sok millió magyarországi állampolgár sorsával”.⁴⁴

3.

Mocsáry Lajos írja 1886 júniusában, *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről* című röpiratában: „Vettem... köszönő levelet egy derék bunyevác hazafitól Szabadkáról, s egy mástól is a Bácskából, — közleményekkel, melyek szerint Szabadkán és egyebütt a népoktatás akként kezeltetik, hogy a magyar nyelv terjesztésére való törekvés akadályul szolgál a műveltség terjesztésére a bunyevác nép körében. Anélkül, hogy a magyar iskolázás magának a magyar nyelvnek terjedését az alsóbb néposztálynál előmozdítaná. Úgy látszik — folytatja *Mocsáry* —, hogy a bunyevácok különösen ki vannak a magyarosításnak téve, ami talán annál könnyebbnek látszik, hogy a szerbek nem tartanak velük szolidaritást. A bunyevácok római katolikusok, s ez által, bár nyelvük a szerbekétől semmiben sem különbözik, teljesen külön állanak. A tömeges magyarosítás azonban éppoly hiú törekvés a bunyevácokkal szemben, mint bárhol egyebütt”.⁴⁵

Ezzel a bejelentéssel ad hírt *Mocsáry* újabb nemzetiségi kapcsolatáról, amit rövidesen a szerb radikális sajtó is megerősít. A *Zastava* 1886. augusztus 18-án, tehát a Nevenben közölt *Nyílt levél* indulásakor bejelenti, hogy egy Szabadkán névtelenül (nyilván magyarul) megjelent röpirat szerzője munkáját *Mocsáry*nak ajánlotta.⁴⁶ Ez a híradás nyilván nem a *Neven* hasábjain első folytatásként csak *augusztus 15-én* indult *Otvoren listre*, hanem a mindmáig lappangó önálló magyar röpiratra⁴⁷ vonatkozik, miután más egykorú, bunyevác szerzőjű röpiratról nincs tudomásunk.⁴⁸

Az előzőkben végigkísértük Šarčević küzdelmes életútját a szabadkai bunyevác folyóiratban megjelent emlékiratig. Szóltunk első nemzetiségi tárgyú fordításáról, Miloš *Popović* könyvének tolmácsolásáról. A bunyevácok kulturális felemelését célzó naptár, szótár- és egyéb kézikönyv-kiadványairól és vázoltuk a bunyevác ügy és vezető kultúrpolitikusa helyzetét a szüntelen közéleti válságoktól zaklatott Szabadkán.

Mocsáry esetében ilyen széles körű életrajzi bemutatásra nincs szükségünk. Annál fontosabb egyéb délszláv kapcsolatainak bemutatása. Egyrészt azért, mert ezekből nő ki, ezek folyamánként jelentkezik az a bizonyíthatóan igen rövid érintkezés, mely 1886 folyamán *Mocsáry* és *Šarčević* és — a *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről* röpiratból vett idézetből következtet-

ve — feltehetően más bunyevác szereplők között létrejött, s amelynek folytatása egyelőre ismeretlen előttünk. Másrészt azonban azért is fontos ezeknek a kapcsolatoknak az áttekintése, mert vázlatos elemzésükből egész sor jelentős nemzetiségtörténeti összefüggés rajzolódik elő, mint arra az 1958-ban kiadott Mocsáry-életrajzban és válogatásban ismételten rámutattunk.⁴⁹ Ez a gazdag és sokrétű kapcsolattörténeti előélet egyben jó lehetőséget nyújt arra, hogy az aránylag kisszámú bunyevác vonatkozást szemléltetően elhelyezzük a Mocsáry életében döntő fordulatot 1886. évhez fűződő délszláv kapcsolatai sorában.

Mocsáry a múlt század ötvenes éveiben ismerkedett meg a magyarországi nemzetiségi kérdéssel. Két korai művében, a *Nemzetiségben* (1858) és a *Program a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában* (1860) című munkájában már felismerte a magyarországi szláv népek, köztük a korabeli itteni szerbség helyzetét. Az ötvenes évek fordulója magyar—délszláv érintkezéseinek kedvező légkörében fogalmazza a balkáni szláv föderatív államról („Valami föderatív szláv állam fog alakulhatni, melynek tagja lesz Horvátország is”),⁵⁰ melyhez a történeti fejlődés elvezetett.

De nemcsak Mocsáry érdeklődött az akkori országban élő délszláv népek problémái iránt. Az Ivan *Mažuranić* vezette egykorú horvát nemzeti mozgalom lapja, a *Pozor* már 1860. november 20-án — az egykorú sajtóviszonyok között, meglepő gyorsasággal — ismertetést közöl a *Programról*.⁵¹ A zágrábi lap kiemeli Mocsáry alábbi kijelentését: „...Hogy nemzetiségök [mármint a horvátoké] a magyarokkal való kapcsolat által veszélyeztetnék, attól többé tartaniok nem lehet, mert e tekintetben tökéletesen ők lesznek a gazdák saját házukban, bármiként alakuljanak is a jövőben viszonyaink.”⁵²

Mocsáry aktív szerb kapcsolatai az 1861. évi országgyűlés idejére nyúlnak vissza. Ekkor ismerkedett meg az itt jelenlévő nagyszámú nemzetiségi képviselővel. Így Jakov *Ignjatovič*yal, Stevan *Branovačk*ival, Ivan *Mišič*tyel, a román képviselők közül *Wład* Alajossal és másokkal. Pontosan aligha állapítható meg, mikor találkozott Svetozar *Miletič*tyel, a Szerb Nemzeti Szabadelvű Párt, a *Srpska narodna slobodoumna stranka* és egyben a kiegyezés utáni évek magyarországi szerb nemzetiségi mozgalom későbbi vezérével. Minden bizonnyal ez csak 1865-ben vagy 1866-ban következhetett be, amikor az 1867-től Miskolcon alispánkodó *Mocsáry* még, *Miletič* már tagja volt az 1865—68. évi Háznak. Ezek az évek egyébként *Miletič* „közeledési” éveit. Emlékezzünk *Csengery* Antalhoz, a Budapesti Szemle szerkesztőjéhez intézett 1865. évi szívélyes hangú levelére.⁵³ A nemzetiségi törvényt előkészítő bizottságban, az ún. *nemzetiségi bizottmányban* betöltött kezdeti közvetlen és barátságos szereplésére. Bizonyos azonban, hogy a hazai nemzetiségi kérdések tanulmányozása már ekkor közel hozta őket egymáshoz, jóllehet Mocsáry az említett bizottságnak sem 1861-ben, sem 1865-ben nem lehetett tagja.

A *Program* szerzője a nyilvánosság előtt akkor tesz tanúbizonyságot *Miletič* iránti nagyrabecsüléséről, amikor a magyarországi szerbség immár másfél éve (1876 nyarától) bebörtönzött vezérért, hamis tanúk és még hamisabb fikciók alapján, ötévi fogházra ítélték. A függetlenségi párt lapjában, az *Egyetértésben* ekkor, 1878. január 20-án jelent meg *Miletič*ről szóló elvi cikke, melyben — egyedül a korabeli fővárosi sajtóban — kijelenti: nem látja beigazoltnak a szerb nemzetiségi politikussal szemben felhozott „felség-sértést és hazaárulást”. Figyelmeztet a törvényességre, „a közösügyi korszak egyetlen bölcs törvénye”, az 1868-ban hozott nemzetiségi törvény betartására, az erkölcsi alapelvhez való visszatérésre, hogy „...se bosszú, se személyes tekintet nem térít el a szoros törvényes igazság útjáról”. Ezért mondja ki összegezőként: „Fellebbezzük a *Miletič*s ítéletét.”⁵⁴

1879-ben, *Miletič* — uralkodói kegyelemmel, de nagybetegten történt — szabadulása évében, *Mocsáry* neve már jól ismert a magyarországi szerb sajtó olvasói előtt. Feltehető, hogy a váci fogházba — *Miletič* védőügyvédjeként — sűrűn ellátogató *Polit* Mihály, akkori magyarországi szerb liberális párti képviselő juttatta el *Miletič*hez a szóban lévő, bátor kiállású vezércikket, mely *Mocsáry*t baráti közelbe hozta minden hazai délszlávhoz.

A hetvenes évek végétől a függetlenségi pártból 1887 februárjában történt kényszerű kilépéséig tart *Mocsáry* délszláv kapcsolatainak újabb, az

eddigiekénél is izgalmasabb időszaka. Ezekben az években Mocsáry életútjában a magyar nép és az egykorú magyarországi délszlávok létérdekei valószínűleg összefonódnak.

A reakciós és nemzetiségellenes Csemegi⁵⁵ Károly hírhedt büntetőjogi törvényjavaslata, az 1878.V.tc., az ún. Csemegi-kódex vitájában, 1878. január 15-én elmondott beszédében⁵⁶ egyszerre védi a magyar népet már apró szabálysértésekért is valósággal bilincsbe verő, a spekulációnak ellenben szabad utat nyitó, a nemzetiségeket, az ekkor a nemzeti mozgalmak előterében álló délszlávokat a „nemzetiségi izgatás” fondorlatos-célzatos jogi fogalmazása ellen, mely a tragikus kimenetelű „nemzetiségi pörök” útvesztőjébe taszította a századforduló hazai törvényhozását. Az év november 16-án⁵⁷ „a keleti kérdéstről és a balkáni politika feladatairól” folyó *válaszfelirati vitában* pedig súlyosan elmarasztalja, jogtalanoknak és jogosulatlanoknak, az országot a szlávokkal szembe fordítónak mondja az *okkupációit*, mely a magyar nép és az együttélő nemzetiségek létérdekei ellenére, a bismarcki hatalmi s az osztrák udvari-katonai erőszakpolitika egybefonódásaként jött létre.

Még tovább megy 1879. április 30-án, az „elvhű függetlenségiek” nevében a magyar nyelv kötelező népiskolai oktatásáról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor mondott beszédében,⁵⁸ melyet az erőszakos asszimiláció leplezetlen eszközének, az 1868. évi nemzetiségi törvény megtagadásának, a germán szupremácia alá sodródás újabb állomásának tart. Mocsáry nem az ellen harcol, hogy a nemzetiségi tanulói fűjség megismerje a magyar nyelvet, hanem azok ellen az átlátszó uralmi eszközök ellen, melyek tovább sodorják az országot és nemzetiségeit az immár kitegyenlíthetetlen népmozgalmi viszállyal, s ugyanakkor a túltengő német politikai, gazdasági, művelődési és tudományos befolyás útján. Amit az akkori nacionalista-soviniszta vezető körök számára majd az idősb Andrássy Gyula ekkori közös külügyminiszter germanomániájának vágyálma, az ez évi végzetes osztrák—magyar—német kettős szövetség, a *Zweibund* tetőz be.

A hazai szerb nemzetiségi sajtó korán felismeri a Tisza Kálmán okkupációs és iskolatörvény politikájában egyaránt megmutató veszélyt, de annak a védelemnek az erkölcsi és reálpolitikai jelentőségét is, amit Mocsáry bátor kiállása mind a magyar népnek, mind a másajkú magyarországi nemzetiségeknek biztosít.

Elsőként az újvidéki *Zastava* méltatja Mocsáry politikai jelentőségét. A lap 1879. május 2-i, 58. számában a *Táviratok a Zastavának* rovatban a következőket olvassuk: „Mocsáry volt az egyetlen magyar, aki nem fogadta el a javaslatot. Ha egyedül is — idézi az egykorú szerb riporter — mégis eleget kellett tennem hazafiúi kötelességemnek. Ő [értsd: Mocsáry] nem látja célját a javaslatnak, annál jobban látja a nagy veszélyt, amely felé a nemzetiségek elnyomásával sodródik az ország, kiváltképp a keleti helyzet legújabb alakulása következtében”.⁵⁹

Az 1879 tavaszától 1886 februárjáig terjedő időszakról kevés mondani való van. Mocsáry politikai szerencsecsillaga, ha ilyenről az ő esetében egyáltalán beszélhetünk, rohamosan hanyatlott. Már a nyolcvanas évek elején több szociális felszólalása (a kormányzat adózási és társadalompolitikája, a felekezetieskedés ellen stb.) miatt népszerűtlenné vált a párt középbirtoke-bürokrata számára előtt, mely 1884-ben — az első adandó alkalommal — kibuktatja az elnöki székéből, hogy helyébe a szociális kérdések megoldását halogató, a nemzetiségi kérdésben a nacionalisták előretörését hallgatólagosan, 1884 után a pártelnöki székéből nyíltan is támogató Irányi Dánielt ültesse. Mocsáry, akit az 1884. évi választásokon csak nagy nehezen tud megválasztani *Kiskunhalas*, a színmagyar alföldi parasztváros, ettől kezdve már csak tíz-tizenkét pártívvel állja a régi függetlenségi programot, a társadalmi haladás és a nemzetiségi megégyezés egyre inkább élsikkadó programját, s az országgyűlési ciklus végére — az egy Eötvös Károly kivételével — ezek is sorra elpártoltak tőle.

A képzett és tapasztalt politikus nem tesz különösebb számvetést önmagával és pártjával, amikor a döntő mérkőzés megvívására határozza el magát. Álláspontja: vagy megállítja az elnyomó társadalmi és nemzetiségellenes intézkedések sorával a magyar nép és az ezzel együtt élő nemzetiségek ellen rohamozó, kizsákmányoló kormányzati politikát a további, most

már valóban helyrehozhatatlan törvényellenes intézkedések elkövetésében, vagy szakít az egykori függetlenségi alapelveket már jórészt feladó függetlenségi párttal is, és ezzel egyidejűleg félreérthetetlenül kimondja teljes álláspontját a nemzetiségi kérdésben.

Nagy elhatározás ez a kossuthi felfogású függetlenségi pártot alapító Mocsáry Lajos részéről, aki korának kétségkívül egyik legnagyobb, *Széchenyi* jellemű és mértéktartású hazafia volt. De tovább nem habozhatott. Tudta, hogy csaknem tízmillió másajkú magyarországi állampolgár tőle várja a józan magyarság nevében elhangzó tiltakozást, mely a második iskolatörvény (1883: XXX. tc., ún. középiskolai törvény)⁶⁰ becikkelyezése után nem készíthetett már soká.

A döntés és szakítás azonban még évekig várattot magára, jóllehet a nacionalizmus térnyerése Mocsáry helyzetét tarthatatlanná tette a függetlenségi pártban. A nyílt szakításra azonban csak 1887 elején kerülhetett sor. A függetlenségi reakció ugyanis kénytelen volt szervezett fellépését a kiskunhalasi színmagyar függetlenségi pártszervezet Mocsáryt támogató állásfoglalása miatt elhalasztani. A helyzetre jellemző, hogy ez a jórészt kistermelő parasztokból álló halasi pártszervezet, ha óvatosabb formában is, de még 1887. március 6-i bizalmi nyilatkozatában⁶¹ is szolidáris — „az 1868. évi nemzetiségi törvény alapján” — azzal a Mocsáryval, akit ekkor már kormányon és ellenzéken egyaránt „hazaárulóznak” az uralkodó osztályok tagjai.

Ha kenyértörésre 1887 elejéig nem is került sor, válság és tömegmozgalom már 1886 folyamán volt a „Mocsáry-ügy”-ben, s ez a válság és mozgalom *három fokozatban*, egyre fokozódó hevességgel jelentkezett.

A válság *első* fokozatához Mocsáry 1886 januárjában a névtelenül (X. Y. szerzői álnévvel) megjelentetett röpirata közreadása után érkezett el. Mocsáry ezt a röpiratot az erőszakosan asszimiláló közművelődési egyletek ellen írta: mint címe — *A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés* — is mutatja, határozottan nemzetiségvédő éllel. A szerb radikális sajtó a többi közt így méltatta az anoním röpiratot:⁶² „... Szívből örülünk, hogy végre valahára magyar körökben is ésszerűen és alapos tárgyilagossággal ítélik meg a nemzetiségi kérdést. Csak féltő, hogy az író hangja pusztába kiáltott szó marad. Adná hazánknak a jósors, hogy ezen feltevéssünkben csalódjunk.”

A későbbi fejlemények azonban a lap *O. R.* aláírású bírálóját igazolták. A mélyeséges hazafias aggodalommal és műgonddal megírt nemzetiségpolitikai tanulmány, akárcsak az év késő tavaszán saját neve alatt közölt polemikus folytatása (*Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről*) a kormányzati és az ellenzéki sovinizmus martaléka lett.

Amikor pedig Mocsáry 1886. február 8-án, a közoktatási költségvetés ekkori vitájában⁶³ — ez a válság *második* fokozata — hatalmas politikai vádés védőbeszédben, a kormányzat haladásellenes nemzetiségi iskola- és művelődésügyi politikáját elmarasztaló filippikában, mely ugyanakkor a magyar nép és a nemzetiségek iskola- és művelődésügyének közös létérdekét védő, a dualizmus kora nemzetiségi művelődési politikájának teljes csődjét, az évtizedek óta elraktározott antagonista sovinizmus lavinája elindult a pártjától és maradék politikai hivatól elszigetelt politikai ellen.

Ennek a viharos kormányzati és ellenzéki támadássorozatnak, a Mocsáry személye és nemzetiségi politikája körül áramló válság *második* fokozatának ellenhatásaként bontakozott ki — mint jeleztük — 1887 februárjáig annak *harmadik* fázisa, mely lényegében Mocsárynak a függetlenségi pártból való kilépéséig tart.

Nem lehet feladatunk ennek a korlátozott terjedelmű emlékezésnek keretében részletesebben elmondanunk, hogy az alföldi színmagyar, paraszti választókerület, *Kiskunhalas* népe által támogatott Mocsáry milyen rendkívüli erkölcsi támogatást kapott az akkori ország mintegy felét kitevő nem magyar népektől, az akkori nemzetiségektől. A nagyszámú román, szlovák, erdélyi szász szolidaritási nyilatkozat mellett azonban — időnként ezeket is megelőzve — ott találjuk a magyarországi délszlávok történeti bécsű megnyilatkozásait is. Ezekről kívánunk még szólni a továbbiakban. Annál is inkább,

mert ezek a mozzanatok most már a *Sarčević—Mocsáry levélváltás*⁶⁴ idejéből valók és a Mocsáryhoz intézett bunyevác *emlékirat* iközvetlen előzményeinek tekinthetők.

A délszláv szolidaritási dokumentumok sorát — egy részüket *Mocsáry* is említi, felsorolja, sőt idézi az 1886 júniusában megjelent *Néhány szó a nemzetiségi kérdéstről* című röpiratában — az újvidéki szerbség *Jaša Tomić* (ekkor a *Zastava* szerkesztője és a magyarországi szerb radikális párt vezére) és más közéleti személyiségek által aláírt köszönetnyilvánítása vezeti be. Ezt követte az egyes községek és magánosok üdvözléteinek, leveleinek és táviratainak sora. Közülük *Mocsáry a verseci, csákvári* (Csakova), *fehértemplomi* és *csajkáskerületi* nyilatkozatokat emeli ki. A sorozat két fontos elvi darabját: a csajkás (Sajkás) kerületi és az újvidéki szolidaritási nyilatkozatot egyébként nemcsak Mocsáry említi. Teljes szövegében közli az egykorú szerb radikális sajtó is.⁶⁵ A *Zastavában* egyébként már 1886 júniusában *I. I-c* jellel ellátott értékelés jelent meg a *Néhány szóról*. Az igényes elemzés nemzetiségpolitikai megállapításai külön figyelmet érdemelnek. A cikkirő szerint „Mocsáry az első magyar, aki őszintén megmondta, hogy a nemzeti-ségi kérdést sürgősen meg kell oldani, mert minél tovább marad megoldatlanul, annál közelebb kerül Magyarország a végső veszedelemhez... A sovíniszták szemében Mocsáry hazaáruló, aki paktál a »felforgató elemekkel«, a nemzetiségekkel. Am mindez nem rendítette meg Mocsáryt. Ő mindvégig kitart nemzetiségi elvnek bástyafokán...”⁶⁶ „Mikor ismerik fel végre a magyarok — fejeződik be a fejtegetés —, hogy más útra kell térniök, hogy végre is nemzetiségi egyenlőség legyen Magyarországon? Mert akkor nem lesz szebb ország a miénknél, s joggal nevezhetjük hazánkat »Keleti Svájc«-nak.”⁶⁷

Ezzel az egykorú magyarországi szakirodalomban korábban csak *G. Bárti*únál fellelhető⁶⁸ s később *Polit* Mihály és *Jászi* Oszkár cikkeiben oly sűrűn előforduló motívummal érkezik *Mocsáry* Lajos a körülötte kavargó válság forrponjtjához, s egyben a *Sarčević*tel való közvetlen kapcsolata idejéhez.

4

Mocsáry Lajos és *Ambrozije Sarčević* korábbi, 1886 előtti kapcsolatáról — adatok híján — közelebb nem tudunk. Nem válik teljesebbé a kép *Blaško H. Vojnić* számos új életrajzi és könyvészeti adattal bemutatott érdemes *Sarčević*-portréjának⁶⁹ megismerése után sem.

Ahhoz, hogy kettőjük kapcsolatának jelentőségét megállapítsuk, nem is feltételezésekre, de a rendelkezésre álló tényleges adatok számbavételére, a bizonyítható összefüggések megállapítására van szükségünk.

Előjáróban ismét hangsúlyoznunk kell, hogy *Mocsáry* és *Sarčević* kapcsolatát az elmondottak alapján ikizárólag az 1886. évre, ezen belül is arra a február közepétől az év november közepéig terjedő mintegy háromnegyedéves időszakra kell korlátoznunk, melyet közvetlen és közvetett adatok alapján bizonyítani tudunk. Ebből a háromnegyedéves szakaszból *közvetlen* adatként tartjuk nyilván a levélváltás becsült és tényleges időpontjára vonatkozó, az ez évi *második Mocsáry-röpiratban* előforduló közléseket, és természetesen a nemzetiségi emlékirat funkcióját betöltő *Sarčević*-féle hírlapi *Nyílt levél* megjelenését, a címében *Mocsáry*nak ajánlott hírlapi nyílt levél egész tartalmát, nemzetiség történeti tényét. *Közvetett* adatként járul ehhez *Petkovičs* Kálmán közelebről meg nem határozott időpontú adatközlése *Mocsáry* és *Sarčević* 1886. október első felében, feltehetően ez év október tizedike körül lezajlott találkozásjáról, melyet több körülmény valószínűsít, a szerző azonban nem dokumentál. Feltehető tehát, s a magunk részéről hitelt adunk ennek a találkozásnak, lévén, hogy *Mocsáry* 1887. május—júniusi újvidéki sikertelen képviselőválasztásának szálai visszanyúlnak 1886 őszére, s ha *Petkovičs* közelebbi adattal is bizonyítani tudja *Mocsáry* ez évi októberi újvidéki tárgyalásait, a szóban lévő szabadkai találkozó ennek nyilvánvaló leágazása. Hiszen a szövetségeket kereső *Mocsáry* valószínűleg nem feledkezett meg arról, hogy a hozzá intézett fontos szolidaritási nyilatkozat szerzőjét felkeresse. Addig azonban, míg közelebbi bizonyítékok híján erre a kétségkívül létrejött találkozóra csak

következhünk, a vázolt feltevéseknél tovább nem mehetünk. Annál is inkább, mivel nem az a döntő fontosságú, hogy *Mocsáry* és *Sarčević* személyesen találkoztak-e vagy sem. Hanem az, hogy a *Nyílt levél* tanúsága szerint, a kor vezető bunyevác nemzetiségpolitikusa *Mocsáry*nak, mint a nemzetiségi kérdés korabeli vezető politikusának tárta fel a bunyevác népcsoport egykorú helyzetét és tőle kért támogatást és védelmet népe számára.

Lássuk ezek után, hogyan alakult mindaz, amit ténylegesen bizonyítani tudunk a kettőjük kapcsolatában. Tehát vizsgáljuk meg közelebről — a rendelkezésre álló adatok és vonatkozások hatásaig —, hogyan alakult annak az 1886 februárjától novemberéig tartó háromnegyed évnek a története, amelyet a két nemzetiségpolitikus bizonyítható kapcsolataként számon tarthatunk.

A kiindulópont ismét az emlékezetes röpirat, a *Néhány szó, Mocsáry* és az egész századvég legnagyobb magyar nemzetiségügyi dokumentuma.

Mocsáry itt közölt adataiból, az 1886 február 8-i közoktatási költségvetési vitában mondott bírálata nemzetiségi visszhangjának beszámolójából tudjuk — mint idéztük —, hogy Szabadkáról „egy bunyevác hazafitól” és a Bácskából (közelebbi helymegjelölés nélkül) lelkes hangú, buzdító és bátorító hangú bunyevác üdvözlőlevelet kapott.⁷⁰

A kétségtelen bizonyossággal megállapítható szabadkai levél szerzője Ambrozije *Sarčević*, aki még az év februárjában, tehát a február 8-i felszólalást ünneplő lelkes nemzetiségi közhangulatban intézte *Mocsáry*hoz szolidaritási üdvözlését. Azt viszont, hogy *Mocsáry* válasza mikor kelt, *Sarčević* hozzá intézett emlékirata első mondatából tudjuk.

A bunyevác kultúrpolitikus a *Nyílt levél* első bekezdésében így üdvözli *Mocsáryt*:

„Igen tisztelt Uram! Nagyra becsült hazafi! Az Ön nagy jelentőségű, a magyarországi közművelődési egyletekről írt röpiratából, valamint a hozzám, üdvözlőm és jókívánságaim viszonzásaként ez év március 19-én⁷¹ intézett nagybecsű válaszából arra a meggyőződésre jutottam, hogy érdeklődik népem iránt. Ezért megtiszteltetésnek veszem, hogy mindenre a legmélyebb tisztelettel válaszoljak.”⁷²

A fenti idézetből két körülmény nyilvánvaló. Az egyik, hogy *Mocsáry* 1886. március 19-én válaszolt *Sarčević* — becslésünk szerint az év februárjának közepén — hozzá intézett levelére. A másik, mely az előzőnél is fontosabb, a *Nyílt levél* bevezető soraiból félreérthetetlenül megállapítható az a további következtetés, hogy *Sarčević* ebben az emlékirattal bővített viszontválaszában, nyilván a *Mocsáry által* feltett kérdések jelentőségének és logikai rendjének megfelelően válaszol magyar kortársa kérdéseire.

A négy részből, négy egymást követő fejezetből álló *Nyílt levél* tehát négy kérdéscsoport szerkezetileg összefüggő részeinek tekinthető, s magunk is ebben a problémaköri megközelítésben foglalkozunk a továbbiakban *Sarčević* emlékirata egyes fejezeteivel. *Sarčević*, tehát nem azért választotta *levél* helyett a szélesebb nyilvánosságnak szánt *hírlapi nyílt levél* formát, mert az előbbivel nem kívánt élni. Nyilvánvaló, hogy viszontválaszát a kinyomtatott vagy kéziratban megküldött magyar *Nyílt levél* szövegével nyilván elküldötte Andornakra, s az 1944 végén, 1945 elején ugyanúgy elpusztult, mint a *Mocsáry*hoz intézett többi felbecsülhetetlen dokumentum. A hírlapi nyílt levéllel mindenekelőtt szélesebb nyilvánosságot kívánt tehát az általa képviselt ügynek biztosítani. Ezért fordíthatta le és nyomathatta ki a mindmáig lappangó magyar nyelvű röpiratot, a *Nyílt levél* magyar szövegét vagy ennek szövegvariánsát előbb magyarul, majd megjelentette azt, a maga anyanyelvén is, a Szabadkán kiadott bunyevác folyóiratban.

Kövessük ezek után a szerkezeti elemzés eszközével is *Sarčević Nyílt levelének*, nemzetiségi röpiratának gondolatmenetét.

A *Nyílt levél* első hírlapi közlésében, „fejezetében”⁷³ *Sarčević* (mint az a mellékelt szövegből nyomon kísérhető) a bunyevácok és sokákok lélekszámának etnográfiai elhelyezkedésének városokra, megyékre és tájegységekre való csoportosulásának adatait összegezi. Tudomásunk szerint — ebben a viszonylatban — ez az első, a szakirodalomban fennmaradt, becslésen alapuló felmérés. *Sarčević* adatai szerint — mint korábban jeleztük — a 80 ezer

magyarországi bunyevácból — ekkor — a város vezető nemzetiségéeként 37 ezren laktak Szabadkán. Ennek a helyi viszonylatban kétségtől jelentős népcsoportnak a védelmében írta tehát *Šarčević Mocsáryhoz* intézett emlékiratát.

A *Nyílt levél* második részében⁷⁴ az egykorú szabadkai bunyevác iskolaügyről, annak nyelvi és tanszemélyzeti kérdéseiről s a korabeli bunyevác népmozgalom támogatóiról, *Antunović*ről és a *Mamužić-fivérek*ről is megemlékezik a szerző. A „fejzet” mindkét vonatkozású megérdemli, hogy közelebb-ről is értékeljük *Šarčević* megállapításait.

Nemzetiségtörténeti vizsgálódásunk szemszögéből kétségtől hézagpótlónak tekinthetjük mindazt, amit a bunyevác kultúrpolitikus ebben a második cikksorozatban a külső kerületi bunyevác tanítási nyelvű iskolák helyzetéről elmond. Itt fejti ki voltaképp nemzetiségi „minimum-programját”. Amit röviden abban foglalhatunk össze, hogy *Šarčević* az itteni bunyevác népcsoport fennmaradása előfeltételeként jelöli meg az itteni és általában az akkori magyarországi bunyevác népiskolák ügyének rendezését. Kéri, hogy az iskolák tanítási körülményeit vizsgálják felül, s különösképp biztosítsák a kellő tankönyvellátást s a tanerők hibátlan bunyevác nyelvtudását.

Bizonyos, hogy amit *Šarčević* a Szabadka külvárosi peremén elhelyezkedő bunyevác népiskolákról elmond, nem hasonlítható össze az akkori, aránylag fejlett nemzetiségi iskolahálózatok egyikével sem. Annál kevésbé, hiszen a bunyevác népcsoportnak csak néhány népiskolája volt, tanítóképzővel, közép- és szakiskolával nem rendelkeztek. A *Šarčević*-féle *Nyílt levél*ben olvasható népiskolai leírás így ebben a vázatos formájában is jelentős, mert ez volt az első olyan egykorú népiskolai felmérés, mely reális áttekintést adott az akkori bunyevác iskolaügy egészéről, a népcsoport elemi iskoláiban folyó elmaradt és korszerűtlen nevelés állapotáról. Jó kiegészítést jelent ehhez a bátor és szókimondó iskolaügyi bírálathoz, mindaz, amit *Šarčević* a bunyevác művelődési kérdések „támogatóiról”, kivált *Antunović*ről és a *Mamužić-fivérek*ről ennek a résznek a keretében elmond. *Šarčević* itt sem vállalkozik részletesebb elemzésre. Vázlatos ismertetéséből azonban így is sok mindent megtudunk, amit a helyi sajtó és irodalom általában elhallgat. Sok mindent kellene persze még ismernünk a fetáratlan egykorú helyi művelődési viszonyokról, hogy tartózkodó megjegyzéseire nagyobb figyelmet fordíthassunk. A közölt szűkszavú áttekintésből is nyilvánvaló azonban, hogy *Šarčević* mind az újabban elfeledett *Antunović*⁷⁵ mind pedig a *Mamužić-fivérek* közművelődési kezdeményezéseit, tehát mindhármuknak ezen a területen végzett kulturális munkáját általában pozitívan értékelte. Kétségtelen, hogy mindez csak 1886-ra és az előző évekre, évtizedekre érvényes. *Petkovics* joggal figyelmeztet⁷⁶ tehát arra, hogy a továbbiakban *Šarčević* eltávolodott a Lazo *Mamužić* kezdeményezte, a helyi népmozgalmakat elfojtó „városházi” politikától.

1886 őszén, a *Nyílt levél* második folytatásának megjelenésekor ebből azonban csak annyi érezhető, hogy *Šarčević* tudatosan visszavonul, s csak a publicisztikai irányítás nem kevés feladatát vállalja. *Nyílt* szembefordulásról viszont ekkor még nem beszélhetünk. Erről a *Nyílt levél*ben egyetlen utalás nem tanúsodik, ellenkezőleg, a cikksorozatnak ebben a részében, egy helyütt Lazo *Mamužić* „demokratizmusáról” is olvashatunk,⁷⁷ amit már az ez évi őszi fejlemények — a helyi népmozgalom első határozottabb fellépését „huszárattakkal” legázoló, korábban említett „nyolcadik köri csata” és következményei alaposan megcáfolnak. *Šarčević* tehát, akárcsak a helyi alsó- és középpapsághoz való kapcsolatában, itt is nyilvánvalóan csalódhatott. Feltehető, hogy ez a két irányból elszenvedett csalódás okozta végül is a közügyektől való teljes visszavonulását élete utolsó évtizedében.

A *Nyílt levél* soron következő, harmadik közleménye⁷⁸ mondanivalójában és szerkezetében egyaránt történt jelent az előzőkhöz viszonyítva. *Šarčević* ebben a szinte szándékosan leszűkített „fejzet”-ben csupán jelzés-szerűen ad hírt a helyi baloldali érdekeltségű *Népkörről*, melytől a bunye-

vácok mellőzöttségük következtében eltávolodtak, s a *Népi Kaszinóról* (Pučka kasina), mely a szabadkai és általában az egész magyarországi bunyevác mozgalom művelődési-társadalmi központjaként nyilván bővebb ismertetést érdemelt volna. A késői tanulmányozónak valósággal az az érzése, hogy az emlékirat írója tudatosan tartózkodik az ezekben az években már kiéleződött egyletközi viszály bírálattól. *Sarčević*, aki még mindig reménykedik abban, hogy ábécéskönyvekkel és kisebb népiskolai reformmal áthidalható a nyilvánvaló nemzetiségpolitikai válság, a maga részéről ennek elmélyítéséhez nem kívánt hozzájárulni.

A *Nyílt levél* negyedik, záró közleménye⁷⁹ éppen ezért két, megítélésünk szerint fontos utalás kivételével, nyitva hagyja a korabeli nemzetiségi kérdés főproblémáit. *Sarčević*, aki egyébként sem volt avatott stilisztika és rutinos közíró, nem foglalja össze nagybecsű, de szerteágazó fejtegetéseit, nem ad kitekintést a kérdés közeljövőjére. Hallgat a népcsoport szükségleteiről, bővebb nemzetiségi kívánalmairól. Nem hallgathatjuk el viszont, hogy önmaga nem tájékozódik elég biztonsággal a nemzetek kelet-európai újjászülésének kétségkívül bonyolult, egykorú folyamatában sem. Nála, az emlékirat mondanivalóját nem tartalmazó, s így szövegközlésünkben is csak regestaszürsen közötti külpolitikai vélekedésében jórészt csupán az akkori cári Oroszország délkelet-európai törekvéseiről esik szó, arról azonban mindössze egyetlen halvány, a ruméliai alkotmánymozgalmakra vonatkozó utalás tanúskodik,⁸⁰ hogy egész Délkelet-Európa a török uralom és befolyás végleges lerázásához, az új államiságokat érlelő korszerű nemzeti mozgalmak határához érkezett. *Sarčević* kétségtelen fogyatékosága, hogy minderről, s az akkori magyarországi nemzetiségi kérdésekről nem tesz említést, s így a *Nyílt levél* végeredményben befejezetlen marad, s a főkérdések többségének megválaszolását áthárítja a kor nemzetiségi olvasójára, s a nemzetiségekkel való megegyezés magyar szereplőire.

Mert *Sarčević* nem a bunyevác kérdés megoldására, annak csupán művelődési része megoldási módzatainak felvetésére vállalkozott, s azt is mindenkor a magyar néppel való egyetértésben képzelte el. *Petkovics* korában már megkérdőjelezett, *Sarčević* klerikalizmusára vonatkozó megjegyzésére,⁸¹ itt még egyszer vissza kell térnünk. Ismételten hangsúlyozva, hogy *Sarčević* csupán támaszt, támogatást várt nemzetiségi kultúrpolitikai küzdelméhez a bunyevác alsó- és közép klérustól, melynek célkitűzéseit határozottabban nem támogatta, az viszont a maga részéről nem támogatta az ő törekvéseit. *Sarčević* ez irányú kapcsolatkeresése tehát nem minősíthető klerikális törekvésnek, hanem az adott felemás társadalmi helyzetből következett, amelyben — ezen a rétegen kívül — máshonnan (ezt egyébként *Petkovics* is elismeri) támogatást remélhetett. Más kérdés az, s ebben a mai Szabadka korai munkásszövegei krónikásának van igaza, hogy reálisan innen sem remélhetett semmilyen támogatást. Ezt azonban *Sarčević* — több mint egy évtizeddel halála előtt — a magyarországi nemzetiségi kérdések kiéleződése szakaszán még nem láthatta olyan tisztán, mint a XX. század eleji magyarországi nemzeti vezetők többsége, akiknek egy része sokkal szorosabban kapcsolódott az ún. „nemzetiségi egyházakhoz”, mint azt kívált szerb és román viszonyban tapasztalhatjuk. A fentiek előrebocsátásával a *Nyílt levélnek* azt a joggal problematikusnak érzett záró képét, hogy ui. „ez a nép velük [értsd: a magyarokkal] együtt egy oltár előtt térdeleg imádkozik”, nem érezzük olyan mértékben klerikális fogantatásúnak, mint az *Petkovics* *Sarčević*s egyházi kapcsolatairól szóló bírálatából kicsendül. Kétségtelenül belejátszott ebbe az az eléggé talányos formában kifejezett szolidaritástudat is, mely a bunyevác író és kultúrpolitikus — minden személyi és népi sérelme ellenére is — egész életét átható élményként a magyar nép hez fűzte. Ide kötötte a közvetítő szerep korai felsimerése is, hiszen ő az, aki ugyanitt rámutat a nemzetiségi válság egyik állandósuló kórokozójára, az alábbi rendkívüli politikai érettségről tanúskodó gondolatmenet során.

Az a legnagyobb baj — írja a *Nyílt levél* valódi summájaként —, hogy elszakadtunk nem magyar néprokonainktól, ők pedig külföldi népüktől. Nem vizsgáltuk, nem is tanulmányoztuk életüket és egymás közti viszonyait. Honfitársaink közléte és kívánalmi, valamint az ország politikai változásai néprokonainknál gondot okoztak. Ezt a gondot a kölcsönös félreértések még jobban felnagyították, s a magyar közvéleményt félrevezették, felingerelték.”⁸²

Aligha találunk az egykorú magyarországi nemzetiségi irodalomban a nemzetiségi viszály kétoldalú kiéleződésére ennél mértéktartóbb és kifejezőbb magyarázatot. Nem véletlen ezek után, hogy *Šarčević* a bunyevác kérdés korabeli helyzetjelentését annak a *Mocsáry*nak ajánlja, akitől ő is — mint az egykorú nemzetiségek többsége — a nemzetiségi létérdekek védelmét, s ezzel egyidejűleg az uralkodó osztályainak hasonlóképp kiszolgáltatott magyar néppel való kapcsolatai tisztázását és megerősítését remélte. Mindezt *Šarčević* itt leírt felhívása így összegezi: „...Vegye védelmébe az én népemet, és ajánlom, karolja fel ügyét olyan szeretettel, amilyen nagylelkűen törődik sok millió magyarországi állampolgár sorsával”.⁸³

Kísérjük meg ezek után összefoglalni *Mocsáry* és *Šarčević* kapcsolatának, s e kapcsolat időálló értékének, a bunyevác ügyben *Mocsáry*hoz intézett *Nyílt levél*nek napjainkig kiható tanulságait. Az elmondottak nyomán joggal indulhatunk ki abból a felismerésből, hogy ez a nemzetiségtörténetileg oly nagy értékű cikksorozat jól illeszkedik bele abba a művelődési—politikai—társadalmi képbe, amelyet legutóbb *Vojnić* a bunyevác nemzetiségi újjászületés *Boško Vujić*tól a századvégi bunyevác tankönyveket kiadó *Mijo Mandić* és a *Subotičke* novínét 1893-tól megjelentető *Mladen Karanović*ig terjedő útjáról felvázolt.⁸⁴ Nyilvánvaló, hogy az általa közölt névsor, a sajtó-, a naptár- és az irodalmi kiadványkezdeményezések sorozata nem teljes, de nem is ezen, hanem a korabeli magyarországi bunyevác mozgalom sokrétű kibontakozásán van a hangsúly. Ebbe a folyamatba pedig pontosan beillik, beletartozik *Šarčević* az előzőkben elemzett és értékelt hírlapi *Nyílt levele*. Ezt a cikksorozatot pedig azért neveztük ismételten *nemzetiségi emlékirat*-nak, mert megítélésünk szerint annak minden fontosabb elemét tartalmazza és funkcióját általában, s egy nem teljes társadalmi struktúrájú néptöredék helyzetében különösképp betöltötte.

Befejezésül állítsuk még egyszer egymás mellé a két nagy kultúrpolitikust, a nemzetiségi egyenjogúságért folyó küzdelem két kortársi szövetségését.

Amiért *Mocsáry* küzdött országos viszonylatban, azt tette a maga népcsoportja adott viszonyai között a *Nyílt levél* írója. Levélváltásuk, kapcsolatuk törvényszerű és szükségszerű volt. Ezt a kapcsolatot nemcsak a személyi rokonszenv és a mindkettőjüket átható erkölcsi és lelkiismereti rezonanciák váltották ki. Kiváltó oka lényegében a közös helyzetfelismerés volt. Egymáshoz közelítette és összekapcsolta őket a küzdelemben a nacionalista koráramlattal szembenálló és azzal szembeforduló társadalmi-történeti mozgalom, a nemzetiségi egyenjogúság és jogegyenlőség lehetőségeinek keresése, a századvégi Magyarország mindkettőjükre és mindkettőjük népére kedvezőtlen viszonyai között. *Šarčević* és *Mocsáry* kapcsolata éppen azért két korát, társadalmi közéleti fokát meghaladó politikus és köziró baráti egymásra találása, és ugyanakkor olyan történeti kapcsolat is volt, mely — mint ezt a *Nyílt levél* gondolatmenete is bizonyítja — a népek barátsága erejét igazolta a kor nemzetiségi kérdéseiben eluralkodó nacionalista türelmetlenség-gel szemben.

1. Eötvös József nyilatkozata 1868. nov. 25-én, a *nemzetiségi törvényjavaslat* (a későbbi 1868:XLIV. tc.) általános vitájában hangzott el. Ekkor fejtette ki Eötvös, úgyszint a törvényjavaslat benyújtója, a nemzetiségi kérdés jövő fejlődésének fel nem ismeréséről tanúskodó, az azóta eltelt több mint egy évszázados fejlődés által lényegében megcáfolt fejtegetését. „A civilizáció fejlődésével — mondotta ekkor Eötvös — fokról fokra fogy a nemzetiségek száma... A civilizáció fejlődése kétségkívül fenyegető a nemzetiségekre nézve. E veszélynek ki vagyunk téve mi magyarok, ki vannak téve horvát testvéreink, ki vannak téve a hazában lakó más nemzetiségek; szóval ki vannak téve minden kisebb nemzetiségek. De mi által ó[ltalmazhatjuk magunkat e veszély ellen? Az által-e, hogy az egyes nemzetiségeket, mint műmájakat, törvényekbe begöngyölgetve a törvényhatóságok sírkamrájába rakjuk le? — *Br. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter beszéde a nemzetiségi törvényjavaslat általános tárgyalásakor, 1868. nov. 25-én.* = Képv. Napló, 1865—68, XI. 31—34. — *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában* (a továbbiakban: *Iratok*) 1867—92. 1. köt. Bp. 192, Tankönyvkiadó. 140—141.
2. *Petkovics Kálmán*: A kérdőjeles ember. [Dokumentumriport a szabadkai munkásmozgalomról. — Rigó János.] (A továbbiakban: *Petkovics i. m.*) Szabadka, 1975, Életjel—Veljko Vlahović Munkásegyletem kiadása. 258.
3. „... Akármellől nézzük a dolgot, ki kell mondani: Stanislav Aladžić és Rigó János a szabadkai forradalmi munkásmozgalom kezdeti szakaszának jelentős és méltatlanul elfelejtett alakja”. — *Petkovics i. m.* 235.
4. Leírását ld. *Uo.* 84.
5. *Uo.* 85.
6. „Ez a röpirata — olvassuk az első Mocsáry-válogatásban, *Mocsáry Lajos* munkái műfaji-politikai elemzésében — már teljes névvel [értsd: az 1886 elején X. Y. szerzői álnévvel megjelent *A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés* című röpirat után teljes szerzői névvel] megjelent munka 1886 tavaszán Budapesten látott napvilágot és részletes elemzését adja a nemzetiségi kérdésben tanúsított magatartása miatt a kormányzat és a nem kevésbé sovínyszia ellenzéki nacionalista körök részéről ellene indított politikai támadásoknak” — *Mocsáry Lajos Válogatott Írásai* (a továbbiakban: *MLVI*) Bp. 1958, Bibliotheca. 119.
7. *Sarčević* hírlapi nyílt levél alakjában közölt nemzetiségpolitikai emlékirata a *Neven* szabadkai bunyevác folyóirat 1886 aug.—nov. számaiban [1886. aug. 15.—nov. 15; 8—11. sz., 124—127., 133—137., 154—156. és 162—163.] jelent meg. — Tárgyunk szempontjából a közlés időpontjának jelentősége van. Hiszen 1886. október közepétől, a szóban lévő Mocsáry—Sarčević találkozó feltételezett időpontjában, a *Neven* a *Nyílt levél*nek még csak két részletet közölte. Miután pedig a magyar nyelvű közlésről mind ez ideig nem bizonyosodunk meg, aligha tételhezük fel, hogy Mocsáry — az említett találkozó időpontjáig — annak tartalmával megismerkedett volna. Mindez természetesen nem csökkenti — ellenkezőleg ha lehetséges, még fokozza — Sarčević *Nyílt levél*ének, úgyszint mint Mocsáryhoz fűződő kapcsolata legértékesebb dokumentumának jelentőségét.
8. *Petkovics i. m.* 85.
9. *Mocsáry L.*: Néhány szó a nemzetiségi kérdésről. Bp. 1886, 17.
10. Szülőházadban a vén udvaron
Hová gurultak labdáid, szegény?
Hová repült a sárkányod vajon,
s kedved, hited az életed felén?

És merre szálltak, merre tűntek el
viháncoló, vig gyermektérsaid?
Ezt kérdezed, de senki nem felel,
csupán mi zúgnak, régi hársak itt

Kosztolányi Dezső: Zsvajgó természet
(Fák beszéde) ciklus. Összegyűjtött
versek II. köt., Bp. 1962, Szépirodalmi
Kiadó. 17. [A szabadkai Életjel Irodalmi
körben 1973. október 28-án tartott
Mocsáry-előadása mottójaként idézte *Kemény*
G. Gábor.]

11. „Már húsz éve ugyanis, hogy a világ zajától elvonultan, magánosan, tűnődve élek...” = *Otvoren list jednog bunyevačkog patriote Lajoša Močariju* (a továbbiakban: *Otvoren list — Nyílt levél*) = *Neven* 3, 1886. nov. 15; 11. sz., 162.
12. Mocsáryt 1887 tavaszán az akkori újvidéki magyar—szerb—német egyesült ellenzéki blokk jelölte, de Tisza Kálmán kormánya sorozatos választási visszafélései miatt az 1887. jún. 17-én tartott választáson *Móricz Pál* kormánypárti jelölttel szemben alulmaradt. — Az 1887. évi újvidéki választás történetéhez ld. *Močari u Novom Sadu.* = *Zastava*, 1887. jún. 1; 76. sz. és *Izbor poslanika u Novom Sadu.* — *Uo.*, 1887. jún. 24; 88. sz.
13. Mocsáry Lajost 1888. máj. 26-án a bánsági, akkori Krassó—Szörény megyei *karánsebesi* román nemzetiségi választókerületben megválasztották. — Karánsebesi képviselősege történetéhez ld. *MLVI*, 86—92.
14. Mocsáry 1895 tavaszán — *Kmet*? András volt berencsufjalui róm. kat. plébános, ekkori mártóni muzeológussal, az itteni *Szlovák Múzeum Egylet* későbbi elnökével folytatott levelezéséből tudjuk — sikerrel közbenjárt *Zsilinszky Mihály* akkori vallás- és közoktatásügyi államtitkárnál az Egylet alapszabályainak engedélyezése ügyében. — *MLVI*, 546—552.
15. *Vö. Mocsáry Lajosnak a párizsi Le Courrier Européen* című folyóiratban a Magyarországot ért vádakra közölt válaszával. — *Le procès d’Agram et les Hongrois.* = *Le Courrier Européen* 7, 377—380. — *Iratok* 1906—1913. V. köt. 277—279.

16. Örvendezésemet itt kell kifejeznem afelett is — olvassuk *Mocsáry* utolsó cikkében és egyben sajtónyilatkozatában —, hogy van immár a magyar intelligenciának egy jelentékeny csoportja, amely nyíltan hadat üzen az úgynevezett sovinizmusnak. Nem keresem a köztünk más politikai kérdésekben fennforgó differenciákat, a nemzetiségi kérdésben elvtársak vagyunk." = *A pak-tumról.* — Szabadgondolat, 1914. febr. 15; 2. sz., 33—35. *MLVI*, 463—465.
17. Ld. a jelen tanulmány Mellékletét. = *Otvoren list* (Nyílt levél. — Sárcevsics Ambrus 1886. évi emlékirata az egykorú magyarországi bunyevác kérdés tárgyában), 47. sz. jegyz. — Vö. Blaško H. *Vojnić*: Ambrozije Šarčević (1820—1899) etc. = Rukovet, 1970. 1—2. sz., 6. (Dela A. Šarčevića.)
18. *Petkovics* i. m. 85.
19. *Uo.*, i. m. 86.
20. *Uo.* — A szerző nyilvánvaló félreértése, amit leginkább *Šarčević* emlékirata Antunovićről szóló utalásainak egybevetésével állapíthatunk meg. — Vö. még: *Antunovics* János (Ivan Antunović 1815—1888) kalocsai püspök *Bunjevačko—šokačke novine* (Kalocsa, 1870) alaplapítási kísérletével. — *Antunovics* életrajzi jegyzeteit ld. *Melléklet*, 23. sz. jegyzet.
21. *Petkovics* i. m. 85. p.
22. *Popovics* Milos: A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból. Fordította Sárcevsics Ambrus. — Szabadka 1865, Bittermann ny. 153 p.
23. *Otvoren list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. aug. 15; 8. sz., 124—127.
24. „A bunyevácok — írja 1886 júniusában *Mocsáry* — római katolikusok, s ez által bár nyelvük a szerbekétől semmiben sem különbözik, teljesen külön állanak". — *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről.* Bp. 1886, 17—21. — *MLVI*, 199.
25. *Otvoren list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. aug. 15; 8. sz., 125—127.
26. *Uo.*
27. *Uo.*
28. *Otvoren list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. szept. 15; 9. sz., 133—137. — *Petkovics* i. m. 86.
29. *Ld. bőv.* Melléklet (Sárcevsics Ambrus 1886. évi emlékirata stb.), 47. sz. jegyzet. — *Šarčević* művel részletes könyvezeti leírását. ld. Blaško H. *Vojnić*: Ambrozije Šarčević (1820—1899) *Bunjevački pisac i prosvetno-kulturni radnik.* = Rukovet, 1970. 1—2. sz., 6. (Dela A. Šarčevića.)
30. *Vö.* 28. sz. jegyzet.
31. Blaško H. *Vojnić*: Ambrozije Šarčević (1820—1899) etc. ld. továbbiakban: *Vojnić* i. m. (= Rukovet, 1970. 1—2. sz., 8.) *Novinski članci* Ambrozije Šarčevića. — A felsorolás 9. pontjában említi az *Otvoren listet*, a Mocsáryhoz intézett, a Neven 1886 aug.—nov. számaiban Mocsáryhoz intézett *Nyílt levelet*.
32. *Otvoren list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. szept. 15; 9. sz., 133—137.
33. Elete vége felé, 1892-ben mégis túlmegy ezen a „minimum-program”-on. — Ld. *Bunyevác program*, Szabadka 1892. — *Vojnić* i. m. — Rukovet, 1970. 1—2. sz., 6. (Dela A. Šarčevića 11.)
34. *Petkovics* i. m. 85.
35. *Petkovics* i. m. 86.
36. *Otvoreni list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. okt. 15; 10. sz., 154—156.
37. *Uo.*
38. *Otvoren list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. nov. 15; 11. sz., 163.
39. *Életrajzi adataikat* ld. bőv. *Melléklet*, 25. sz. jegyzet.
40. *Mamuzsich Lázár Szabadka szabad királyi város polgármesterének védelme.* Szabadka, 1902. — *Petkovics* i. m. 123—125.
41. *Otvoren list* (Nyílt levél). Neven 3, 1886. szept. 15; 9. sz., 133—137.
42. *Vö.* a *Petkovics*nál (i. m. 84.) olvasható, a polgármesteri körzeti beszámoló nyomán, 1886. október elején éles tüntetésben kirobbant helyi népmozgalom, az ún. *nyolcadik köri* (értsd: városi kerületi, ill. körzeti) *csata* leírásával.
43. *Vö.* 11. sz. jegyzet. Az idézet folytatásaként (ld. *uo.*): „Ezzel a helyzetemmel — írja *Šarčević* — magyarázható: annak ellenére, hogy a legnagyobb gyűlölet sújt, nevem megvéd a nyílt támadásoktól. Nézeteimet a sajtó útján fejeztem ki. Ezekre a cikkekre — a bunyevác nép iránti tekintetből — barátaim (magukat túrtóztatva) nem válaszoltak, — személyesen pedig nem beszéltem velük. A magánéletben, az utcai beszélgetések során azonban sok jut nekem is, de ezt figyelembe venni nem vagyok köteles”.
44. *Otvoren list.* Neven 3, 1886. nov. 15; 11. sz., 161—163.
45. *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről.* Bp. 1886, 17—21. *MLVI*, 199.
46. *Zastava* 1886. aug. 18; 120. — *MLVI*, 199.
47. Allítólagos címe: *Szabadkai levél egy bunyevác hazafítól a bunyevácokról és elemi iskoláikról Mocsáry Lajosnak.* Szabadka 1886. — A feltehetően megjelent magyar nyelvű röpirat — a Nevenben közölt *Otvoren list* fordítása vagy szövegváltozata — lelőhelye mindmáig ismeretlen.
48. A jelen tanulmány bevezető részének írásakor, 1976. aug. 24-én, *Vélin* István hercegszántói tanár ugyan levélben közölte a tanulmány íróival, hogy egyik jegyzete szerint, ha nem is *Šarčević*, de *Lazo Mamuzić*, a későbbi képviselő és szabadkai polgármester írt allítólag egy magyar nyelvű, önálló hírlapi nyílt levelet vagy röpiratot Mocsáryhoz *Nyílt levél Mocsáry képviselőhöz. Szabadka 1874 címmel.* — A nyomtatványt azonban nem találtuk, így az adatot nem vehettük figyelembe.
49. *Mocsáry Lajos Válogatott Írásai.* Bp. 1958, Bibliotheca. 799 p.
50. *Program a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában.* Pest 1860, Ráth Mór. 100. — *MLVI*, 192. és 616—617.

51. *Razmatranja jednoga Madjara u Hrvatskoj.* (Egy magyar nézeti Horvátországról.) — Pozor (Zagreb), 1860. nov. 20; 52. sz., *MLVI*, 616—617.
52. *MLVI*, 617.
53. *Miletic* mint a Matica srpska irodalmi osztályának ez idő szerinti alelnöke 1865. ápr. 20-án *Csengery Antal*, a Budapesti *Szemle* szerkesztője folyóirat-küldeményét megköszönve, az alábbi szövegű levelet intézte a szerkesztőhöz: „Azon élénk rokonszenv, melyet Tökintetes Uraságod egyletünk iránt tanúsított, megküldvén számára ajándékképp[en] a Budapesti *Szemle*, a kitünően szerkesztett folyóirat még kapható füzeteit; a legforróbb háló kifejezésére indítja az Egyletet. Nem csupán az ajándék becses volta, hanem azon előzékesny figyelem miatt is, mellyel Tökintetes Uraságod Egyletünk működése iránt hazafias nyilatkozatai folytán viseltetik. Kelt Újvidéken a Matica Szerbszka Egylet választmánya 1865-ik évi Áprilishó 30-ai üléséből. Dr. Miletits Svetozár s. k., a Matica Szerbszka egylet irodalmi osztályának alelnöke.” — Az egykorú magyar—szerb irodalmi és művelődési kapcsolatokra jellemző, hogy hasonló elismeréssel nyugtáztá egy évvel később *Bérczi Károly*, a költő és műfordító *Puskin* művei első kötetének kölcsönzését. *Bérczi* 1866. ápr. 3-án kelt köszönő levelével és ekkor megjelent Anyegin-fordítása tiszteletpéldányának megküldésével juttatta vissza a Maticának a kölcsönvett *Puskin*-kötetet. — A levelek eredetijét ld. a *Matica srpska* kéziratára irodalmi gyűjteményben. — Mindkét irat kiállításra került az Országos Széchényi Könyvtár *Matica srpska (1826—1976)* emlékkiállításán.
54. *Miletics elítéltetése.* = Egyetértés 1878. jan. 20; 20. sz. — *MLVI*, 436—437. p. (Mocsáry Lajos tiltakozó cikke Svetozar Miletic elítéltetése ellen.)
55. *Csemegi Károly* (1826—1899) büntetőjogász, igazságügyi államtitkár, majd kúriai tanácselnök, a büntető törvénykönyv (1878: V. tc.) szerkesztője.
56. *Képv. Napló*, 1875—78. XIV. 198—200. p. — *MLVI*, 261—263. p. (Újabb felszólalása és módosítványa a büntető törvényjavaslat részletes vitájában a „nemzetiségi igazítás” büntetőjogi felelősségre vonását célzó, 172. §. megváltoztatása tárgyában.)
57. *Képv. Napló*, 1878—81. V. 203—208. — *MLVI*, 264—267. (Beszéde a keleti kérdésről és a balkáni politika feladatairól az 1878. évi válaszfelirati vitában.)
58. *Képv. Napló*, 1878—81. V. 261—266. — *MLVI*, 271—276. — *Iratok* I. 602—603. p. [Beszéde az erőszakos nyelvi asszimiláció ellen és bírálata a Tisza-kormány nemzetiségi politikájáról a kötelező magyar nyelvtoktatásról szóló törvényjavaslat (későbbi 1879:XVIII. tc.) általános tárgyalásakor.]
59. *Zastava* 1879. máj. 2; 58. sz. — A lap a továbbiakban a „legigazabb magyar hazafi”-nak mondja Mocsáryt, „akit nem izgézt meg annyira a nemzeti egység varázsa, hogy ne látna előre, milyen komoly napok állnak még Magyarországnak előtt”. — *Posle rasprave.* = *Zastava* 1879. máj. 9; 61. sz. — *MLVI*, 71.
60. 1883:XXX. tc. a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről. = 1881—84. évi *Képv. Irományok* XV. 323—325. p. — A törvényjavaslat fogadtatása történetéhez ld. *Iratok* 1867—1892. I. köt., 666—683.
61. *Vö. Kiskunhalas*, 1887. márc. 6. A halasi függetlenségi párt (szervezet) távirata Mocsáry Lajoshoz nemzetiségi politikája tárgyában. = *Egyetértés* 1887. márc. 6; 65. sz. és 1887. márc. 8. Újabb nyílt levele a halasi függetlenségi párt (szervezet) elnökéhez. = *Egyetértés* 1887. márc. 11; 68. sz. — Mindkét irat szövegét közli *MLVI*, 524—526. — Az ügy előzményeként ld. még: *Budapest*, 1887. febr. 20. Mocsáry Lajos nyílt levele Halas város választó polgáraihoz. = *Egyetértés* 1887. febr. 22; 52. sz., valamint a Mocsáry nemzetiségi politikáját kifogásoló halasi kisebbség 1887. febr. 22-i „választói gyűlésének” bizalmatlansági nyilatkozatát (*Egyetértés* 1887. márc. 3; 61. sz.), amit az 1887. márc. 6-i, Mocsáry nemzetiségi nézeteit „az 1868. évi nemzetiségi törvény alapján” elfogadó említett hivatalos (többségi) nyilatkozat elutasított.
62. *Zastava* 1886 febr. 2/14; 10. sz.
63. *Ld.* 1886. febr. 8. Mocsáry Lajos beszéde a közoktatásügyi költségvetés részletes tárgyalásakor. = *Képv. Napló* 1884—87. IX. 33—36. — *Iratok* I. 708—711. — *MLVI*, 301—305. — *Vö. Irányi* Dánielnak a nemzetiségellenes függetlenségi többség nevében — közvetlenül a beszéd elhangzása után — elmondott tiltakozásával. — Irányi Dániel válasza Mocsáry Lajosnak a közoktatásügyi költségvetés részletes tárgyalásakor. — *Képv. Napló*, 1884—87. IX. 38—39., *Iratok* I. 711—713.
64. *Sarčević* — mint jeleztük — az 1886. febr. 8-i Mocsáry-beszéd hatására intézte üdvözlő levelet Mocsáryhoz. — A levél 1886 februárjában, feltehetően a hónap közepétjét íródhatott. — Mocsáry a levélre — a *Nyílt levél* tanúsága szerint, (*Otvopen list*, 3. 1886. aug. 15; 8. sz., 125.) — 1886. márc. 19-én válaszolt, s ennek „vizontválaszaként” írta *Ambrozije Sarčević* a *Nyílt* levelet. — A *Sarčević*—*Mocsáry levélváltás* feltehető szövegére így csak következtetni tudunk, miután a Mocsáryhoz intézett dokumentumok Andornakon (1944 ősze és 1945 tavasza közötti időben) elvesztek, a *Sarčević*hez intézett válaszlevél pedig mindmáig nem került elő.
65. *Ld. Zastava* 188. 17. és 26. sz.
66. *Močari o narodnosnom pitanju.* (1.) = *Zastava* 1886. jún. 27; 91. sz. 2. (A cikksorozat jellegű ismertetés második és harmadik része a lap jún. 30-i 93., illetve júl. 6-i, 96. számában jelent meg.)
67. *Močari o narodnosnom pitanju* (3.) = *Zastava* 1886. júl. 6; 96. sz., 2—3. (A közölt idézet az utolsó bekezdésben, a 3. oldalon jelent meg.) — A szerb nemzetiségi publicista kijelentése — megítélésünk szerint — összefügg Mocsáry egyik, itt közölt fontos megállapításával. *A Néhány szó* IX. fejezete elején ugyanis a következőket írja: „E pillanatban még feje tetejére van állítva minden; az a szövetség, melyről én szólok, már megvan keresztelve „Dunai confederatio” néven, de komolyan az elméket aligha foglalkoztatja. Nem azon alakban, amelyben egy időben fölmerült, nem szövetségi állam, de szövetségi államok formájában is méltó volna vele foglalkozni...” *Uo.* 69.
68. *Vö.* a feltehetően Gh. *Baritju* tollából előbb a *Gazeta Transilvanieiben*, majd a *Magyar Sajtó*-ban közölt folytatásos cikkel (*Futó párhuzam Erdély és Helvetia nemzetiségi viszonyai között*.

= Magyar Sajtó 1863. márc. 21. és 28; 66. és 71. sz.), az erdélyi nyelvkérdésnek a „helvét példa” alapján való megoldásáról. — Vö. A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Bp. 1962; Tankönyvkiadó. 503.

69. Blaško H. *Vojnić*: Ambrozije Šarčević (1820—1899). Bunjevački pisac i prosvetno-kulturni radnik (a továbbiakban: *Vojnić* i. m.) — Rukovet, 1970. 1—2. sz., 3—12.
70. Szó szerint: „Vettem köszönő levelet egy derék bunyevác hazafitól is Szabadkáról, s egy mástól is a Bácskából . . . = *Néhány szó*, 20.
71. A tanulmány szerzőinek aláhúzása. = *Otvoren list* 3, 1886. aug. 15; 8. sz., 125. (A szóban lévő X. Y. szerzői álnéven megjelent röpirat teljes címe: *A közművelődési egyletek és a nemzeti-ségi kérdés*. Bp. 1886.)
72. *Uo.*
73. *Uo.* — Neven 3, 1886. aug. 15; 8. sz., 124—127. p. — Sárcevic itt (*Uo.* 126.) a bunyevácok és sokácok együttes kétszázézer lélekszámáról beszél; ebből a bunyevácokat nyolcvanezerre becsüli.
74. *Uo.* 134—137.
75. Az első jelentős bunyevác-sokác lapkísérlet (*Bunjevačko-šokačko novine*, Kalocsa 1870) kezdeményezője és a lapalapítás szervezője nevét *Vojnić*-nél sem találjuk a kortárs bunyevác kulturális tényezők felsorolásában. (Vö. *Vojnić* i. m. = Rukovet 1970. 1—2. sz., 6.)
76. *Petkovics* i. m. 85—86.
77. *Otvoren list*. Neven 3, 1886. szept. 15; 9. sz., 137.
78. *Uo.* — Neven 3, 1886. okt. 15; 10. sz., 154—156.
79. *Uo.* — Neven 3, 1886. nov. 15; 11. sz., 162—163.
80. *Uo.* — Neven 3, 1886. nov. 15; 11. sz., 162.
81. *Petkovics* i. m. 85—86.
82. *Otvoren list*. Neven 3, 1886. nov. 15; 11. sz., 162.
83. *Uo.* 163.
84. *Vojnić* i. m. = Rukovet 1970. 1—2. sz., 6.

A tanulmány szerzői ezúton mondanak köszönetet Nikola *Knežević* szabadkai könyvtárigazgatónak, *Brindza* Károly és *Dér* Zoltán szabadkai íróknak, *Bor* Kálmán budapesti irodalomtörténésznek és *Vélin* István hercegszántói tanárnak a munkához nyújtott kutatói támogatásukért.

Ambrozije Šarčević 1886. évi emlékirata Mocsáry Lajoshoz az egykorú magyarországi bunyevác kérdés tárgyában¹

Amióta a nagy magyar hazafi, Mocsáry Lajos két röpirata a „közművelődési egyletek”-ről² napvilágot látott,³ mely röpiratok igaz, igazságos magyar szelvényben íródtak, s ilyen munkákkal a megboldogult Deák Ferenc művein kívül a magyar publicisztika³ eddig nem dicsekedhetett, ez arra készítette bunyevác népünk egyik ismert, tudás és tapasztalt barátját,⁴ hogy nyílt levelet intézzen a fent említett nagy magyar hazafihoz. Ebben a kristálytisza igazságot fejt ki és bunyevác népünk igazi, tényleges helyzetét ábrázolja. Amiből minden igaz és becsületes magyar hazafi sokat tanulhat, az illetékes felsőbb körök pedig beláthatják bunyevác ügyünk igazi és valóságos helyzetét. Ezért barátunknak ezt a levelét az alábbiakban teljes terjedelmében nyilvánosságra hozzuk.

(A Neven c. folyóirat szerkesztői bevezetője)

Igen tisztelt Uram! Nagyra becsült hazafi!

Motto:

A legkevésbé sem szabad a gyermeket kiskorában idegen nyelven tanítani. Nem szabad a gyermeket más nép gyermekkorába bevezetni. Először élje bele magát a saját anyanyelvébe, amelyen, ha beszél, ne csak gondoljon valamire, hanem érezzen is. Ha ellenkezőleg cselekszünk, csirájában elfojtjuk érzéseit, és gyengítjük gyakorlati tudásának erejét.

Ziller⁵ Tuiskon: Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht, Leipzig, 1865 (bőv. kiad. 1886). 465.

Nincs ebben a hazában olyan nem magyar nemzetiségű népesség, melynek legpéldásabb része, azonkívül, hogy ragaszkodik saját nemzetiségéhez, nem lenne egyben a magyar állam híve is.

Kívánom, hogy a hazának minden fia szabadságának korlátozása nélkül ragaszkodjék a maga néptörzséhez és a maga nemzeti-sége körében fejlessze műveltségét.

Tisza Kálmán nagyváradi beszédéből. (Az 1885. nov. 5-i Nemzet nyomán.)

¹ A folytatásokban közölt *Nyílt levél* és politikai emlékirat eredeti címe és lefőhelye: *Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajosu Močariju*. (Egy bunyevác hazafi nyílt levele Mocsáry Lajoshoz.) = *Neven* (Szabadka) 3, 1886. aug.—nov., 8—11. sz., 124—127., 133—137., 154—156. és 162—163. — A *Nyílt levél* időközben elkallódott magyar fordításának, ill. variánsának címe: *Szabadkai levél egy bunyevác hazafitól a bunyevácokról és elemi iskoláikról Mocsáry Lajosnak*. Szabadka, 1886.

² A *Közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés*. Írta X. Y. (álnéven Mocsáry Lajos) Bp, 1886, Kókai, Pallas ny. 64 p. — *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről*. Bp. 1886, Singer—Wolfner. 81 p.

³ Az eredeti szövegben: „*Javna madjarska štampa*” = (nyilvános) magyar sajtó, újságírás, publicisztika.

⁴ Ertsd: Ambrozije Šarčević.

⁵ *Ziller*, Tuiskon (1817—1882) német, herbartista pedagógus, egyetemi tanár, a lipcsei egyetem bölcsészeti kara pedagógiai szakszemináriumának vezetője. A kor ismert pedagógiai módszertani szakirója.

Véleményem szerint az anyanyelvhez való ragaszkodás, ha ez nem is a magyar, összeegyeztethető a hazaszeretettel. Sőt: nem is becsmérlés az az ember, aki nem ragaszkodik a saját anyanyelvéhez. Az anyanyelv és a hazaszeretet tehát nem zárja ki egymást.

Tabajde⁶ főispán karánsebesi beszédéből. (Az 1886. jún. 5-i Nemzet nyomán.)

Ahogy lehet több nyelven imádkozni, úgy lehet a hazát is szeretni.

Jankovics⁷ főispán a [szabadkai] bunyevác olvasóköri telt első látogatása alkalmából.

Az Ön nagy jelentőségű, a magyarországi közművelődési egyletekről írt riportatóból, valamint a hozzám, üdvözetlem és jókívánságaim viszonzásaként, ez év március 19-én intézett nagybecsű válaszából,⁸ arra a meggyőződésre jutottam, hogy érdeklődik népem iránt. Ezért megtiszteltetésnek veszem, hogy mindenre a legmélyebb tisztelettel válaszoljak.

Általában véve Önnek igaza van, hogy a bunyevácokat és a sokacokat katolikus szerbeknek nevezik, akikkel ők egy test, egy vér.

A pravoszláv szerbek a római katolikusokat sokacoknak nevezik, mert a pravoszláv szerbek három egymáshoz hajlított ujjal vetnek keresztet, míg a római katolikusok kinyújtott ujjakkal, ököllel, innen a „Sákác”, „Sokac” szó.⁹

Nálunk a Bácskában, végig a Duna mentén és Baranyában, elfogadták ezt a nevet, de a régi hazájukban, Boszniában és Hercegovinában ezt a nevet gúnynévként tartják számon, és viszonzásként a „pravoszláv szerbeket” „oláhok”-nak nevezik.¹⁰

A bunyevác név is különböző feltevésekre adott okot. Egyesek a bunyevác nevet egy boszniai folyóról, a Bunaról származtatják, mások ismét a „buna” (lázáadás) szóra vezetik vissza.

Részemről a „buna” szót tartom helyesnek, de nem úgy, ahogy egyesek tartják, hogy a bunyevácok felkeltek a vallás ellen, hanem úgy, hogy a török erőszak ellen keltek fel. Amikor ugyanis itt a cári hadsereg elűzte a törököket,¹¹ fegyvert ragadtak abban a reményben, hogy a hadsereg a segítségükre lesz. Ebben [azonban] csalódva tizennyolc lelkésszel elvándoroltak, és Buda elfoglalása után, 1686-ban Andjel Sarčević¹² lelkész vezetésével a kifosztott Bácskában a puszta Szabadka helységben az úgynevezett bunyevácok (sic dicti „Bunyones”) letelepedtek. A bevándoroltak más része,

⁶ Helyesen: Tabajdi. — Tabajdi Károly (1833—1886), a kiegyezés utáni időszak egyik demokratikus szellemű, sajnos rövid életű törvényhatósági politikusa. 1880-tól Krassó, majd 1881-től Krassó—Szörény vármegye főispánja 1886. okt. 7-én bekövetkezett haláláig. „Különös érdeme — írja róla Szinnyei —, hogy a magyarok és románok [románok] közötti súrlódásokat elenyésztette.” Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái XIII. köt. (Bp. 1909, Hornyánszky V.), 1210. hasáb.

⁷ Jankovich Aurélt 1881. jan. 19-én nevezte ki az uralkodó Szabadka és Baja városok főispánjává. A főispáni beiktatás 1881. márc. 3-án folyt le Baján, a következő napokban az új főispánt hosszasan ünnepelték Szabadkán is. Ezekben a napokban, tehát 1881 márciusa első felében kereste fel a szóban levő szabadkai bunyevác olvasókört. Itt és ekkor elhangzott beszédéből idéz — a mottók sorában — az ekkor nyilván jelen volt Sarčević.

⁸ Sarčević Mocsáryhoz intézett — feltehetően 1886. febr. 18—25. között kelt — levelét, valamint Mocsáry 1886. márc. 19-én kelt, Sarčević fenti emlékiratában is hivatkozott válaszát sajnos mind ez ideig nem sikerült megtalálnunk.

⁹ Saka = ököl. (Ford.) — Van azonban a sokac népnévnek mint elnevezésnek egy további, a népcsoportnak a nemzetiségileg hozzá közelálló nagyobb lélekszámú népek közötti egyenlítő, pártatlan békítő szerepére utaló, nemzetiségileg is értékelhető etimológiai értelmezése. („Kako oču, tako Sokču” — azaz egyforma mértékkel.)

¹⁰ „Vlasi = Oláhok.” — A Nyílt levél írójának érdekes, de tudományosan nem eléggé alátámasztott vélekedése.

¹¹ Ertsd: az 1680-as években, a Buda felszabadítása (1686) előtti szakaszon.

¹² Andjel Sarčević. — egyike a 18 boszniai szerzetesnek, akik 1686-ban 150 bunyevác családot hoztak ki Boszniából és azokat Szabadkán és Szegeden letelepítették.

amely itt nem telepedhetett le, Szegedre költözött. Így teszik a bunyevácok az új bácskai betelepülés magvát. Négy évvel később szerbek telepedtek le melléjük, akik Arsenije Čarnojević¹³ patriárka vezetésével jöttek ide, hatvan évvel azután, hogy megszűnt a szabadka—zombori milícia,¹⁴ [majd] vegyesen és tömegesen németek és szlovákok telepedtek le, és kisebb számban magyarok, akik mint földmunkások,¹⁵ kézművesek és kertészek itt megélhetési lehetőséget találtak.

Ha a bunyevác név a Buna folyótól eredne, akkor az ottani lakosságot, ha pedig ez a név a vallás elleni lázadásból eredne, akkor a Boszniában és Hercegovinában élő római katolikusokat is bunyevácoknak neveznék, de tudomásom szerint — Szabadka és a Felső-Bácska kivételével — a bunyevác név nem ismeretes.

Ami [pedig] a „*dalmata*” elnevezést illeti, úgy veszem észre, hogy a bunyevác arisztokráciának vagy nincs kedvére, vagy nem tudta a bunyevác név eredetét, a papok pedig, hogy minél nagyobb különbséget tegyenek a pravoszláv szerbek és bunyevácok között, a bunyevácok eredetét Dalmáciából szerették levezetni. Ebben névbén — [ugyanis] — korábban és jelenleg is nagyobb dicsőséget láttak és látnak.

Egyébként a valláson kívül a nyelvben, a családi életben, a szokásokban különbség nincs, csupán az, hogy a bunyevácok beszédükben néhol „i”-t használnak, ahol a szerbek „e”-t, a sokacok pedig az utolsó szótagot megnyújtják.

Ami az irodalmi nyelvet illeti a horvát irodalom ettől [eddig is] alig tért el, de most, hogy a horvátok elfogadták a szerb nyelvet irodalmi nyelvként, ettől kezdve a bunyevácok és a sokacok éppúgy megértik a horvátot, mint saját nyelvüket. A bunyevácok és a sokacok latin, a szerbek cirillbetűs írást¹⁶ használnak.

A bunyevácok és a sokacok számát kétszázezerre becsülik. Ez a szám Bácskára, Baranyára, Pest megyére (a Duna mentén) és a székesfehérvári megye¹⁷ egyes községeire vonatkozik.

A bunyevácok maguk [mintegy] 80 ezren vannak. Harminchétezen Szabadkán lagnak, a többi megoszlik Zombor és Baja között és a városok környékén. Így Szabadkán — a szerbekkel együtt — mintegy 40 ezer él közülök.

Bácskában a Duna mellett 15 ezer sokac él, a többiek elszórtan a fent említett megyékben¹⁸ élnek.

Helységek szerint 12 tisztán bunyevác község van. Magyarokkal kevert 19, németekkel vegyes [nemzetiségű] 11 helység. Magyarokkal és németekkel vegyesen pedig [további] 34 helységben lagnak.

Mind a bunyevácok, mind a sokacok és a szerbek földművelők. Patriarchális életformát élnek, birtokaikon egy közös családfővel. Korán nősülnek, úgyhogy egy 50—60 éves családfőnek már családos fiai, nős és férjezett unokái vannak. Amikor egy ilyen házban 3—4 férfi családtag él, az illető család létszáma 20—30 főt tesz ki. A bel- és külterjes munkát maguk végzik.¹⁹ Idegenekkel a házban keveset, házon kívül pedig a családfő közvetítésével érintkeznek.

Ha a magyar megnősíti fiát, az kimegy a házából: így tehát a magyar házat szabad, független életmód jellemzi. A házigazda kedve szerint változtatja életmódját és viseletét is.

¹³ Arsenije Čarnojević (Černović). Csarnojevics Arzen, III. (1633—1706) ipeki gör. kel. szerb patriárka. Az 1690. évi „nagy bevándorlás” idején 35—40 ezer szerb családdal Magyarországra költözött, s az I. Lipóttól nyert 1695. évi szerb privilegiumok révén a beköltözötték egyházi-közigazgatási vezetője, főnöke lett.

¹⁴ Határőrszervezet.

¹⁵ Az eredeti szövegben: *rukodnici*, azaz kétkezi, itt: földmunkások.

¹⁶ Az eredeti szövegben: „Bunjevci i Šokci služe se latinskim, a Srbi cirilovskim slovima, — azaz: „A bunyevácok és a sokacok latin, a szerbek cirillbetűt [értsd: írást] használnak.”

¹⁷ Értsd: a mai Fejér megye.

¹⁸ Értsd: Bács—Bodrog, Baranya, Pest és Fejér megyékben. — Šarčević fentiekben közölt adatai, természetesen személyes becslésen alapszanak és az emlékirat, illetve a *Nyílt levél* idejére, tehát 1886-ra vonatkoznak.

¹⁹ Az eredeti szövegben: „Unutarnje i vanjske poslove obavljaju sami . . .”, azaz: „A belső és a külső munkát maguk végzik . . .”

Ezzel szemben a bunyevác házban már felépítéséből [értsd: beosztásából] adódóan; a család egyes tagjai között alárendeltség, engedelmesség és összetartás uralkodik, — szóban és viselkedésben, a hagyományok és a szokások megtartásában egyaránt. Ezért más a magyar és megint más a bunyevác ház. Életmódjuk annyira különbözik, hogy egymástól, legyenek a legközelebbi szomszédok, semmit sem sajtátanak el. Mert ami a bunyevác házban van, az „bunyevác” és ami a magyarban, az viszont „magyar szokás”.²⁰

Jellemükről és helyzetükről szólva a nagyra becsült Rónay²¹ István úr, a kalocsai érsekség lelkésze így ír a bunyevácokról:

„A bunyevác nép jó természetű, becsületes, egyszerű, őszinte és vallásos. A bunyevácok, annak ellenére, hogy nem műveletlenek, képzettségben elmaradtak a szerbektől. Ennek a népnek nincs szellemi élete, nincs egyetlen időszaki folyóirata,²² amely politikai kívánalmait szerinti lenne, szerkesztve; politikai vágyaik a magyarokéval azonosak. Még naptárról sem tudok, amely bunyevác szellemben íródott volna. A bunyevácok az imakönyvön kívül más könyvről nem tudnak. Ezekben a viharos napokban néhol kezdik olvasni a horvát újságokat, éspedig az előbb már jelzett kedvezőtlen körülmények miatt. Ennek a népnek nincsenek szellemi vezetői. A tanult emberek, a népből kifejlődő középosztály tagjai, megszűnnek bunyevácoknak lenni, a papok pedig — az egyházon kívül — nem állnak szellemi kapcsolatban velük. Mindehhez hozzájárul még az is, hogy olyanokat szentelnek pappá, akik bunyevácúl gyengén beszélnek, s a jó nép azt hiszi, hogy mindez így van jól. Egyszóval a nép szellemileg elhanyagolt.

Hát jól van ez így? Nem bocsátkozom vitába, de meg vagyok győződve, hogy ez a néppel szemben megnyilvánuló hanyagság idővel megbosszulja magát”.

Szomorú kép, de az igazságnak teljesen megfelel.”

Ivo Antunović²³ főtisztelendőnkön, nagy előjárónkon²⁴ és a két Mamuzičon²⁵ kívül nem ismerek kaputos, illetve reverendát viselő vagy közembert, aki együttérzését merné nyilvánítani a bunyevác nép iránt. Nincs egész drága hazánkban senki, igen tisztelt Uram, aki együttérzését merné nyilvánítani a bunyevác nép iránt. Nincs egész drága hazánkban senki, igen tisztelt uram, aki megvédené ezt a derék népet. Készakarva nem akarják megérteni, mindenki elhagyja, megtagadja.

En ezt nem tudom elviselni. Az én nemzetiségemet az Úr adta anyám ajkára. Es én megadom magam a Mindenható szent akaratának. Érzésem az,

²⁰ Az eredeti szövegben: „... jer što je u bunjevačkog kući, to je »bunjevački običaj«, a što je u madjarskoj kući, to je »madjarski običaj«.” Az „običaj” itt természetesen nemcsak szokást, hagyományt is jelent.

²¹ Rónay István (1840—1893) róm. kat. plébános szabadelvű párti politikus, egyházi író. Egyházi beszédei több önálló munkában jelentette meg. A fenti idézet feltehetőleg egyik évkönyv közléséből való. 1875—84 között a hódásági kerület képviselője 1878-tól Prigrevica—Széntá városi (Bács—Bodrog m.) plébános, 1880-tól címzetes kanonok, 1884-től alesperes.

²² Az eredeti szövegben: „... nema ni jednog javnog glasila”; *csillag alatt* az alábbi, nyilván Sarčevićről való jegyzetelt: „Od novijeg doba ima”, azaz: „Ujabbán már van” — tehát utalás az 1884-től Szabadkán megjelenő Neven-re, a *Nyílt levelet* közlő ekkori egyetlen bunyevác folyóiratra.

^x Itt végződik a *Nyílt levél* első része. [Ld. *Neven* 3, 1886. aug. 15; 124—127.] — Az emlékirat második része a folyóirat következő számában [*Uo.*, 3, 1886. szept. 15; 9. sz., 133—137.] jelent meg.

²³ Ivan, Ivo Antunović (1815—1888) kalocsai püspök. Kunbajai bunyevác családból származott. Középszkolai tanulmányai után elvégezte a teológiát, pappá szentelték, 1851-től kalocsai püspök. Több nyelvet beszélő művelt népművelő és gyakorlati kultúrpolitikus volt. 1870-ben Kalocsán *Bunjevačko—šokačko novine* címen lapot indított. Több mint kétszáz szegény sorsú gyermeket tanított ki. 1882-ben Bécsben kiadta *Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Sokcih u pogledu narodnom, vjerskom, gradjanskom i gospodarskom* Értekezés a Duna menti és Tisza menti bunyevácokról és sokácokról népi, egyházi, polgári és gazdasági tekintetben) című munkáját, melyben forrásértékű áttekintést ad a két népcsoport addigi társadalmi-történeti felődéséről.

²⁴ Az eredeti szövegben: Osim preosvićenog [gospodine] Ive Antunovića.

²⁵ Ago és Lazo Mamuzić, az egykorú szabadkai nemzetiségi mozgalom neves szereplői. — Ago Mamuzsich (1844—1902) szabadkai ügyvéd és politikus. A helyi nemzetiségi mozgalomban, az itteni elemi iskolai horvát nyelvoktatás, és természetesen a bunyevác nyelvű helyi (külvárosi) iskolai oktatás bevezetésében néki is kezdeményező szerepe volt. Szabadkán született, budapesti egyetemi évei kivételével egész életét itt töltötte és itt halt meg, 62 éves korában. — Lazo (Lazo) Mamuzić (1847—1916) szabadkai ügyvéd, 1884-től 1902-ig Szabadka polgármestere. Erős bunyevác érzésű törvényhatósági funkcionárius és kultúrpolitikus. Jogi tanulmányait Grazban végezte, majd Szabadkára visszatérve igen sokat tett és vitathatatlan érdemeket ért el saját népe kulturális felemelése terén. 1916-ban Szabadkán halt meg.

hogy bunyevác vérből vagyok, — szívélyes szeretettel ölelem ezt a drága hazát, s azt a népet, mely azt alapította. Nem szégyellem azonban a magam nemzetét, mert az is emeli ennek az országnak a dicsőségét. Népi-társadalmi élete kiválóbb a körünkben élő magyar földművesek társadalmi életénél.

Aki pedig elment odáig, hogy bunyevác érzelve megváltoztatná a magyar haza iránti szeretetét, aki bármely indítók miatt letagadni kényszerülne származását, hogy azt kifejezésre juttassa, — ám tegye, magamban sajnálom, de nem irigylem. Tegyen mindenki saját véleménye és meggyőződése szerint.

Ami, igen tisztelt Uram,²⁶ az Ön, a bunyevác népiskolákkal kapcsolatban megnyilvánuló nagylelkű érdeklődését illeti, közlöm, hogy itt²⁷ 1868-ban, amikor a népiskolai törvény²⁸ életbe lépett, elrendezték az iskolákat. Ezekbe — a fennálló szokással²⁹ ellentétben — bevezették a kizárólag magyar nyelvű tanítást. A tizenkét külvárosi bunyevác iskolában olyan tanítókat és tanítónőket alkalmaztak, akik közül csak két tanító és két tanítónő volt bunyevác anyanyelvű. A többi hibásan beszéli a nyelvet, vagy csak annyit tudnak bunyevácul, amennyit a gyermekektől tanultak. Így [tehát] magyarul tanítanak, s a gyermekek nem képesek megérteni azokat a tantárgyakat³⁰ amelyekre oktatják őket.

Az ilyen tanító, aki nem rendelkezik tanítványai nyelvének ismeretével,³¹ nem is képes megérteni magát ezen a nyelven, [tehát] hogy mit és hogyan tanítson. A tanulók pedig, akik nem értik a tanítójuk beszédét és előadását, mit és hogyan tanulnak? Hogyan megy itt a szemléltető oktatás. Ez az, amit Nagyságod is bölcsen belát.

A szabadkai bunyevác iskolában a fő cél nem az általános oktatás, hanem a magyar nyelv. Mert ez a népből jött értelmiség, saját magát példának állítva, megnyugszik abban,³² hogy a bunyevác nép elvesztette érdeklődését a magasabb életforma, szokásai és nyelve iránt³³ oly mértékben, hogy a magyarosításhoz elég, ha a bunyevác gyermekek megtanulnak magyarul beszélni, és ha az iskolában nem hallják édes anyanyelvük szavát. Általában az a meggyőződésük, ha a bunyevác gyermekek két-három évi kínlódás után papagáj módra megtanulnak valamit a magyar nyelvből, akkor a családban már ők fogják meghonosítani a magyarságot.

Nem segít itt, igen tisztelt Uram, az újabb pedagógiai követelmények szerint hozott iskolai törvény; nem veszik figyelembe Deák F[erenc] bölcs mondását sem, hogy anyanyelv nélkül a gimnáziumban sem érünk célt.³⁴ Nincs értelme Kossuth levelének sem a közművelődési egyletekről: hogy [ugyanis] az iskolai nyelv útján a magyarság nem juthat el a családba, mert ott, „ahol az iskolai nyelv ellentétben áll a család nyelvével, az iskola mindig rosszul jár”. Hiábavaló itt hivatkozni élő példákra, hogy a bunyevác fiatalság, amely a saját kenyerét a kézműves vagy iparos műhelyében, a kereskedelem boltjaiban fogja megkeresni, még ha az iskolában egy magyar szót sem hallana, teljesen elmagyarosodik.

Ellenkezőleg: az a bunyevác gyermek, aki a családi házban, szülei kenyerén nevelkedik, az otthoni mód és szokás szerint fog élni, és ha az

²⁶ Az eredeti szövegben: „... Plemeniti gospodine”, azaz: „... Nemeslelkű, nagytekintetű, nagyra becsült uram!”

²⁷ Értsd: Szabadkán.

²⁸ Az 1868. decemberében szentesített 1868: XXXVIII. tc., a népiskolai oktatás tárgyában, melyet létre hívója, Eötvös József intencióival ellentétben az iskolai asszimiláció eszközekévé tettek helyi viszonylatban.

²⁹ Az eredeti szövegben: „... protiv postojećeg obiĉaja...”, — azaz: „... a fennálló szokással ellentétben...”

³⁰ Az eredeti szövegben: „... nisu ĉakra rozumeti one nauke...”, — azaz: „... nem képesek megérteni azokat a tudományokat...”

³¹ Szó szerint: „... koji nemaju vlast jezika svojih uĉenika...”, azaz: „... akiknek nincs birtokában tanítványaik nyelve...” (értsd: akik nem rendelkeznek azok nyelvismeretével).

³² Szó szerint: „... pouzdano drže...”, azaz: „... megbízhatónak tartja...”

³³ Szó szerint: „... prema... plemenskom životu, obiĉaju i jeziku...”, azaz: „... méltóbb (nemesebb) élete, szokásai és nyelve iránt...”

³⁴ A „Deák-mondás”-ra való utalás Deák Ferencnek, az újvidéki szerb gimnázium állami támogatója ügyében mondott 1872. jan. 23-i beszédéből való. „Ha valamilyen vidéki gimnázium — mondotta ekkor Deák — nem azon a nyelven, vagy legalább nem kiválóan azon a nyelven tanít, mely azon vidék népének nyelve, akkor kétségkívül bajos lesz a kiművelés elővitele”. — Képvh. Napló, 1869—72. XX. 388. — *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez* ... I. köt. 293.

iskolában teljesen elfelejtene is az anyanyelvét, ismét visszatér ahhoz és elbunyevácosodik. Nem egyszer figyelmeztettük őket, győződjenek meg saját szemükkel: miképpen áll a magyarság a nyelv tekintetében a bunyevác család életben. Azoknál az ismert földbirtokosoknál, virilista bunyevácoknál, akik gimnáziumot, jogot, teológiát végeztek, és akik a magyar urakkal általában magyarul beszélnek. — [De] nem látnak, nem hallanak!

A szabadkai bunyevác iskolában [így] akadályozzák, nehezítik az anynyira fontos magyar nyelv rendszeres tanítását és tanulását.

És mindezzel az a hivatalos érvellés, hogy a bunyevác iskolákban eredményesen tanítanak, ami a várakozásnak teljesen megfelel, és hogy ezt magyar tanítók végzik, akik kizárólag a magyar nyelvet használják. Nem tudnak és nem akarnak [tehát] különbséget tenni a tanítási nyelv, amely a népiskolai törvény szerint mindenütt az anyanyelv kell legyen, és a magyar nyelv mint állami nyelv tanítása között.

Azzal magyarázkoznak, hogy a nép ezzel egyetért és nem kíván semmilyen változást. Lelkiismeretes dolog-e azonban egy értelmességétől magára hagyott néptől, kizárólag kulturális ügyekben elvárunk a kezdeményezést; azt, hogy az egyszerű nép maga alakítsa ki és jelölje ki a módszereket saját képzésének az előmozdításához?

Nincs erre példa az emberiség nevelésének történetében. Rossz ez a politika, szívtelen munka, bűn Isten és ember ellen! A bunyevácok népi körülményei következtében nem valósul meg a magyar nyelvet mint tanítási nyelvet magyarosító céllal hozott rendelet.³⁵ Elhallgat a tanári és a tanítói kar, a tanfelügyelők és a tanügyi vezetés pedagógiai lelkiismerete.

Bunyevác népem szellemi fejlődése a legszűkebb határok közé szorul: mind tudásban és értelemben, mind ügyességben a földművelő bunyevácot túlhaladja az ő német árendása, magyar napszámosa, kertésze, szántóvetője, szolgája. Ezeknek ugyanis saját papjuk, tanítójuk, iskolájuk, tankönyvük, értelmiségük stb. van.

Aki mindezt belátja és érzi, az hazaáruló pánszláv, és aki ez iránt közbömbös, az dicső magyar hazafi.

Szabadkán, igen tisztelt uram, nincs nemzetiségi, itt bunyevác iskolai kérdés van. Aki pedig a bunyevácok rovására írják azt a szándékot, mintha ők arra törekednének, hogy ez a város ne legyen magyar, és hogy benne ne terjeszkedjék a magyarság, azok a bunyevác nép ellenségei. Léteztek bunyevácok a török, a német katonái, a latin hivatali nyelv mellett, és még inkább megmaradtak a magyar mellett. Nem kell a bunyevácoknak községi jegyzőkönyv,³⁶ — abécéskönyv kell. A többi, amiről szó esik, mind kitalált dolog, és lázítás a bunyevác nép kulturális kívánalmai ellen.

Annak pedig, hogy a két éve a város vezetősége élén álló Lazo Mamuzić³⁷ ez ideig semmit sem tett a bunyevác általános iskolák helyzetének javítása érdekében, oka van. Az az oka, hogy az itteni bunyevác, vagy ahogy hivatalosan nevezik: a *Népi Kaszinó*³⁸ vezetői fuzionáltak az itteni polgári olvasókör vezetőivel, s a kormánypártot — mégpedig a bunyevác nép segítségével — győzelemre segítették, amely ezt hálából tette, mert a magas Kormány a város volt polgármesterének erőszakoskodásai és a volt főispán ellenséges álláspontú jelentései és beadványai ellenére, a helyi hatóság által zárva tartott Kaszinót, anélkül, hogy azt valaki is védelmébe vette volna, nagylelkűen megerősítette.

A bunyevác népnek ezt a köszönetét ápolja és erősíti a mostani főispán³⁹ bölcs magatartása, belátása a nép iránt, és minden helyzetben megmutatkozó jóakarata. Ezt a hálatali érzést, mely a bunyevác nép szívében jelentkezik, senki sem tagadhatja és nem becsülheti le.

³⁵ Értsd: 1879: XVIII. tc. a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben.

³⁶ Értsd: a nemzetiségi nyelven, tehát párhuzamos nyelven készülő városi törvényhatósági stb. jegyzőkönyv.

³⁷ 1884. október 30-ától Szabadka polgármestere. (V. ö. 25. sz. jegyzet.)

³⁸ Az 1878 dec. 15-én alakult szabadkai *Népi Kaszinó* a helyi bunyevác nemzetiségi, társadalmi és kulturális mozgalom központja volt. Itt szervezték meg még az 1884. évi országgyűlési választások előtt a helyi szabadlevű bunyevác frakciót (az ún. bunyevác pártot). A szabadkai bunyevác szavazók azután 1884. jún. 28-án képviselőjükké választották Lazo Mamuzićot akit még ebben az évben a községi választásokon nagy többséggel polgármesterré is választottak.

³⁹ *Tabajdi* Károly (l. bőv. 6. sz. jegyz.)

Ilyen helyzetben a bunyevác kaszinó vezetői kénytelenek voltak ebben vagy abban a kérdésben sokat elhallgatni, [a véleménynyilvánítástól] néha ennek vagy annak a kedvéért tartózkodni úgy, hogy most már a bunyevác nép képzésének feltételét, a népiskolát, említeni sem merik.

Ami a nagyra becsült Ivo Antunović⁴⁰ urat illeti, róla közölnöm kell, hogy ő igen agilis katolikus pap. Mint ilyen, a bunyevác kulturális mozgalmat tisztán vallási és emberbaráti nézőpontból vette tekintetbe, hogy népet az egyháza iránti közömbösségtől megmentse. Politikával sohasem foglalkozott Szabadkán — tudomásom szerint — 1848 óta csak 1860-ban⁴¹ volt, hogy tanácsot kérjen lapja megindításához. Jelenleg Kalocsán tartózkodik,⁴² csak átérzett⁴³ papi hivatásának él. Ugyanakkor életeltelt adott az irodalom terén, a nevét megörökítő, saját népi nyelvén kinyomatott írásaiban.

Ami a két Mamužić fivér⁴⁴ illeti, ők minden köszönetet megérdemelnek. Mint a bunyevác nép fiai már kora ifjúságuktól felkarolták a bunyevác ügyet és a nép segítségével itt, a mi törvényhatósági életünkben meghonosították a demokráciát. Olyan családok legnagyobb önkénye ellenére, amelyek már igen megszokták a városi kenyeret. És akik⁴⁵ a jelenleg kialakult helyzetet — ellenségek nagy bánatára — a saját módjuk szerint hasznosítják. Hinc illae lacrimae!⁴⁶

Mélyen átérezem, hogy Nagyságoddal szemben őszintének kell lennem. Kérem, ennek tulajdonítsa, hogy magamról is írok.⁴⁷

Őszintén megvallom, hogy 1860-ban, Solferino⁴⁸ után, amikor Mamuzsics Aga és Lazo még diákok voltak, indítottam el a sajtóban bunyevác népem ügyét.

Nagyságos Uram! Fiatalkoromban engem is megrázott Wesselényi hímusz⁴⁹ és Gaj Illiriájának⁵⁰ kínos nyomása alatt nőttem fel. Hitemre mondom, a világrt sem indítom el az ügyet, ha előtte nem ismertem volna a délszláv⁵¹ népek történelmét, politikai fejlődését és egymás közti viszonyát, ami

⁴⁰ Életrajzi adatait l. 23. sz. jegyzet.

⁴¹ Problematikum időpont, mert Antunović csak 1870-ben jelentette meg Kalocsán a Bunjevačko—šokačko novinet. Az is feltehető azonban, hogy nem elírás, és Antunović már 1860-ban tárgyalt a szabadkai bunyevácokkal évtizeddel később indított lapja támogatása ügyében.

⁴² Mint kalocsai róm. kat. püspök 1851-től, püspökké szentelésétől állandóan Kalocsán élt.

⁴³ Az eredeti szövegben: „... svetom...” — „... szent...”

⁴⁴ Aga és Lazo Mamuzsics — Sarčević mellett — az egykorú bunyevác nemzeti mozgalom neves szereplői, bőv. életrajzi adataikat l. 25. sz. jegyzet.

⁴⁵ Ertsd: a két Mamužić fivér. — Sarčević itteni megjegyzése egyébként hallgatólagos hozzájárulás a helyi bunyevác létérdekeket védő, kompromisszumos „kaszinói” politikához.

⁴⁶ Innen azok a könnyek! — Ezt követően kezdődik a *Nyílt levél* harmadik része (Neven 3, 1886. okt. 15.; 10. sz., 154—156.)

⁴⁷ Ambrozije Sarčević (Sárcevecics Ambrus — Szabadka, 1820—1899) szabadkai ügyvéd, volt járási ügyész, író, publicista és kultúrpolitikus. A XIX. század második felének vezető bunyevác nemzetiség-politikusa. A hatvanas években kezdte közéleti és publicisztikai pályafutását. 1865-ben Szabadkán lefordította és megjelentette Miloš Popović, a belgrádi *Vidov dan* volt szerkesztőjének a magyarországi szerb kérdéstről írt munkáját. (A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból, Szabadka, 1865.) — A hatvanas évek végétől a századvégen bekövetkezett haláláig több, jórészt közművelődési jellegű kiadványt jelentetett meg. Ilyenek: *Tolmač izvornih knjževnih i zemljopisnih jugoslavenskih reči*, Subotica, 1869. *Bunjevački kalendar za godinu... 1869, 1870, 1881.* Uo. 1869, 1869, 1881., *Bunjevački—šokački kalendar za godinu 1870.* Uo. 1870., *Zbirka mudrih i poučnih izrekah na korist bunjevačkog puka* (Bölcs és okos mondások gyűjteménye a bunyevác nép hasznára. Uo., 1869.), *Magyar—délszláv (jugoszláv) politikai és jogi szótár.* (Madjarsko—jugoslovenski politički i pravosudni rječnik. Uo., 1870.), *Elemi népisokai magyar—bunyevác—sokák szótár.* Uo., 1893., *Magyar—szerb—horvát—bunyevác—sokák könyvészeti szótár.* Uo., 1894 s.t.b. — Nemzetiségpolitikai kérdésekben rendszeres közírói tevékenységet folytatott, nagyszámú cikkeken kívül emlékiratot, hírlapi nyílt levelet írt. (*Nyílt levél a bunyevác és sokák néphez*, év nélkül, *Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Močariju*) Neven, 1886, magyarul is. Sarčević kezdeményezésére (1877) és vezetése alatt alakult meg Szabadkán, 1878 augusztusában a *Népi Kaszinó*, az első bunyevác kulturális intézmény. Munkaprogramjának elsődleges célja a bunyevác—sokák népisokák megnyitása volt; ennek részleterménye kizárólag az ő és szűk munkatársai körének vívmánya volt. Mindezekon kívül ő fektette le a bunyevác nyelvújítás és a társadalmi közművelődés alapjait a szabadkai és környéki bunyevácok körében.

⁴⁸ *Solferinói csata* (1859. jún. 24.) az osztrákok feletti francia győzelemmel végződött, az osztrák —francia—olasz háborút eldöntő ütközet.

⁴⁹ Helyesen: Szózata (Teljes címén: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*, Lipcse, 1843).

⁵⁰ *Gaj*, Ljudevit (1809—1872) horvát író, szerkesztő és politikus, az illír néven ismeretes politikai-irodalmi mozgalom, a horvát nyelvújítás és nyelvi reform kezdeményezője, a horvát politikai sajtó alapítója.

⁵¹ Az eredeti szövegben: „... Da nisam naprije poznao život, istoriju, politički razvitak, intencije jugoslavenskih naroda...”

ÜZENET

1976. VI. ÉVFOLYAM

1-12. SZÁM

TARTALOMMUTATÓ

VERSEK

		szám	oldal
BALOGH ISTVÁN:	Szintarév	11	595
CESARIĆ, DOBRIŠA:	Halott kikötő (Kenyeres Kovács Márta fordítása)	4	149
CS. SIMON ISTVÁN:	Visszanéz	8	380
	Elpattant	8	380
	Az utcavégen	8	380
DAVIČO, OSKAR:	A nyugtalanság c. ciklusból (Lőrinc Péter fordítása)	6-7	298
DÉSI ÁBEL:	Kortársaim	6-7	288
GALAMB JÁNOS:	Abbáziai csokor	9	441
GULYÁS JÓZSEF:	Ecce homo	4	141
	Te már öreg vagy	4	141
KASZIBA ISTVÁN:	Poéma	8	381
	Időnként belemerülnek	8	381
	Amikor	8	382
	Kimondhatatlanul megható	8	382
	Fenn a Magdushoz	8	383
KOLIGER KÁROLY:	Doboz	8	378
KOPECZKY CSABA:	Zárt pillákkal	9	435
KOPECZKY LÁSZLÓ:	Ötös fogat	8	385
KRKLEC, GUSTAV:	Félelem (Kenyeres Kovács Márta fordítása)	4	148
LACZKÓ ANTAL:	Álmok a szerelemtől	11	607
	Őszi napsugár	11	607
	Mi marad nekem?	11	607
	Fekete rózsa	11	607
	Álomfoszlányok	11	607

LALIC, IVAN V.:	Hilandar (Dudás Kálmán fordítása)	5	206
MARKOVIĆ, SLOBODAN:	Kikötő	8	387
	Elhaladó nők	8	388
	Ősz van (Szűcs Imre fordításai)	8	389
PAP JÓZSEF:	Legsötétebb napunk	4	139
	A versről	4	139
	A vers szája	4	140
	Az abbahagyás művészete	4	140
POPA, VASKO:	Verseci versek (Csuka Zoltán fordításai)	6—7	305
STEVANOV, VLADIMIR:	Legendák (Kenyeres Kovács Márta fordításai)	1—3	41
URBÁN JÁNOS:	Varázsverebben	1—3	15
UTASI MÁRIA:	Próféták	4	146
	Tulajdonképpen	4	146
	Barátaim	4	146
	Szólongató	9	440
	A halász	9	440
VANKÓ GERGELY:	Rügyfakadás	4	147
	Elégia	4	147
	Alkony	4	147
	K-végű sorok	4	147
VASS ÉVA:	Átváltozás	8	384
	Fél év után	8	384

SZÉPPRÓZA

BURÁNY NÁNDOR:	Kísértések	1—3	5
CANKAR, IVAN:	Ó szülőföld, te vagy az egészség (Kenyeres Kovács Márta fordítása)	9	474
ČOPIĆ, BRANKO:	A parancsnok (Kenyeres Kovács Márta fordítása)	6—7	301
HERCEG JÁNOS:	A vendég	4	135
LALIC, MIHAJLO:	A másik lélek (Dudás Kálmán fordítása)	11	608

LŐRINC PÉTER:	Kettesben Kovács Péterrel	4	143
STANKOVIĆ, BORISAV:	Éjnek idején (Kenyeres Kovács Márta fordítása)	12	669

SZÍNDRMŰVEK

CANKAR, IVAN:	Szolgák (Csuka Zoltán fordítása)	9	467
DEÁK FERENC:	Kacajvár	9	444
KOPECZKY LÁSZLÓ:	Felnőttek, ágyban vagytok már? (2)	1—3	19

TANULMÁNYOK, KRITIKÁK, CIKKEK

BALOGH ISTVÁN:	Komját Aladár költészete	8	392
BARÁCIJUS ZOLTÁN:	Műhelytitkok, amelyekről vallani kény- szerülünk	12	724
BENKŐ ÁKOS:	Kázmér Ernő József Attiláról	6—7	312
BODROGVÁRI FERENC:	A tudásvágy és a dogmatizmus csábí- tó dala	4	150
	Az érték mint igazság	9	484
CVIJIN, KATA:	A Leovics-palota (Kenyeres Kovács Márta fordítása)	6—7	322
CSUKA ZOLTÁN:	Cankar élő szelleme		
DÁNIEL GYÖRGY:	Egy égbolt alatt	1—3	63
DÉR ZOLTÁN:	Loósz István Ady-könyve	1—3	51
DÉSI ÁBEL:	A film és a mindennapi élet Jegyzetek a filmről	9 12	490 704
DUDÁS ANTAL:	Járatlan csapáson	10	558
	Üzen a betyár	11	632
FRANYÓ ZSUZSANNA:	Teljes értékű előadás	8	411
GYÖRE KORNÉL:	Egy XVII. századbeli adat Szabadka la- kosságáról	12	689

HAJDÓK JÁNOS:	Jugoszláv képzőművészek Magyarországon	4	168
HELLER ÁGNES:	Fejezetek a dialektika újabb kalandjaiból	12	696
JOVANOVIĆ, RADIŠA:	Oktatás és öngazgatás (Sirkó Ilona fordítása)	5	229
JUHÁSZ GÉZA:	Jovan Popović, a forradalmár és író	1—3	48
	Kisparaszti lét- és magatartásforma Csépe Imre kisprózai alkotásaiban	9	477
KASZA BÁLINT:	A nyelvmozgalom és a szabadkai magyar színészet születése	8	401
Dr. KASZÁS JÓZSEF:	Két Neven-díjas mű	6—7	340
KÁNTOR LAJOS:	Móricz Zsigmond étvágya	12	676
KELENYI ISTVÁN:	Lótoszevők	11	615
KÉNYERES KOVÁCS MÁRTA:	Három szabadkai zeneszerző I.	9	497
	Három szabadkai zeneszerző II.	10	562
	Három szabadkai zeneszerző III.	11	636
	Három szabadkai zeneszerző IV.	12	713
KISS FERENC:	A zsvajgó természet	11	626
KOLOZSI TIBOR:	A fordulat évei	6—7	327
KRISTOVÁC KLÁRA:	Balázs G. Árpád Ady illusztrációi	5	244
MÉSZÁROS PIROSKA:	A középkori településhálózatról a mai Szabadka község területén	6—7	318
MILADINOVIĆ, MILAN M.:	Erkölosi értékek a társult munkáról szóló törvény tervezetében (Nagy József fordítása)	6—7	267
MUHIĆ, FAUD:	Miben rejlik az új tájékoztatóirodás-kodás lényege (Pálinkás József fordítása)		
PATÓ IMRE:	Simokovich Rókus, a Híd felelős szerkesztője (1936)	5	199
	Az Örtúzról	12	663
PENAVIN OLGA:	A régi népi étkezésről Jugoszlávia magyar lakosságánál	1—3	95
	A népművészet tegnap és ma	12	692
RÓKAY PÉTER:	Szabadka alapítása és IV. Béla vár-építő politikája	6—7	316

RÓNAY LÁSZLÓ:	Kosztolányi világgképének kialakulása	5	208
SINKOVICS FERENC:	A társadalom, a nyelv és a nyelvművelés egységéről	1—3	105
Dr. SZATHMÁRI ISTVÁN:	Megjegyzések az Üzenet című folyóirat nyelvéről és stílusáról	10	544
SZEKERES LÁSZLÓ:	Monográfia és régészeti kutatások	6—7	324
UTASI MÁRIA:	Az eposzi teljességű társadalmi körkép regénye	12	681
VIRÁG GÁBOR:	Szólások és közmondások Csépe Imre írásaiban	5	221
VLAOVICS JÓZSEF:	Nem az ember csinálja a legjobb filmet	4	158

DOKUMENTUMRIPORTOK

DUDÁS KÁROLY:	Emberek a gádorból	6—7	279
FORRÓ GYÖRGY:	Emlékmorzsák	11	600
LUKÁCS GYULA:	Drina menti ballada 1928-ból	8	371

MEGEMLEKEZÉSEK, ÉVFORDULÓK

BARANYI MARKOV ZLATA:	A képet szeretni is kell (Oláh Sándorról)	6—7	335
CSUKA ZOLTÁN:	Székács József emlékezetére	8	390
DUDÁS ANTAL:	Üttörő munka — maradandó értékek (Dragoslav Stojanović — SIP-ről)	8	408
JÓNÁS FRIGYES:	Bárcai Géza	10	539
JUHÁSZ GÉZA:	„Nem bántam meg és nem szégyellem” (Gál Lászlóról)	6—7	307
KELÉNYI ISTVÁN:	Jószomszédság (Interjú Csuka Zoltánnal)	9	457

EGYÉB

JUHÁSZ GÉZA:	Levél a szerkesztőséghez	10	591
SZILÁGYI KÁROLY:	Egy könyv és az ő címe	12	749
URBÁN JÁNOS:	A hatodik évfolyam elé	1—3	3

KÖNYVISMERTETÉSEK

BALOGH ISTVÁN:	Metaforák könyve (Mileta Đonović: Krugovi okovanog šetača)	8	431
	Mindannyiunk bírálata (Slavko Matković: Mi smo mali šašavi potrošači)	8	431
	Másfél évtized verseinek felmérése (Kalman Feher: Januarski čilibar)	10	579
	Mély Barázdák (Duboka brazda)	11	657
	Gyermekverseink antológiája (Duginim livadama)	12	745
BAMBACH RÓBERT:	Egy szerteágazó tevékenység felmérése (Szimin Bosán Magda: A Novi Sad-i Rádió nyilvános műsorai 1955—1975)	11	660
BELJANSKI, MILENKO:	Könyv a Csillagbörtönről (Vladimir Rotbart: Ne zaboravi druga svog)	12	732
BESZÉDES VALÉRIA:	Egy nyelvészeti munka néprajzi tanul- ságai [Penavin Olga: Szlavóniai (kórógyi) szótár K—P] Észak-Bánát hagyományvilága Tóth Ferenc: Kálmány Lajos nyomában)	6—7	360
		9	510
BOTKA FERENC:	Alapmű egy folyóirat hőskoráról (Feljegyzések és levelek a Nyugatról)	6—7	364
BRINDZA KÁROLY:	Forradalmi hagyományaink ápolása (Lukács Gyula: Hol sírjaink domborulnak...)	1—3	115

DÉR ZOLTÁN:	Átértékelés (Jegyzetek Koncz István verseskötetének újraolvasásakor)	10	575
DÉSI ÁBEL:	Mindennapi életünk (Dr. Bodrogvári Ferenc: Slobodno vreme i sloboda)	12	736
FEKETE ELVIRA:	Novellairódmunka kistükre (Különös ajándék. Jugoszláviai elbeszélők antológiája)	4	177
	Vershasonlóságok éve (Versek éve 1975)	4	178
	„Vasas vagyok” (Laczkó Antal: Vasasrapszódia)	10	58
	Világunkról — dióhéjban (Németh István: Szomszédok vagyunk)	11	652
FRANYÓ ZSUZSANNA:	A fordító a költő vetélytársa (Mihalj Majtenji: Živa voda; Jožef Pap: Rane po krilima)	4	186
	Értékes összefoglalás [Tolnai Ottó: Versek (Rekapituláció)]	5	255
	A „valóság” művészeiről (Bori Imre: Fridolin és testvérei)	6—7	357
GAJDOS TIBOR:	Szobrásznagyságunkról — magyarországi szemmel. (Udvary Gyöngyvér—Vincze Lajos: Meštrović)	5	259
Dr. HORVÁTH MÁTYÁS:	Szabadka múltja a földrajzi nevekben (Szekeres László: Szabadka helynevei)	1—3	119
JUHÁSZ GÉZA:	Ha ti szóltok, én már kiáltok! (Janoš Urban: Obale pod suncem)	8	413
KABDEBŐ LÓRÁNT:	A létezés fájdalma (Tandori Dezső: A mennyezet és a padló)	9	512
KATONA IMRE:	Daltermő rózsafák (Édesanyám rózsafája. Palóc népdalok)	1—3	128
KÁICH KATALIN:	Művelődéstörténeti forrásmű (Dér Zoltán: Három tudós tanár)	4	185
	Gyűjtemények bemutatkozása (Duginim livadama)	12	746
KELENYI ISTVÁN:	Portré és önarckép (Ivo Andrić: Beszélgetés Goyával)	1—3	126

KENYERES

KOVÁCS MÁRTA:

Magas fokú zeneiség (Virág Ágnes: Skarlát levél)	4	194
Az emberi a partizánharcokban (Josip Klarski: Hronika pakla)	5	253
Tisza menti titkok egy modern ifjú- sági regényben (Dér. Zoltán: Örvénysodró)	6—7	362
Költői visszatérés (Ivo Popić: Svijet oko mene)	8	429
A szegénysors költője (Ivan Cankar: A szegénysoron; Jernej szolgalegény igazsága)	9	518
Nagy értékű antológia (Adriai tengernek műzsája. A dalmát tengerpart költészete)	11	655

KOLOZSI TIBOR:

Értelmiség és történelem (Dr. Arpad Lebl: Lutanja i saznanja)	8	418
„A mi kis hazánk” (Moravica monográfiája — Közlöny 1.)	9	522
Ember és forradalmár (Pató Imre: Az osztályharcos)	11	650
A gyermeklélek villanásai (Németh István: Lepkelánc)	12	743

KOPECZKY CSABA:

Refrén: „de minek?” (Juhász Erzsébet: Fényben fénybe, sötétben sötétbe)	4	182
---	---	-----

LANTOS VIOLA:

Egy sziget szomorú színfoltjai (Meša Selimović: Kettlen a szigeten)	9	520
A szeretet és az életöröm könyve (Marija Šimoković: Iščekujući Jonu)	11	658

LÉVAY ENDRE:

Színművészetünk múltja (Káich Katalin: A zombori színművészet története és repertóriuma 1825—1918)	1—3	122
Az író humanizált része az emberiség- nek (Mírko Božić: Zapisni usputni)	4	188
Klasszikus értékeink (Író és irodalomszervező. Szenteleky Kornél — Kornel Senteleki)	6—7	353
Maradandó értékű karcolatok (Majtényi Mihály: Betűtánc)	6—7	354

	Őszinte önéletrajz (Lovász Pál: Arckép — Válogatott versek 1921—1975)	8	420
	Irodalmunk visszhangjai (Cesta domov)	9	507
	Mozaik az író műhelyéből (Illés Endre: A só íze)	10	589
	Az örökség ápolása (Szirmai Károly: Mindig elválni valakitől)	11	648
	Író, könyv, olvasóközönség (Bisztray Gyula: Könyvek között egy életen át)	12	749
LŐRINC PÉTER:	A szabadkai műfaj új útra indul (Petkovics Kálmán: A kérdőjeles ember)	5	251
MILADINOVIC, MILAN M.:	A humanizmus és a forradalmi átala- kulás filozófiája (Dr. Andrija B. Stojković: Osnovi mar- ksističke filozofije — Uvod u probleme dijalektičkog materijalizma) (Burkus Valéria fordítása)	1—3	112
MISKOLCZI JÓZSEF:	Népszerű marxizmus (Ljubomir Đorđević—Boško Kovačević —Dragutin Miljković—mr. Szám Attila: Az öngazgatás gyakorlatában haszná- latos szavak és kifejezések fogalomtára)	1—3	131
PENAVIN OLGA:	Öt évszázad köznyelve (Erdélyi Magyar Szótörténeti tár. I. kötet A—C)	5	260
POMOGÁTS BÉLA:	Költő a történelemben (Benjámín László: Sziklarajzok)	4	190
	Hazát keresőben (Csanádi Imre: Összegyűjtött versek)	8	426
	Kettős elkötelezettség (Illyés Gyula: Itt élned kell)	10	584
	Kosztolányi színpada (Kosztolányi Dezső: Patália)	12	747
SZÜCS IMRE:	A bölcsőhely indái (Dudás Kálmán: Percek pillaközén)	4	193
	A Zmaj-díjas vándorénekes (Slobodan Marković: Luka)	8	425

SZÜSZNER ZOLTÁN:	Hűséges krónikások (Sok az eszkimó, kevés a móka. A vajdasági magyar humoristák évkönyve 75)	1—3	124
URBÁN JÁNOS:	Forradalmárportrék és okmányok könyve (Milán Dubajic: Portreti)	12	735
VAJDA GÁBOR:	Egy törekvés szenvedélye (Szirmai Endre: A magányos óriás I.)	8	422
VAJDA ZSUZSA:	Esszé a népmeséről (Nagy Olga: Hősök, csalókák, ördögök)	6—7	366
VARGA ISTVÁN:	Az emlékezés, mint regényforma (Gajdos Tibor: Emlékvár)	1—3	121
	Egy hadjárat tanulságai (Búrany Nándor: Hadjárat)	5	257
	Vajdaság Mohácsa (B. Foky István: Pétervárad)	10	581
VIRÁG ÁGNES:	Egyre tisztuló utakon (Ivo Andrić: A Kisasszony, Nyuszka)	1—3	127
	Ihletet sugalló verssorok (Kép—költemény—képköltemény)	6—7	363
	Gondolatittas költemények (Ivo Andrić: Šta sanjam i šta mi se događa?)	8	424
	Jelenünk tudatosítása (Jovan Pavlovszki: Sárfészek)	9	521
	„...Minden tudásban kerestem egyre új tudást” (Füst Millán: Napló)	10	586
VIRÁG GÁBOR:	Szótár és tárgyi néprajz (Pénovác Antal: A pacseri földművelés és állattartás szótára)	11	653
	Egy nagyszabású vállalkozás kezdete (Penavin Olga—Mirnic Júlía—Matijevics Lajos: Bácsstopolyai helynevek)	12	738
VLAOVICS JÓZSEF:	Keressük szomszédjainkat (Cesta domov)	9	508
	Regény és mítosz (Brasnyó István: Tükrös madonna)	12	741

MŰMELLÉKLETEK

BALÁZS G. ÁRPÁD:	Hét grafika	5
BÍRÓ MIKLÓS:	Két rajz	1—3
DORMÁN LÁSZLÓ:	Hát fotó	6
KONJOVIĆ, MILAN:	Négy festmény	4
MOJAK ARANKA:	Négy kerámia	12
MOJAK, PETAR:	Két rajz	12
OLÁH SÁNDOR:	Három festmény (Dormán László felvételei)	6
SÁFRÁNY IMRE:	Hat festmény	9
SISKOVSZKI ANDRÁS:	Két rajz	1—3
STOJANOVIĆ, DRAGOSLAV—ŠIP:	Hét festmény	8
WANYEK TIVADAR:	Két festmény	4

től annyira féltik bunyevác népem létét, nyelvét és drága életét. Nem ten-
ném, ha előtte nem győzöttem volna meg arról, hogy a délszláv népek élete,
akikkel a bunyevácok törzsi rokonságban vannak, függetlenül attól, hogy ha-
zánkban élnek vagy azon kívül, teljesen veszélytelen a magyar nép számára;
előttem is suprema lex esto salus reipublicae.⁵² Mindent tehát tuta conscientia⁵³
tettem és teszek.

Ahhoz azonban, hogy nagyra becsült uram kívánsága szerint részletesen
megismerje az itteni viszonyokat, meg kell mondanom, hogy ki és mi volt
az oka annak, hogy a szabadkai bunyevácok az akkor itt fennálló ellenállás
zászlaját elhagyták.⁵⁴

Amikor az itteni ellenzék szervezkedett és megalakította egyesületét,
a Népkört,⁵⁵ a vezetők a szabadság, egyenlőség és testvériség nevében —
felekezetre és nemzetiségre való tekintet nélkül — meghívták körükbe a városi
polgárságot.

Volt is siker, szépen ment minden, de mindez csak addig tartott, amíg
időközben a Népkörbe is be nem lopakodott a nem magyar népek elleni
áramlat. A vezetők abban hibáztak, hogy az országban uralkodó sovinizmusnak
nem vágtak elébe.

Amikor a bunyevácok látták, hogy a Népkörben mindent a magyarok
kedvére tesznek, amikor azt tapasztalták, hogy ott nyelvüket sem előbe-
szédben sem hirdetményeken nem használhatják, s a Kör helyiségeiben egyet-
len hírlapjuk sincs, amikor azt is látták, hogy lenézik őket, kezdték itt nem
jól érezni magukat.⁵⁶ De a végleges szakadás akkor következett be, amikor
[egyesek] hozzáérték a darázsészekhez, az egyházhoz. Amikor kérvényt nyújt-
ottak be a kalocsai érsekséghez, amelyben előnyt követeltek a magyar mi-
séinek a város fennállása óta meglévő bunyevác misével szemben. Szeren-
csére az egyházi hatóság, szem előtt tartva a Bajmok nagyközségben lejá-
szódott szomorú eseményeket, a kérelmet elutasította. Különben a szabadkai
nagytemplom is a veszekedés és verekedés színtere lenne.

Általában a pártvezetők,⁵⁷ akik a bunyevácok vállán emelkedtek pozí-
cióikba, [szinte] versengtek a bunyevác nép megtagadásában. Magát a népet
szemben, de nyilvánosan is dicsérik, magasztalják hazaszeretetét, de azt,
amit [valójában] iránta éreznek, amiért elítélik és elmarasztalják, azt a vil-
lágért sem merik kimondani, „érezik, hogy tilosban járnak”.

Természetesen az illetők a pártnak ezt a változását nem a most be-
mutatott okoknak és saját rövidlátásuknak róják fel, hanem a nép lázadásának.

Egész gyűlöletüket Ago és Lazo Mamuzićra árasztják, akiket lázadók-
nak tartanak. Már évek óta mindenfelől támadják őket a magyar sajtóban,
csúfolják és becsmérik nevüket. Mindenféle üldözéssel, kitalált vádakkal,
megvesztegetett panaszokkal akarják erkölcsileg meggyilkolni, lehetetlenné tenni
őket a közéletben.

A bunyevác ügyet azonban olyan ferdén mutatták be, hogy az uralkodó
pártnak⁵⁸ kivívott győzelmük csak akkor vált jelentőssé, amikor a vezetők
kijelentették, hogy a bunyevácoknál a nemzeti öntudatot nem ébresztik fel.

Most pedig megnyugodtak, amikor látták, hogy az immár 200 éve itt
élő, számszerűleg és anyagilag gyarapodó, múltjára büszke 37.000 bunyevácot
lecsendesítik és elaltatják.⁵⁹

Igen tisztelt Uram! Az az önvédelem, mely való tények lenézésén alapul,
mindenképp megbosszulja magát, — kiváltképp az alkotmányos életben, mint
azt az itteni ellenzék sorsa mutatja.

⁵² Itt: Az állam [egyébként: a köztársaság] üdve a legfőbb törvény.

⁵³ Elírás, helyesen: tota conscientia — teljes meggyőződésből (értsd: jó lelkiismerettel, lelkiismeretemen teljéből).

⁵⁴ Az eredeti szövegben: „...ostavili barjak opozicije, koje je tada bila vladala ovde”, azaz: „...elhagyták az ellenállás zászlaját, mely akkor itt uralkodott...”

⁵⁵ Az eredeti szövegben is így, magyarul: *Népkör*.

⁵⁶ A szerző itt a bunyevác *Népi Kaszinó* és a nem bunyevác szabadkai polgári társaskör átmeneti *népköri* fúziójából előállott fejleményeket elemzi. Ez a fúzió — mint arra S. is rámutatott — az 1884. évi szabadelvű párti kompromisszum következménye volt. Az ekkori választásokon ugyanis Szabadkán a bunyevác választók szavazataival segítették győzelemre a szabadelvű pártot a helyi függetlenségi ellenzékkel szemben.

⁵⁷ Értsd: a nyolcvanas évek elején létrejött helyi alkalmi frakció, az ún. bunyevác párt vezetői.

⁵⁸ Értsd: a szabadelvű kormánypárt.

⁵⁹ Itt kezdődik a *Nyílt levél* negyedik, befejező része (Neven 3, 1886. nov. 15.; 11. sz., 161—163.)

Engem valójában azonban nem is ez bosszant, hanem az, amihez hasonló ritkán mutatkozik, — s ez az én jobb sorsra érdemes népem elhanyagolt iskolaügye.

Ezen csak olyan hazafiság segíthet, amely a földi áramlat felett van. Ezenkívül pedig olyan pedagógiai lelkiismeret és helyzetfelismerés,⁶⁰ amelyet Nagyságod juttatott kifejezésre a sajtó útján megnyilatkozásaiban.

Megértem Nagyságod magasztos és dicséretre méltó nehézségeit, mert én itt, ezen a helyen szerény erőmmel már huszonöt éve ebben az irányban harcolok.

Most hála Istennek, Nagyságod érdeklődése a népoktatás és népem ügye iránt, valamint az Ön sajtónyilatkozatai új erőt adtak nekem. S ez most büszkeséggel tölt el.⁶¹ Nézeteimet magyar hazafi erősítette meg, akit erre ősi magyar származása méltóvá tesz. Így az én harcom olyan jutalmat, elégtételt kapott, amiben eddigi életemben nem reménykedtem.

Az a legnagyobb baj, hogy elszakadtunk nem magyar néprokonainktól, ők pedig külföldi népektől. Nem vizsgáltuk, nem is tanulmányoztuk életüket és egymás közti viszonyaikat. Honfitársaink közéléte és kíváncsai, valamint az ország politikai változásai néprokonainknál gondot okoztak. Ezt a gondot a kölcsönös félreértések még jobban felnagyították, s a magyar közvéleményt félrevezették, felingerelték.

Az itt következő két rövid bekezdésben a cári Oroszország délkelet-európai politkájával és a balkáni népeknek a török fennhatóság alóli felszabadító küzdelmeivel foglalkozik. Sajnos ezeket a törekvéseket a magyar kormányzat és közvélemény félreismeri, s ez az ún. „balkáni kérdések” félreértésének egyik forrása.

Levelem hosszúra nyúlt, de nem fejezhetem be anélkül, hogy csekély-ségemről ne mondjak néhány szót.

Őszinte vágyam, hogy személyesen megismerjem Nagyságodat, de még ha ez a kívánságom teljesülhetne, fájdalom, akkor is csak írásban érintkezhetnék.

Már húsz éve ugyanis, hogy a világ zajától elvonultan, magánosan, tűnődve élek.

Ezzel a helyzetemmel magyarázható az, hogy annak ellenére, hogy a legnagyobb gyűlölet sújt, nevem megvéd a nyílt támadásoktól. Nézeteimet a sajtó útján fejeztem ki. Ezekre a cikkekre — a bunyevác nép iránti tekintetből — barátaim (magukat túrtóztatva) nem válaszoltak, személyesen pedig nem beszéltem velük. A magánéletben, az utcai beszélgetések során azonban sok jut nekem is, de ezt figyelembe venni nem vagyok köteles.

Lelkiismeretesen és híven írtam le mindezt, — elmondva Nagyságodnak őszintén mindent. Lelkemnek könnyebb így, tiszta szívvel. Alázatosan kérem, vegye védelmébe az én népet, és ajánlom, karolja fel kulturális ügyüket olyan szeretettel, amilyen nagylelkűen törődik sok millió magyarországi állampolgár sorsával.⁶⁴

A Mindenható kiváló tehetséggel ajándékozta meg Nagyságodat. Magas helyzetében tett baráti kijelentéseivel meleg köszönetnyilvánításra kötelezi népem mostani és jövő nemzedékét.

Ez a nép nem arra való, hogy elpusztuljon. Kibírt már sok megpróbáltatást és vihart a kétszáz év alatt. Túlélte a török barbarizmust, az osztrák katonai közigazgatást, a feudálizmust és valóban élve marad a mai kor önhitt liberalizmusa után is, amely elnyomja, s amely a dicső magyar patriotizmus leple alatt meg akarja fojtani öntudatát⁶⁵ és nyelvét, s ez a nép velük együtt egy oltár előtt térdelve imádkozik. Szabadka, 1886. május 7-én.⁶⁶

⁶⁰ Az eredeti szövegben: „... Osim toga pedagogička savist, i onakovo raspoloženje...”

⁶¹ Az eredeti szövegben: „Ja sada hodim ponosito”, azaz: „Büszkén járok-kelek, büszkén viselem”.

⁶² Utalás a trákiai (ekkor *Rumili* török tartomány, tehát ruméliai) alkotmányozgalmakra.

⁶³ Értsd: az ekkori Délkelet-Európa nemzeti-nemzetiségi mozgalmaiba beavatkozó cári imperialista befolyás.

⁶⁴ Az eredeti szövegben: „...kojom se velikodušno brinete za sudbinu ugarskih državljana, koji se na milione broje”, azaz: „...amilyen nagylelkűen gondoskodik sok millió magyarországi állampolgár sorsáról”.

⁶⁵ Szó szerint: „... duhovnu svitlost”, — azaz: „... lelki világosságát”.

⁶⁶ Sarčević *Nyílt levele*, emlékirata aláírás nélkül jelent meg.

KÉZFOGÁSOK

GROZDANA OLUJIC

AZOK A SZEMEK!

— Önnek, úgy látom sok a kidobnivaló pénze — fogad régi ismerőseként a hirdetőben, és mosolyog hozzá az a jó harmincas, aki hetente változtatja a haja színét.

— Azt nem mondhatnám ...

— Nicsak! — kapja fel a fejét a két fiatalabb kartársnő is a munkából, és odajön a tolóablakhoz. — Az elveszett fiúcska már megint itt van. — És a csevegő kedvük nyilvánvaló. Pedig a mögöttem álló férfi már duzzog a sorban, hogy neki nincs ideje, mire való ez a fölösleges fecsegés, a farkaskutyája már két napja, hogy elveszett, s az emberek manapság nemigen viselik a szívükön egy elveszett kutya sorsát.

— Szerintem semmivel sem kevésbé, mint az emberét — jegyzem meg teljes meggyőződéssel. — De kérem, ne zavarjon, amíg nem végeztem.

— A szöveg persze változatlan — csicsergi a most éppen bronzvörös és már fújja is: „A vezetéknevem Vukota, a keresznevem bizonytalan. Voltam kiskoromban Dragan, Dragutin, Miodrag, Dušan is. Személyvonat peronján találtak, a Belgrád—Niš vonalon, zöld katonapokrócban, huszonöt évvel ezelőtt, hat- vagy héthónapos koromban. Ezek szerint áprilisban vagy májusban születtem. A lelenházban — négy- vagy ötéves lehettem — egy fekete hajú, feltűnően fehér arcú nő keresett fel; szemölcsre emlékszem a bal könyöke fölött. Iskoláimat befejeztem; dolgozom, anyagi támogatásra nem szorulok. Csak azt szeretném tudni: ki vagyok. Ha tud valaki az anyámról, vagy a származásomról, kérem, jelentse erre a címre: Miodrag Vukota, Bulvar, 147.”

— Szerintem nem ártana odaírni azt is, hogy a nyomravezetőt megjutalmazná — mondja a bronzvörös.

— Igaza van. Köszönöm. Tessék szíves lenni odaírni.

— Bár... őszintén szólva, én nem szívesen jutalmaznám meg a hírt egy olyan anyáról, aki vonaton hagyja a saját gyermekét — hajol közelebb hozzám, s bronzvörös frizurája percekre szinte megfűg a két fiatalabb tekintetén.

— Lehet, hogy nem is szántsándékkal hagyta ott. Háború volt...

De látom a szemükből: ugyanazt gondolják, amit magam sem tartok valószínűnek. Valamit csak kellett mondanom. És amikor megtoldom, a véletlenek szeszélyes találkozására hivatkozván, bólogatásuk, látom, udvariaság csupán.

— Remélem, egyszer csak jelentkezik már valaki a hirdetésre — mondja a bronzvörös, mire magam is elhadarom, csaknem szóról szóra, amit

mondott, pedig tudom: holnap éppoly reménytelenül ülöm át, garzonom ajtajában, az egész délelőttömet, és lesem a lépcsőházban felhangzó lépéket, holott tudom, mind elhalad, délig is mind csak elhalad, de fél napom mégiscsak elmúlik, és talán maga ez a várakozás és reménykedés az, ami értelmessé teszi az érthetlent, hogy minden szombaton csak feladom a hirdetést.

Hétközben mindig sok a teendőm a laboratóriumban, s észre sem veszem és már vége a napnak. De a vasárnapokon szinte mozdulatlan az idő, mint a kő. Korán kelek, megreggelizem, s odaülök az ajtóhoz, délig a dobogó szív méri a reménykedés perceit, de délután már végképp nem tudok hova lenni, és kínomban mindig találok aztán valami ürügyet és bemegyek a laborba, pedig nagyon unom még a látszatát is annak, hogy hülye önfeláldozónak hisznek a munkahelyemen.

Munkanapokon, amikor ki-ki végzi körülöttem a maga dolgát a rábízott állatokkal és preparátumokkal, akkor normális minden abban a megszokott környezetben, és fel sem tűnik a felmetszett légcsövű tengerimalac, a feltárt hasú kutya, a spirituszban úszkáló vízfejű embrió, a sok foetus meg a rengeteg preparátum, az elváltozások miatt készített tananyag. Vasárnap azonban merőben más itt a születés előtt kiműtött felszémű borjúmagzat és az egész foetusvilág a szeszestárolókban — mintha megéledne valamennyi, az élő kísérleti állatok szeme olyan különösen csillog, és szinte vádol pofijukon a kifejezés: képzeld el, ha én nyitnám fel a te bensődöt! — mondja ilyenkor a vörhenyes szőrű farkaskutya; képzeld el, ha én kapcsolnám a katódra és anódra a te idegeidet! — mereszti rám szemét a kifeszített macska; képzeld magad a helyünkre! — villogtatják rám a szemüket az állványhoz rögzítettek, meg az élők a ketrecekéből, hiszen hamarosan azok is idekerülnek ezekre a kísérleti asztalokra.

És éjjel, mintegy bűnhődésképpen, azt álmodom, hogy én szenvedem valamennyinek a kínját, mert én vagyok ők, és verejtékben ébredek, borzongok és megfogadom: bitang legyek, ha vasárnap még egyszer beteszem oda a lábam, abba a borzongató csendbe, ahol hangját vette mindenkinek a fájdalom, és a szemek, azok a szemek vado尔va parázslanak!... De ha eljön a szombat, talán épp a vasárnapi álom rémíszto vetülete miatt, bemegyek a hirdetőbe, noha tudom: önámítás, megalkuvás, amit csinállok, de megalázó is, hogy apróhirdetésekből kínálgatom magam, mint elvesztett esernyőt, oly értéktelent, hogy a tulajdonosa érdemesnek sem tartja érte menni... Még azt hiszi, gondolom, amint szövegezem a hirdetést, hogy pénzre van szükségem. Majd más merül fel bennem: nem is attól tart, inkább az feszélyeztetné, hogy megtudná a környezete azt a zöld katonapokrócbeli gazságát. Aztán megint mástól borzongok: lehet, hogy életem végéig sem tudom meg, hogy ki vagyok, talán nem is él már, aki a világra hozott... És mit ér az neked, ha megtudod mégis? Lehet, hogy egy marhafejű, szarkaeszű némbér szült... az ilyennek meg semmi katonapokrócba csavarni és vonaton hagyni a zabikölykét! Akkor meg jobb is, ha maradsz, aki vagy. Menj és sétálj egyet. Más lesz az álmod is, biztatom magam, olyan lesz, mint egy színes film; de nyirkos az idő, tótágast vetítik a neonfények a járókelők árnyékát a csatakos járdára, és mind halogatom a pillanatot, amikor végül csak nekivágok az esős alkonyatnak.

Ekkor kopogást hallok: két gyors, majd három tétova koppantást. Ez csak Katarina lehet! Hiába hogy nem ég nálam a villany, ő tudja, hogy itthon vagyok, és látok a szemközti épület reklámfényénél is. Várok, hadd szaladjon körbe a neonszakács a tyukjával a szobám falán; az öt perc: azért a szerelemért, amelyet tőlem kap, aligha vár annyit, gondolom, és nem gyűjtök villányt. Hogy nem hallom távolodni a lépteit, az nem jelent semmit, úgy jár, mint a macska. Megegett nem egyszer, hogy észre sem veszem, egyszer csak eltűnik mellőlem az utcán, vagy ülünk a kávéházban, mesélek neki valamit a főnökömről, egyszer csak arra leszek figyelmes, hogy körberöhögnek a hulik: otthagytott a csajom... Most már kimehetsz, mondom, elmúlt a vész, megjelent a neonszakács, de amint kinézek: Katarina!

— Áttetsző vagy, szívi! — mondja s belép, rám sem pillant, csak csörtet beljebb, ledobja felöltőjét, megrázza fűrtjeit, látom, elég sápadt, aztán megborzong:

— Igazán bekapcsolhattad volna a melegítőt.

— Épp menni akartam. Délután aludtam. És amikor felébredtem, gondoltam: megnézek egy jó filmet.

— Füllentesz. Délelőtt a hirdetőben voltál, most meg azért akartál elmenni, hogy felkeresd a lelencházbeli nevelőnőt, aki ismerte azt a szemölcsös látogatót. Tudod te egyáltalán, hogy milyen volt az a nő? — mondja szenvtelenül, pedig sértődött az arca; okot nem adtam rá, ezt közlöm is vele, ő azonban nem tágít attól, hogy igenis adtam, mert hazudtam, és hogy egészen biztosan tudom, hogy nem tudom, milyen volt az a szemölcsös. Hiszen egyszer egy kék szemű dromedárban is az anyámat véltem látni, máskor meg egy anyaelefántot szólítottam le az utcán, mert szemölcs volt a bal karján, én meg úgy tudtam, hogy ez a látogató karcsú volt és csinos.

— Lehet, hogy nem is él már — mondja. — Ha pedig él, az fix, hogy te vagy az utolsó, aki eszébe jutsz.

— Erről én veled nem tárgyalok! — mondom, és haragom hirtelen molsolyra vált; mert ebből már nagyon is jól tudja, mi az, amiről mi ketten egyenrangian tárgyalhatunk, és leülök mellé az ágyra. Hamarosan aztán nincs szükség a bekapcsolt melegítőre, pedig a lelkem mélyén máshol szeretnék lenni; erről persze neki szólhatok legkevésbé: képtelen felfogni, hogy igenis van ilyen: néha még a bőrét is unja az ember, én meg el is cserélném, ha lehetne.

— Te csak azt hiszed! — szólal meg Katarina, és mert nem értem, mire céloz, megkérdem: mit hiszek.

— Azt: a bőrödről!

— Honnan tudod?

— Te nem is sejtéd, mi mindent tudok én rólad — mondja, és ez viszont igaz: mindig tudja azt is, mikor érzem magam úgy, mint egy vízfejű, vagy az a félszemű borjú, vagy a boncolt macska. Még arról is tud, hogyan merednek rám a kiműtött légcsövű kísérleti állatok, valahányszor a neonszakács hátat fordít a tyúkjával, és sötétben marad a szobám, és borzongok olyankor a szemüktől.

— Mit szólnál egy jó filmhez? — kérdezem, nem nézek rá, mert tudja, hogy jobb szeretek egyedül menni moziba, ha bitangul unom is a konfekciós szerelmeket a képernyőn, meg a zsöllyesorokban is, előttem, ha pedig csivitelnem is kell ott valakivel, aki mellettem ül, s közben kézimunkáznom is esetleg, azt meg különösképpen nem bírom, mert az izléstelenség kiforgat a saját bőrömből. — Nos? — kérdem csak úgy kamukából, mert hiszen képtelen ellenállni a csábításnak, meg annak is, hogy a film végén bele ne élje magát a sztár szerepébe és búcsúzáskor szívemre ne kösse, selymes hangján: „Vigyázz magadra, szívi, féltelek...”

— Nem bánom, olyan hülye napunk volt ma a boltban. Jó lenne mást is látnom, mint annak a sok hisztis nőnek a tálpát, mert mind fel akarja próbálni a csapott orrú cipőket, a divatos lila meg a fréz színűeket, és agyonszekírozják az embert — mondja sóhajtva, s már indulunk is, és amikor kilépünk a kapun, kénytelen vagyok észrevenni, az ő lábán is csapott orrú fréz cipő kopog a feketén csillogó aszfalton, meg sem dicsérhetem, mert émelyítő szag, a házbeli halasbolt és a benzinnek szaga csap orron, s amint makacsul hozzánk szegődik, nyilván az juttatja eszünkbe, hogy nem is vacsoráztunk, szemetel az eső, s a sarkon túl mégis beállunk a virslikioszk előtt falatozók közé.

— Mi lenne, ha nem bálnál úgy minden negyvenes nőt — karol belém, és lenyeli az utolsó falatot. — Nem te vagy az egyetlen anyátlan ebben az apátlan városban — zürmöl, és arca megint sértődött, nem szílok érte, nehéz lenne meggyőzőnöm, hogy már korántsem azt keresem bennük, amire ő gondol. S hogy felderítsem:

— Képzeld, Katarina, mi lenne, ha egyszer pizsamában jelennék meg az utcán — mondom, de nem mondhatom tovább, a bejáratból, mint óriás torokból, hőmpölyög felénk a zsvajgás, s amint az ázott felöltők közt finorogva oldalvást pillantok, a nyájszerűen tolongó kocsikra, egy pillanatra az az érzésem, nem is a Balkán utcán gurulnak lefelé, a pályaudvar sem pá-

lyaudvar odalent, olyanok a kocsikban az ürgék, mint akváriumokban a tárogó halak, arcuk borzongatóan embertelen. — Képzeld el, ha nadrág helyett minit húznék és úgy járnék-kelnék az utcákon — folytatom, és beleütközöm egy hasas pókba, és elhallgatok.

— Elképzelem. De nem látom, mi értelme lenne — mondja angyalian, és vállamra hajtja a fejét. Atőlelem, haja esőszagú, ajka, mint az érett gyümölcs, olyan az íze. Szép is lehet, mert forognak utána a férfiak, s ezt meg is mondom neki. Úgy tesz, mintha nem értené. Azt hiszem, nincs tisztában a szépségével, nem is lehet, nincs az a tükör, amely visszaadná azt a mondhatatlan kifejezést a csupapilla szeme alatt.

— Tudod te azt, hogy gyönyörű vagy? — vonnám szorosabban magamhoz, de kisiklik.

— Szükségtelen, most úgy sem igazán tennéd — mondja, és a szemem közé néz. Cáfolnám, de hangom leleplez mindkettőnk előtt. — Érzem, hogy nem úgy kívánsz. Nem győzől meg az ellenkezőjéről... De mért járnál félpucéran az utcán? Őrütség ilyesmit akarni.

— Ki mondta, hogy akarok? De megeshet. Lehet, hogy egy örült volt az apám, és akkor nem csodálkoznám, ha egy napon rajtam is kitérne. Néha úgy fáj a fejem, mintha fúró forogna a tarkómban.

— Más is úgy érzi, ha fáj a feje — mondja, és felnéz oldalvást az arcomba. — Mért pont a te apád lett volna örült?

— Hát tudom én azt, hogy kicsoda? Lehetett betörő is, vagy esetleg gyilkos is. Rajtam is kiütközhetnek egyszer a tünetek — mondom, és megcsavaram a csuklóját. Arca eltorzul, s ez megnyugtat valamelyest.

— Idióta vagyok. Ne adj a szavamra.

— Nem is adok. Ostobaság ilyesmin rágódnod. Különbben is, van úgy, hogy előnyösebb nem szülői szerepet vállalni — nyalintja meg az ajkát, de nem érvel, azt hiszi, kitalálhatom, mire céloz. A film, alighanem svéd, csupa világos kockában perreg, s Katarina úgy mered a képernyőre, mint szágduló kocsi fénycsóvjába tévedt nyúl.

Butság sírnod, meg az is, amit az imént mondtál, mondanám neki, de még szívesebben vállon ragadnám és megráznám, ha nincs is elég jomhoz; hisz alig ismerem.

Nyáron nyolc, ősszel hét tájban jön fel hozzám, keze még akkor is enyhén bőrszagú, a hajában meg érezni a lakk és paszta makacs lehetését. Nem beszédes. Keveset árul el magáról. Én persze így is sokallom a ragaszkodását az után a kosutnjaki kaland után, és most megkockáztatom:

— Mondd, Katarina, mért ragaszkodsz úgy hozzám?

Aprókat ráz a fején, szemét le sem veszi a képernyőről, keze az ölébe kövült.

— Szerintem ez nem beszédtema — szólal meg. — Úgysem ujjonganál, ha megmondanám.

— Nem is. A vallomás nem sokat jelent — mondom szórakozottan, s igyekszem odafigyelni, mi is történik a képernyőn valahol a csókokkal, köhécseléssel telt, a bonbonzacskókat zizgetető terem mélyén. „Egy életen át csak te leszel minden vigaszom”, mondja a főhős a kacsaszerű szökecségre, szeretni foglak a szívem utolsó dobbanásáig” — karolja át, és féltőn ölelve borul le vele a valóságérületlenül sötét homokba, és a film hirtelen megszakad, egy masamód, előttünk, törülgeti a szemét, szipogva, és ami utolsóként marad meg a szem sárgafoltja mögött: a hősszerelmes a homokszemeket rázogatja a térdéről, és pontosan olyan az arca, mint a férfiaké az után mindig; s ezt persze egy sem ismeri be magáról.

— Mindha csak téged látnálak — mondja Katarina, de lehet, hogy csak hallucinálok, s a hirtelen támadt zsvivajásban amint kifelé indulunk, egy barackszín kalapos nő magával sodor, nyúlnék is utána a tolongásban, de nem hallja a pardonomat sem, méltatlankodik maga is a túlekedés miatt. „Hát nem igaz?” — fordul felém, amint mellé sodródom, s egy pillanatra ismerősnek rémlik az arcéle — ő az! villan át rajtam, és amint kilépünk a

lépcsőközre, a kirakat üvegén egy ugyanolyan bamba gyerekarcs csodálkozik rám, mint amilyen kiskoromban lehetett a lelenéc.

— Ön belgrádi, asszonyom? — kérdem, s közben lesném a könyökét, de felöltő van rajta, s tagadólag rázza a fejét. Különbben mindegy, innen van még a negyvenen, gondolom, de ki is mondhatom, mert úgy pillant vissza, mint egy örültre: „Eltalálta, de azt hiszem, magánál eggyel többen laknak az emeleten”, kapja homlokához a mutatóujját, és ekkor elsodor mellőle az áradat. Úgy viselkedsz, mint egy örült, korholom magamat, majd: és mi van akkor, ha a nővéred mint? és utánaeredek, de akkor már tíz tarkó imbolyog köztünk a lejárati lépcsőn, s egy hang üti meg a fületem: „Ez meg itt öngyilkos akar lenni”, és rám mutat, amint siklom lefelé a korlátan.

— Reménytelen — szólal meg Katarina. — Mért csinálsz magadból bohócot? Az a nő csak akkor lehetne az anyád, ha pelenkában nemezett volna. — Megáll és rám mered, reménytelen esetre, arca kemény, s hogy mért olyan iszonyúan lehangolt, nem értem.

— Fáradt vagyok — mondja mintegy válaszul a nedves felöltők présében, és amikor az éles könyökök közt lejutunk az utcára, az aszfalt még feketébben csillog a kocsik előtt. — Torkig vagyok mindennel — mondja —, legszívesebben hazamennék, ha otthonnak lehetne mondani azt a négy falat, ahova mennem kell — fordítja felém az arcát egy kirakat tükrében, s látom, remeg a válla a visszafojtott sírástól.

— Bemehetnék a laborba, ha van kedved; nálam a kulcs; a házfelügyelő rendszerint elfelejti kikapcsolni a radiátorokat. De lehet, hogy készakarva hagyja égve az állatkáinak...

Amint meglátja a kísérleti asztalokat, mert most is égnek a lámpák, csak az állólámpát kell felkattintanom az íróasztalon, Katarina hangja szinte rémültnek tűnik, ahogy megszólal:

— Itt dolgozol hát?... És mi az voltaképpen, amit csinálsz? Ezt is te csinárod? — mutat a felboncolt farkaskutyára, a tüdőlebenyek alól szinte még dobogni vélhető szív felé.

A polcokról az egymást érő üvegbörtönökből mintha bólogatnának felénk a preparátumok: a vízfejű, a félszemű borjúmagzat, a vállban összenőtt ikrek, a rendhagyó esetek végestelen sora, s még jó, hogy nem azt sottogja felénk, mint álmomban mindig: „Képzeld el, képzeld!”

— És te képes vagy ilyesmire? — mered rám, és a szeme most olyan tágra meresztett, hogy beleferne az állatoké is, amint felmerülnek abból a világból, amit csak ők ismerhetnek.

— Ezt orvosok végzik, én csak asszisztálok, előkészítem a műszereket, a fecskendőket és persze a kísérleti anyagot is.

— És ezekhez itt ki rögzíti őket? — kérdi, és mintha merevebben nézne a különben olajosan csillogó szem, s remeg az uja, amint egy sor kísérleti anyagra mutat: — Igen, ezeket. — Bölintásmat kénytelen vagyok megtoldani: csak azt ne kérdezd, milyen az, amikor ez a világ álmomban boszszuállón vádol: „Képzeld el, képzeld el...!” De amint látom, ez sem igen lazít a merevségén: a szeme most olyan, mint kislányoké, amikor békát, gilisztát vagy patkányt látnak. — És hogyha mégis gyilkos lehetett az, aki nemzett — szólal meg, amint visszamegyünk az íróasztalhoz, s arcát teliben világítja meg a fény, lekapom róla a szemem, inkább nézem a tárolókban nyálkásan mocorgó preparátumok körvonalait, mert az idő most holdbéli kráterként szorul körénk. Nem szól, arca merev, valószerűtlenül megnyúlt. Csak később árulja el: szinte elerőtlenedett attól az élménytől, mintha nadályok szívták volna el a maradék kis erejét is, amikor lopva, de szinte delejezve mered a csillogó tárolókra, és reszketett, mert az volt az érzése, hogy minden pillanatban kiléphetnek onnan azok a szörnyetegek. — Most már kezdem érteni, mért keresed úgy... — szólal meg, amikor macskanesztelen léptekkel elered a kijárat felé. — Nem, Katarina, azt még te sem értheted meg!... Ha eszedbe jut, és mégy, csak mégy az utcán valaki után, mert egy hasonló, mármint a képzeletbelihez hasonló vonás esetleg azt súgta, hogy ő az, pedig csak egy gyanútlan járókelő, és amikor látod, hogy tévedtél megint, és jobb is, hogy nem fedeztél fel semmit a magadéból, semmit azon

az arcon... nem, te ezt meg sem értheted, Katarina! — harsogom, hogy megáll és tanácstalanul kémlel: fejem oly közel hajtom a boncolt kutyáéhoz, hogy a szeme szinte egy az enyémmel, s úgy néz rám, mint soha senki az életemben, és én úgy érzem: egy vagyok azzal a szerencsétlen jószággal, és megsimítom szép domborzatú, okos fejét, és úgy érzem, szívem is egy a lebenyek alól még felém dobogó szívvel, és lesem a verését, mert a hangszálait már tegnap kimetszették.

— Bocsáss meg, testvérem, hogy felfeszítettelek — mondom csaknem rimánkodóan és csak simogatom, amíg lazulni nem kezd tenyerem alatt a fej domborzata, és a jószág álomba nem merül a simogatástól.

— Nem gondolod, hogy kissé meghibbantál azokban a percekben? — kérdi Katarina később, amint belevesztünk a feltűrt gallérok sokaságába odalent az utcán, a síkos járdán, mely olyan, mint a felmerült cet háta, a neonlángok sugara pedig úgy jár a tar ágak közt, akár ha gémberegett emberi ujjak közt matatna. — Én azt hiszem, egy kicsit mégis meghibbanhattál azokban a pillanatokban — makacsodik, amíg azt nem mondom: sőt, még sohasem éreztem olyan embernek magam, és most aztán menjen a csudába, a pokol fenekére, ha ezt nem képes megérteni...

Nagyon is megérti, mondja, és teste, az a filigrán édesség most úgy simul hozzám, mintha kérlelne: érzem másnak, mint a többi nőt, és valóban, ez a tapadás merőben mást sejtet, mint a legtöbbször — most egyszerűen csak van, Katarina most teljesen egy velem, vágytalanul is közös jelenvalóság, a két test egyetlen szó nélkül is érti egymást, egy a ritmusuk, a léptük, amint haladunk a Ritopečka utca felé, ahol a nevelőnő lakik, az egyetlen élő az egykori lelencházból, aki látta a fekete hajú, szemölcsös nőt; aki jelen volt, már az új lelencházban, a fehér arcú látogatásánál, akiről még ma is azt hiszem: ő lehetett, aki a világra hozott.

— Én nem hiszem, hogy az lett volna az anyád — mondja a néni, és töpörödött arcát jószággosan emeli ránk a lámpafényben. — Nem, most már biztosra veszem, hogy nem az volt — simít arcon, majd tenyere közé veszi a fejemet és ujaival vattatja arcomat. — Nem az volt, a te járomcsontod éles, a szemed... a szemöldököd is más, az állad erős, egészen más az is. Az ő szeme kék volt... és a tied milyen?

— Barna — mondja Katarina, és rémülten kapja el a kezem. Tudom, mit akar mondani: vak a néni.

— No látod: az is más.

— És hogyha mégis az volt? — kérdem könnyörületesen. — A szemem üthetett az apáméra is — mondom, és úgy fröccsen arcomba a limlomszagú csend, mint hogyha jeges vizet lötytyintene a szemem közé egy láthatatlan kéz. — Mért kerestél volna fel, ha nem az volt?

— Azt nem tudom. De azt igen, hogy nem úgy nézett rád, mint az anya. Én abból láttam, abból következtettem, mert sokáig nézegetett, talán egy óráig is, de csak úgy, mintha valami érdekeset keresne rajtad, de nem a gyermekén. — Aztán rövid kis szünet után megtoldja: — Ó, fiacskám, láttam én anyákat... úgy nézték a gyermeküket... pedig kapualjban, meg parkban hagyták őket, de ott, évek múltán, mind úgy nézte, mint egyetlen szülőltjét. Igen... De az a nő, az téged nem úgy nézett.

— A nevére nem emlékszik véletlenül?

— Kosara... vagy Kosana. De az nem sokat mond. Hiszen annak már több, mint húsz esztendeje, fiam... Szeretted még a sült almát, Draganom?

— Szerettem, Bosiljka néni... De most Miodrag vagyok.

— Az mindegy. Dragišának is hívtunk... Hát családod van-e? — emelkedik fel kissé ültéből, és csak akkor látom, milyen törekeny lett.

— Nincsen. Ez a kislány itt a szerelmem. Katarina.

— Olyan a hangja, meg a járása is, mintha nagyon fáradt volna.

Elhallgatott. Időbe telt, amíg újra megszólalt:

— Ha volna gyereked, fiacskám, bizonyára hamarabb elfelejtenéd...

— Egyelőre még nincs szándékom megnősülni.

Katarina összerezzen.

— Nem kellett volna azt mondanod — veti szememre távozóban, a kapuban. — Még gondolnod is fölösleges arra. Nekem igazán nem sürgős — mondja jóval később, amikor megállunk a házabeli divatáruház kirakata előtt, és a platinaszőke bábu szembemosolyog, de én tudom, csak nekem szól a mosolya, bizalmasan így közli velem, ő sem hiszi, amit Katarina mondott. De mind pirongatom magam: igazán felhagyhatnál már egyszer ezekkel a kajánságaiddal! Ez azonban mit sem változtat azon, hogy továbbra is úgy ne vélekedjem a dolgokról, ahogy igen, persze nem hangosan Katarina előtt, sem azon, hogy olyasvalamit ne kutassak a járókelők arcán, ami az én tükörbeli mosolyomra vagy szomorúságomra emlékeztetne.

Amint ahogy most is, csakhamar eljutok annak a felismeréséig, hogy a járókelők, végül is, mind az én testvéreim, nővéreim, húgaim, és akit anya szült, annak mindnek van valami az enyémmel hasonlatos az arcán, ha nem is az, ami után oly régóta kutatok, és ez újabb gondolatot ébreszt bennem: ha pedig nincs az a bizonyos közös az arcukon, ami után kutatok, akkor meg ki kell magamból egyszer s mindenkorra irtanom azt a közöset... Ettől azonban egyszerűen még hidegebb és sötétebb lett körülöttem minden, s az emberek mind átvettek valamit a platinaszőke bábu mosolyából, és nekem egyszerre úgy rémlik: seregnyi, nem is, hanem világnyi gipszbábu jár-ke-l az utcákon, amíg rá nem eszmélek, hogy a járókelők közt feltűnően sok az olyan, akinek a szeme... igen... mint azé a boncolt vörhenyes színű farkas-kutyáé volt, mielőtt álomba, vagy valami még mélyebbe merült...

És akkor rádöbbenek: a kutatás még csak most kezdődik igazán.

Dudás Kálmán fordítása

ÖRÖKSÉG

MAGYAR LÁSZLÓ

BABITS IS PÁLYÁZOTT . . .

Olykor megdöbbeneti az embert búvárkodása közben egy-egy régi könyv vagy okmány. Ismeretszomjunkat nem föltétlenül enciklopédikus művek elégíthetik ki csupán, de szűkebb környezetünk múltjának alapos tanulmányozásában és megismerésében is örömet lelhetünk.

Miközben ilyen és hasonló gondolatok foglalkoztatnak, óhatatlanul felidéződik bennem Kőrösi Csoma Sándor 1819-es feketicsi tartózkodása, amelyről a Történelmi Társulat Évkönyve (IV. füzet, 1911) számol be. Emlékszem, milyen érdeklődéssel olvastam ott Kőrösi Csoma Sándor bécsi alvásmódszereiről (úgymond csupasz padlón aludt) és hosszú gyaloglásairól a feketics—újvidéki és újvidék—zágrábi távon.

A kuriózumon túl valamiféle hely- és művelődéstörténeti jelentőségük is az ilyen események, hiszen közvetlenül érintenek bennünket és részletükben feltárára várnak.

Nos, ezért számolunk be egy Szabadkát érintő irodalomtörténeti vonatkozású momentumról, nevezetesen Babits Mihály pályázásáról. Ugyanis nemrég a főispáni hivatal állagának rendezése közben nagy utánjárással előkerültek (de már a városi tanács 137/1906 jelzete alatt) az ezzel kapcsolatos dokumentumok a szabadkai levéltárban.

Milyen indítékok ösztökélhették Babits Mihályt, az újdonsült magyar—latin szakos tanárt, hogy 1906. szeptember 20-án megfogalmazott kérvényével a szabadkai főgimnáziumba pályázzon? Milyen körülmény játszhatott közre (és ez a lényegesebb kérdés) a beérkezett pályázati kérelmek felülbírálása után? Hiszen a vallás- és közoktatásügyi bizottság Babits Mihályt első helyen javasolta, végül mégis Richter Nándoré lett a babér.

Mielőtt rátérnénk a részletes elemzésre, hadd lássuk az előzményeket.

Szabadka a század elején az ország egyik legnagyobb városa és művelődési központja. Minden erejével igyekszik feledtetni parasztvárosi mivoltát. A szecesszió nagymesterei alakítják a város képét és Palics látogatottság tekintetében országos viszonylatban is előkelő helyet foglal el. Talán ezzel is magyarázható az ifjú Babits szándéká, hogy városunkba jöjjön, de véleményem szerint más körülmény játszotta ebben a döntő szerepet.

Babits 1901-től 1905-ig a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán tanult és itt Négyesy professzor stílusgyakorlatain ismerkedett meg Kosztolányi Dezsővel és kötött egész életre szóló barátságot. A folyóiratok már 1902-től közölték verseit és műfordításait. Tehát nem véletlen, hogy megpályázta a szabadkai gimnázium tanári állását. Mindeddig azonban nem sikerült megtalálnom Kosztolányi Árpád igazgató tantestületi beszámolóját a pályázat részleteiről, ha egyáltalán készített ilyet.

Tekintetes Tanács!

Sajnálattal jelentem a telt. Tanácsnag, hogy dr. Péteri Török, okleveles hely. tanár, ki m. b. okt. 5-16 f. é. sept. 7-ig a tanintézetben kiváló ügybuzgósággal és szaktudással működött, a minell. kab. és Kőrösi. Mi-
nisterium által a kormárki, államilag végzettség ág. h. or. főgimnázium-
hoz rendes tanárrá nevezésén ki (P. Budapesti Közlöny f. é. sept. 12-iki
211 szám) korábban f. é. sept. 13-án Kézdivásárhely községi tanácsában
illetni állásáról lemondott.

Kérem a telt. Tanácsot, hogy ezen körondás folytán egy magyar-latin
helyettes tanári állásra rövid időtartamú pályázatot sürgősen kiírni s
arról így a helybeli lapokban, mint a Budapesti Közlönyben meghirdetési
szövegeket ottani, hogy a válatrás, f. é. sept. hó végén tartandó kön-
gyűlésen megvizsgálás legyen. A sürgősség indokolására felhozom azon saj-
nos körülményt, hogy az ideiglenes tanárnak dr. Péteri Törököt, hanem
a f. é. aug. 27-iki közzététel által 4 hónapra szabadságra Polák Endre
is helyettesíteni kell.

Azon előtt pedig, ha a válatrás a f. hó végén tartandó könyűlésben
nem történhetnék meg, kérem a telt. Tanácsot, hogy addig is a magán-
tanárok ideiglenes ellátásával Richárd Mándor, helybeli lakost, magyar-
latin szakmájú okleveles tanári megbírási szövegeket.

Szabadka, 1906. sept. 14.

Kosztolányi Árpád
igazgató.

Kosztolányi Árpád igazgató átirata, amelyben a szabadkai városi tanácsot arra kéri, hogy írjon ki pályázatot a főgimnáziumban megüresedett magyar-latin helyettes tanári állásra

Mélyen tisztelt főispán U+!

Méltóságos Uram!

Méltózt okl. tanár, volt bajai főgimn. h. tanár,
aron kéresem járulok a méltóságos Főispán U+ elé,
hogy engem a szabadka városi magyar főgimnázium-
nál megnevezdett magyar-latín h. tanári állásra ke-
gyesen alkalmarmi méltóztatassék.

Kéremet a következő okmányokkal öhljtem tá-
mogatni:

1) tanári oklevelem hiteles másolatával (csatolva
A) alatt.)

2) keresetlevelém hiteles másolatával (csatolva B) alatt.)

3) a cigsteri rend bajai kath. főgimnáziumának igaz-
gatója által kiállított mikédei bizonyítvánnyal, mely
bizonyítja, hogy a múlt 1905/6. iskolai évet én ismétel-
tem h. tanári minőségben töltöttem (C) alatt csatolva.)

Egyéb okmányaimnak az 1906. aug. 11.-én a m. kir. vallás-
és közoktatásügyi Minisztérium címeire elküldött (és bármely m.
kir. állami főgimnáziumnál megnevezendő) tanári állásra való
alkalmatlanságomat ki-í) folgarnodáronhoz csatoltam, hon-
nan azokat visszakapván aronnal benyújthatom, mégpedig ar-
ambóltekken kívül:

1) hatósági bizonyítványt, Szekszárd város előjárósága ál-
tal kiállított, mely nyíltan csaldóli állapotomat és hadkötéletem
tegi visorngaimat tünteti fel.

2) a bajai kath. főgimnázium igazgatója által kiállított mi-
nyóti táblázatomat, mely egyrészt mind a német, angol-
és francia nyelvekben való jártasságomat is igazolja.

3) a zirci apátus ó" méltóságos elismertő levelét, mely bi-
zonyítja, hogy a bajai főgimnáziumnál elfoglalt állásomat
elisméréssel hagyttam el.

Kéremet a méltóságos Főispán U+ figyelembe ajánlva
maradok a méltóságos Főispán U+
elváratos szolgálja

Kelt Szekszárdon, 1906. sept. 20.-án

Babics Mihály
okl. tanár, volt bajai főgimn.
h. tanár.

Lássuk, hogyan került sor a pályázat kiírására és próbáljuk meg felidézni annak részleteit a most előkerült dokumentumok alapján.

Dr. Révai József, a főgimnázium tanára 1906. szeptember 13-án Késmárk-ról táviratban értesíti a főgimnázium igazgatóságát, hogy itteni állásáról lemond. Az igazgatóság már másnap kérvényezi a tanácsnál a pályázat meghirdetését magyar—latin helyettes tanári állásra és a „szabadságot” Pollák Emil tanár helyettesítésére.

A pályázati hirdetményre négy magyar—latin tanár jelentkezett: Richter Nándor, Szalai Károly, Gazdag Lajos és Babits Mihály.

Richter Nándor kérvénye a legrövidebb. Pár sorban közli kérelmét, önmagáról (végzettségén kívül) mitsem írva. Magabiztosság és önbizalom érződik kérvényéből.

Nem így a soproni Szalai Károly. Részletes jelentést ad eddigi tanári működéséről, majd felsorolja azt a sok kísérő okmányt, amelyet kérvényéhez csatol. Végül így fejezi be: „Midőn ígérem, hogy az ifjúságnak úgy erkölcsi, szellemi, mint hazafiúi erényekben való gazdagodására tudásom és lelkesültségem teljes tárházával vállalkozom, kérem a tek. Bizottságot s Közgyűlést, nyújtson alkalmat erőim kifejtetésére az egyik legnagyobb magyar város közművelődése körül.”

A marosvásárhelyi Gazdag Lajos végzett tanárjelölt önmagáról nem túlságosan részletes adatokat szolgáltat. Többek között ilyenképpen: „Midőn magát a tekintetes Városi Tanács kegyeire bízva, egyszersmind figyelmét fel kívánja hívní arra a körülményre, hogy egy, a sors viszontagságait nagyon is jól ismerő emberre találnak benne, aki meg tudja becsülni a kenyéradó kezét. Bízva a tekintetes Városi Tanács jóindulatában, igazi szolgálatkészséggel ajánlja csekélységét, lévén a tekintetes Városi Tanácsnak alázatos szolgája Gazdag Lajos.”

Babits Mihály (kérvényében nevét „cs”-vel írja) az egyedüli pályázó a négy közül, aki a megfelelő címre küldi kérvényét: Bezeredy István főispánhoz. Tudniillik a polgármester pályázati hirdetményében is ilyen az utasítás. A többi pályázó a Városi Tanács vagy pedig az Iskolaszéki Bizottsághoz fordul.

Babits meglehetősen tömören, csak a legfontosabb adatait méltatja és ő is tanári oklevele mellé csatolja (?) azokat az okmányokat, amelyek a komoly szándékú pályázót jellemezhetnék hetven évvel ezelőtt: a bajai cisztercita rend főgimnáziumának működési bizonyítványát, keresztlevelének másolatát. Vagy talán mégsem teljesülhetett óhaja, hogy kérvénye mellé csatolhassa a többi hiányzó okmányt is? Tudniillik előbb a m. kir. vallás és közoktatásügyi minisztériumtól kell kézhez vennie tanári alkalmaztatásáról szóló bizonylatát. És ki tudja, vajon csatolta-e Babits utólag ezeket az okmányokat?

Ennek ellenére a vallás- és közoktatásügyi bizottság 1906. szeptember 27-én megtartott ülésén a beérkezett pályázati kérelmek felülbírálása után Babitsot első helyen javasolja; a másodikon Richter Nándort, a harmadikon pedig Szalai Károlyt. Gazdag Lajost figyelmen kívül hagyja.

Két nappal később, szeptember 29-én a vallás- és közoktatásügyi bizottság arról ad végleges jelentést, hogy az üresedésben levő magyar—latin tanári állásra — a törvényhatósági bizottság határozata alapján — Richter Nándor helybeli okl. főgimnáziumi tanárt választja az 1906/7. tanévre. A törvényhatósági bizottság utasítja a tanácsot a határozat jóváhagyására, majd értesíti a szegedi tankerületi főigazgatót a pályázat eredményéről és Richter Nándor évi 1800 korona fizetéséről.

Sajnos az okmányok ezután keveset szólnak a pályázatról. Ugyanis előtérbe kerül egy egészen más esemény; nevezetesen a szabadkai városi főgimnázium tanárainak (Bölcséki Lajosnak és társainak, panasza a helyettesítési díjak megtérítésével kapcsolatban.

Kanyarodjunk vissza ismét Babitshoz. Verseit és műfordításait 1902-től kezdve különböző lapok és folyóiratok közölték. Tehát nem kell hangsúlyoznunk, mit jelentett volna személye Szabadkára nézve Kosztolányi és Csáth mellett.

Szabadka iránti vonzódását esetleg utca elnevezésével kárpótolhatnánk. Hetven év után sem lenne késő!

ALKOTÓMŰHELY

GUELMINO SÁNDOR

LEVÉLFÉLESEG A X. BITEF-ről I.

BITEF-izgalmam valamikor június közepén kezdődött, amikor egy telefonbeszélgetésben Gerold Laci egészen mellékesen megkérdezte, hogy akkreditált-e már a Rádió, mert ha ő pontosan értesült, megkezdődött a bejelentkezés. Rögtön megemlítette, hogy a Híd és a Magyar Szó már intézkedett az ügyben, és ha nem akarok lemaradni, hát igyekezzem! Tudtam, hogy az idén biztos túljelentkezés lesz, hiszen Varsó után most Belgrád a házigazdája a Nemzetek Színházának, a BITEF hivatalos affirmálódása is megtörtént, a jubileumi esztendőben az UNESCO és ezen belül is az ITI védnöksége alatt lesz. Rengeteg külföldre lehet hát számítani. És bizonyára az itthoniak sem mulasztják el, hogy ha eddig nem is, de most okvetlenül részt vegyenek az előadásokon. Ki tudja, lesz-e még BITEF valaha?! De erről majd később ha utolszor is legördül a függöny.

Szóval, interveniáltam, ami annyiból állt, hogy szóltam a titkárnőnek, a titkárnő szólt a koordinációs osztálynak, a koordinációs osztály visszaszólt és kezdődött minden előlről, vagy épp kuszább irányvonallal. Végre, hogy a belső szervezésről ne fecsegek, csak postára került a hivatalos levél, a belgrádi választottak (talán), és én azzal a nyugodt tudattal utaztam Trebinjébe az amatőrszínházi országos fesztiváljára, hogy „itthon” minden rendben. Következett az olimpia, amikor az egész ország sportlázban égett, főképp a sajtó, a belgrádi fesztiválról egy hang sem volt, hisz „messze van az még”! Néha-néha egy-egy újságban (főképp a Politikában) megjelent néhány kósza hír arról, hogy kikre és milyen előadásokra is számítanak a szervezők.

Aztán augusztus végén megpezsdült a BITEF előlétele, mind több „propagandaanyag” látott napvilágot, megkezdődtek a sajtókonferenciák (melyekről, régi jó szokás szerint, a fővároson kívül senkit nem értesítettek előre), a figyelem lassan a színház felé fordult. Érdeklődöm, befizette-e már a Rádió a belépőjegy árakat. Miképp lehetséges, hogy a Politika már előzetes ismereteket közöl a bemutatandó darabokról, résztvevőkről, s mi még nem tudunk semmit?! Szaladgálás, utánajárás, telefonálgatás. Végre hozzájutok a hivatalos programhoz. Az egyetlenhez, amelyik Újvidékre érkezett! Most két feladat van. Alaposan szemügyre venni, áttanulmányozása után írni egy előzetest a Szempontnak (Gion egyébként is gyötör már napok óta kéziratért), aztán meg továbbadni a kollégáknak, nekik is szükségük lehet rá. Igaz, hogy dátum szerinti beosztásunk még nincs, de első fogódzónak ez is elegendő. Néhány cím és név nagyjából eligazít. Felkiáltójeleket, kérdőjeleket teszünk az egyes előadások mellé, attól függően, hogy hírből ismerjük-e már őket, olvastunk-e róluik vagy sem.

Az első cím mellé mindjárt két felkiáltójel kerül. Shakespeare: *Hamlet* — Taganka Színház, Moszkva; rendező: Jurij Ljubimov. Nahát, ezt is megértük! Sok éves könyörgés után a Taganka megkapta az engedélyt, hogy eljőjön Belgrádba, és ez lesz egyben az első külföldi vendégszereplése. Végre tehát sikerült Mira Trailovićnak meg Cirilovnak kijárniuk, hogy ez a világhírű színház, mely alig egy évtizedes múltra tekinthet vissza, vendége legyen a BITEF-nek! (Tavaly Kolta Tamás siránkozott épp a varsói fesztivál kapcsán, hogy milyen világszínházi találkozó az, amelyiken nincs ott többek között Brook és Ljubimov! Nos, a két neves rendező itt lesz Belgrádban! Ljubimov a *Hamlet*tal, Read *Tíz nap*...-jával és Borisz Vasziljev *Csendesek a hajnalokjával*; Brook pedig Colin Thurnbull *The mountain people* című könyvének dramatiszációjával, *Az ikek* című előadással és természetesen teljes nemzetközi truppjával.

Meglepetés: Samuel Beckett saját maga rendezte a *Godot*-ra várva színjátékot a nyugat-berlini Schiller Theaterban!

Robert (Bob) Wilson *Einstein on the beach* — *Einstein a strandon* című operájával jön a BITEF-re ismét a New York-i Byrd Hoffman foundation „segítésével”!

Kérdőjel kerül a mexikói *Santa*, a holstebrói *Comel*... és még néhány ismeretlen cím mellé. Persze, ki tudja, talán épp ezek rejtegetik a kellemes meglepetést!

Tíz hivatalos premier és kilenc előadás konkurencián kívül. Bár a szovjetek csak a *Hamlet*tal indulnak a „versenyben”. Lesz mit nézni!

G. Laci megjegyzi, hogy neki már nagyon ellege van a mindennapos utazgatásokból. Kilenc évig csinálta. Jó lenne megoldani, hogy néhányszor lent aludjunk. Akkor elmehetnénk a kerekasztal-beszélgetésekre is, találkozhatnánk emberekkel, rögtön a helyszínen kicserélhetnénk a véleményünket és láthatnánk néhány filmet az eddigi BITEF legjobb színházi előadásairól. Mindenképpen okosabb megoldás, mint délután kocsiba ülni, este színházban ülni, ismét kocsiba ülni, éjfél után hazavergődni, másnap fáradtan elkészíteni a beszámolót (mert az időre kell), aztán meg alighogy bekapod az ebédet, készülsz egy keveset, mondjuk átlapozgatód a következő darab szövegét — ha megvan, vagy elolvasod a nagy katalógus előzetesét és már itt is az idő, indulnod kell újra Belgrádba! Mindenképpen okosabb megoldás a hotel, bár jóval drágább. Lelkesülök az ötletért, de magamban szorongást is érzek: ismerem a szerkesztőséget, fényűzésnek fogják vélni az ilyen „belgrádozást”. A pénzt ugyanis nagyon szűken mérik. Sokan úgy vélik, az ő zsebükből veszem ki a pénzt — csakugyan elég „meggondolatlan bolondság” is azért fizetni egy embert, hogy „szórakozzon”, t.i. színházba járjon. Két és fél percnél pedig úgysem írhat többet az Esti Híradókba. Van annál fontosabb dolog, mint a BITEF! Ez persze kétségtelenül így van, áll, helyes, csak még a „rádiós gondolkodásunkkal” van baj. Percre számoljuk a cikkeket, egyenként, külön-külön. Úgy, hogy „belpolitika — kultúra” — ilyen blokkösszehasonlítás nem létezik. Az anyag fontossága elsősorban a terjedelmet határozza meg. De hát ez van: ezt aztán vagy szeretjük, vagy nem, egyre megy. Ehhez a BITEF-nek semmi köze. Aminthogy a szerkesztőnek sincs köze a BITEF-hez. Jó lenne, ha nem minősítésről volna szó és a rövideg vagy hosszúság nem értékmérőként szerepelne, ha én tévednék. Vállalám a nehézkes, értetlen, sinen gondolkodó vagy akár (most jön a fordulat!) a „forrófejű ifjonc” titulását is, akinek még nem nőtt be a feje lágya.

Lényegtelen.

A lényeg, hogy pár nappal a fesztivál kezdete előtt még nem tudom, lesz-e bérletem vagy sem, mivel a koordinációs osztály nem fizette be a jegyek árát, mivel senki semmit nem tud, mivel azok, akik még egy héttel ezelőtt letorkoltak, hogy ne zaklassam őket fölöslegesen, mindent elintéznek — nem intéztek el semmit, a befizetési határidő pedig már régen lejárt! (Mint most kiderült!) Viszonyainkra jellemző, hogy a BITEF csak folyószámlára fogad el pénzt, mi pedig csak úgynevezett profaktúrára (faktúra — áruszámla) fizetünk. Aminthogy a belgrádiak ilyen nem küldtek, az egyetlen lehetőség (három nappal a megnyitó előtt), hogy megkérjük az egyik fővárosi újságírónőt, aki számtalan szívességet tett már a Rádióknak, hogy legyen olyan jó és a föld alól is szerezzen két komplett bérletet (egyiket a szerbhorvát szer-

kesztőségnek), fizesse ki azt a saját zsebéből, majd mi, tudósítók az előlegből megtérítjük neki, utólag pedig a saját pénztárunkkal elszámoljuk az egészet: csak a jegyeket őrizzük, mint a szemünk világát, ha kedves az életünk, illetve ha „állami költségen” akarunk „szórakozni”!... Minek részletezzem? Jegy került, ha a föld alól is, noha csak a bérletbemutatókra. A többről gondoskodunk mi. Egy kicsit belekeveredtünk „a Csáki szalmájába...” Hisz vannak ennél fontosabb dolgok is.

Többek között maga a színházművészet, és most már ideje róla is beszélni. A kórités csak szubjektív nyavalygás, mely keveseket érdekelhet. S igaz, hogy a líra is leginkább „szubjektív nyavalygás”, de az legalább költői és nem újságírói...

1976. Szeptember 9.

Megnyitó ünnepség a belgrádi városházán. Madeleine Renaud és Jean-Louis Barrault előadóestje. Csak meghívóval vagy tv-előfizetési csekkszámlával lehet bejutni. Az utóbbi mellett döntök, ami felettébb könnyű hiszen meghívóm nincsen és tisztességes fekete öltönyöm sincs — márpedig ez is kötelező (!) maradok Újvidéken és tévéelőfizetői minőségben veszek részt a megnyitón. Amikor elunom a derék művészpár francia szövegét, átkapcsolok az első műsorra. Ma halt meg Mao Ce-tung. Róla szól a „különadás. Aztán „a kulturális forradalom idején” visszakapcsolok a frakkos ünnepi megnyitóra.

Ma halt meg az Újvidéki Egyetemi Klinikán Verseghi József, a Szabadkai Népszínház tagja. Mindössze 31 és fél sort kapott a hír a Magyar Szóban és egy legalább tíz évvel ezelőtt készült egyhasáb szélességű fényképet. Ez van — és ezt nem kell szeretni!

A tévéközvetítést követően „válogatok a kendermagban”. Gerold Belgrádban járt és meghozta a pontos műsort. Egyes előadásokhoz rövid megjegyzést is fűzött, mit nézzünk, mit ne nézzünk meg. A bérlet utolsó bemutatóját keresztben áthúta: ez a celjei *Tumor*... amit már egyszer „végigélvettünk” Újvidéken a Sterija Játékokon. Értelmetlenség lenne még egyszer elmenni a *Bum-bum divathoz* is, noha jó előadás. A 17-i dátum mellett csak ennyi áll a programban: PLEME IK. Golyóstollal a következő „szöveg”: „Brook, föltétlen!” — Stimmel! A 14-i dátum bekarikázva: „Erre egyszer jegyet kellene szerejni, de nagyon nehéz, mert csak 68 nézőt engednek bel!” Ha a műsorlapon nem is írja, sejtem, hogy ez az extrém ötlet: hogy pont 68 néző és eggyel sem több, csak Eugenio Barbatól származhat. Mint később kiderül, úgy is van. A holstebrói Odin teatret *Come! And the day will be ours* című kollektív előadását Barba „hozta tető alá”. Ez a 14-i bemutató. Eugenio Barbával már volt néhány kellemetlen perce a BITEF igazgatóságának. Nem új vendég a fesztiválon.

Csakugyan, fesztivál! Lapozgassuk csak át a tavalyi Színházakat! Ez a pesti folyóirat részletes kritikákat közölt a Nemzetek Színházának varsói előadásairól. Talán összehasonlításra is sor kerülhet később. Jó felfrissíteni az olvasmányélményeket is.

Szeptember 10.

Shakespeare, Taganka, Hamlet, Ljubimov... zágrábi légi katasztrófa. Ezek a témák váltakoznak a kocsiban Belgrád felé. Aztán felöltölenek a régebbi BITEF emlékei. Kicsit szorongunk hátul, s mivel a „régii” úton megyünk, a TV 101-es Zastavája nyöszörgő, nyikorognak a rugók. Aladics, Gerold, a Magyar Szó egyik fiatal újságírója, a Symposium egyik munkatársa és én: összesen öten. Nem vagyunk mindnyájan „színházemberek”, de valamennyien szeretjük a színházat. És csak szenvedélyesen tudunk beszélni róla. Ez erényünk és hibánk. Vagy fordítva: hibánk és erényünk. Pazova körül a zomboriak félresikerült Goldoni-bemutatója a téma. Nem válik dicséretére a fél éve már csak Sterija-dijaival kérkedő barátainknak. Valaki véstjósloán megjegyzi, hogy a sok ünneplés, méltatás fogja elrontani a színházat. Mert most rászállnak majd egyes „nagymenők” rendezők, hogy saját kibicsaklott ötleteiket, dédelgetett rém-konceptiójukat kipróbálják a társulaton. Így bukik meg Peco gyönyörűen elképzelt terve... Ki tudja? Erre csak a jövő adhatja meg a választ.

Batajnica: mit készítenek a szabadkaiak ebben a szezonban és mit nem készítenek az újidékiek? Kifogyhatatlan beszédtema. Erre még biztosan vizs-zatérünk!

Zimony — Belgrád: mi van a jegyekkel? Hol fogjuk őket megkapni? — A realitás intermezzója.

Sajnos, kiderül, hogy a siralmas realitása. Az *ikekre* olyan jegyet kapok (nem bemutató), mely ütközik a másik dátumra szóló belépővel. Ala sopánko-dik, kollégája, S. Božović elfelejtette felvenni a bérletét és azt eladták a pénztárnál. Most minden este könyöröghet valakinek jegyért — pedig az Újvidéki Televízió hivatalos magyar tudósítója.

De legalább a katalógust vegyük meg! Most este hét óra van. Az elő-adás nyolckor kezdődik. Az udvari ajtón keresztül közelítjük meg a 212-es Atelje előcsarnokát. Tömeg. Hangzavar. Sok az elrendezni való még az utolsó órában is. Műszakiak nyüzsgönek. Létrát cipel valaki. Az egyik szárával szinte elsodor. Villanykörtét csavarnak be. Tévés kábelok kanyarognak, kígyóznak a földön... Atlábolok a bültén-standig. Még ki sincsenek rakva a tájékoztatók, katalógusok, sillabuszok, műsorfüzetek. A csomagról, mely magában rejti őket, most oldozzák le a spárgákat...

Az első pillantás, akarva-akaratlanul a borítóra esik. A katalógusról ba-juszos-szakállas szemüveges férfi néz farkasszemet. Illetve, csak nézne, ha az egyik üveg nem lenne bearanyozva. De a vékony keretes cvikkes bal oldali üvegére aranypapírt ragasztottak, abban csillag alakú kivágatok — Saveta és Slobodan Mašić jellegzetes csillagai. Ezek a csillagok már hat éve, amióta ilyen díszes kiállítású katalógus megjelenik, jelképezik a BITEF-et és Mašićékat egyaránt. Szép formatervezői siker. Csak abba ne bonyolódjunk bele, hogy mit is jelenthet ez a szönmök, kopaszodó férfi, egyik szemén aranyos kere-tű „vakablakkal”. Ha meg akarnánk fejteni, talán még a tudós majomhoz is eljutnánk gondolatban (Nem hallok, nem látok, nem beszéllek!), hiszen alig lapozunk egyet a katalógusban, a csillagokkal megtűzdelt vagy megszábdalt szemüvegkeretét már a szakállas férfi fülén és száján látjuk

A többiek már az Atelje tőzsomszédságában levő Srpska kafanában ülnek. Törzshely. Itt szoktuk várni az előadáskezdeteket. Itt szoktuk átlapozni a bülténeket. Itt kávézunk évek óta, ha Belgrádban járunk. G. L. arról beszél, ami-kor még a jó emlékű Sulhóf Jóskával tértek be ide egy kis gondúzöre.

Senki sincs különös ünnepi hangulatban. Csak a BITEF jubilál. Mi újvi-dékiek valahogymaradtunk ebből. Hisz úgyszólván csak beszélünk a fő-városba. Jöttem, láttam — győzöm-e?! Nálunk groteszk módon ide csavarodik Caesar híres mondása.

Aztán elkezdődik a köszönetés. Jobbra-balra. Kinek hány ismerőse van — attól függően. Sokakat csak látásból ismerek. Színházi vándormadarak ezek, akik fesztiválról fesztiválra járnak; egyszer valahol találkoztunk, megnéztük egymást, most remlik az arc, a név azonban már sehogy sem jut az eszünkbe. Rengeteg emberrel vagyunk így. Néha még beszélünk is egy pár szót: „Hogy vagy? — Köszönöm. És te? — Szoszo — lala. — Mi újság? — Semmi különös. És nálatok? — Megvagyunk... — Hát akkor, minden jót! — Viszont. Neked is! —” És elválunk anélkül, hogy pontosan tudnánk, kik is vagyunk, ki a másik. Aztán pár hónap múlva ugyanez a beszélgetés megismétlődik. Valahol, egy másik városban.

A BITEF premierközönsége is nagyjából ugyanaz minden évben. Rendező, színészek, akadémiai professzorok, színházigazgatók, újságírók, kritikusok, egyetemi hallgatók — leginkább „szakosok”. Újvidékről a Szerb Nemzeti Szín-ház társulatának kisebb csoportjával találkozunk, Szabadkáról négyen jöttek, Kikindáról természetszerűleg Dragan Jović. Többet nem láttam. Lehet, hogy elkeveredtek a tömegben...

„Magas színvonalon” fogom követni az előadást! A karzat harmadik, egy-ben utolsó sorába szól a jegyem. Ott is pont egy vasrúddal szemben, a bal sarokban, ahonnan a színpadra való lelátást gátolja vagy öt fényszóró, a „hozzájuk tartozó” fénymesterekkel, no meg a közönség ide szorult részével, akiknek hely sem jutott. Állandó mozgolódás, tülekedés, nyögések és vesze-keések előzik meg *Hamletot*: külön magánszínházi jelenetek.

Negyed kilenckor már tömve a terem. A hangosbemondó ismerteti, hogy a moszkvai Taganka Színház előadásában William Shakespeare *Hamlet* című drámáját fogjuk látni. A rendező: Jurij Ljubimov.

Az első nagy sóhajtás a nézőtérben: az előadás három és fél óra hosszát tart, egy szünettel.

Még el sem sötétül a nyitott színpad, máris felállnak előttem. Mintha futballmeccsen lennének. Eddig se sokat láttam: mindössze a színpad jobb csücskét, most még ennyit sem! Kénytelen vagyok magam is feltápászkodni. Pipiskedek, vállakon keresztül kukucskálok. És magamban nem épp hálás szívvel gondolok tisztelt koordinációs osztályunkra!

Aztán jön:

HAMLET

Gitárral a kezében. Borisz Paszternák megzenésített költeményét adja elő, a *Hamlet* címűt, melyet Ilyés Gyula fordításában olvashatunk magyarul. Mint-ha protest-songot énekelne.

Két sírásó jelenik meg. Fogják a jobb sarokban lévő dísztelen deszkakoporsót, viszik hátra.

A színpad előlő részében, középen, nyitott sír. Végig, az egész előadás alatt nyitva. Várazozón. Ide kerül Ophelia, ide gurul be az „egérfogó”-jelenet „megmérgezett” színésze. Ide kerül mindenki. A dán királyi udvar. Mindenki. Ahogy annak idején ide hantolták Yorickot, a király udvari bolondját, s akinek a koponyájára a sírásó csengettyút biggyeszt... Mindez csak idő kérdése.

A sírgödör nyitottan várazozik.

Közben pedig megindul jobbról balra egy óriási függöny és elsöpri mindazokat, akik a színen ólálkodnak. Ahogy az asztalról szoktuk lesöpörni a morzsákat. Rutinosan, erőteljes mozdulattal.

Ennek a függönynek Ljubimov rendezésében különös, mondhatni főszerep jut. David Borovszkij díszlettervező és Ljubimov közös ihletésére jöhetett létre. S hogy mennyit jelent, azt illusztrálni egyetlen rövid, kijelentő mondattal is tudom; kijelentő és megdöbbentő: a Taganka *Hamlet*-ja mit sem érne e nélkül a függöny nélkül! (Nem csoda, hogy 1972 augusztusában Molnár Gál Péter *Függöny dán királyfi* címmel írt Ljubimov *Hamlet*-rendezéséről.)

De mit is tud ez a függöny? Mi az, ami lenyűgöz benne? Alakja, színe, materiája, kidolgozása? Egyik sem! Hanem a jelentése, a jelenléte!

A színházi függönynek ugyanis, szakszerűen szólva, az előfüggönynek általában három funkciója van: takarja a színpadot, míg mögötte átátlátszó, tagolja a színpadot és érzékelteti az idő múlását. Ezt körülbelül minden színházi alapkönyv így fogalmazza meg, s ennél több feladat ritkán jut neki.

Ljubimov *Hamlet*-rendezésében mégis kivételes hely illeti meg, mondhatjuk, hogy az egész koncepció a függöny létén és mozgásán alapul. Pontosabban, a koncepció megvalósítását ez az egész színpadnyílást beborító sárgásbarna gyapjúból szőtt lyukacsos függöny teszi lehetővé, mely szinte állandó mozgásban van. Jobbról balra és vissza, előlről hátra és vissza, meg körbe, már ahogy a zsinórpadlás vezetőkei lehetővé teszik, s ahogy az adott pillanatban a rendező és a szituáció megköveteli. Léte a funkciójában van, funkciója pedig létéből következik.

Két fontos feladatot lát el: az egyik a már említett technikai rész, a másik az, amelyben sok jelentésű fogalom, öntörvényű imaginárius erővé, cselekvő „személyé” vagy eszközzé netán mechanizmussá, hatalommá válik.

A *Hamlet* szövegében is felbukkan egyszer a függöny, Arany János fordításában a „kárpit”. Eredetileg a harmadik felvonás végefelé. Hamlet épp anyját, Gertrud Királynét vonja felelősségre, neki akarja megmagyarázni különös viselkedését okát, felfedni a házon ülő bűn szennyét, amikor a királyné segítségkérő szavai visszhangozni kezdenek a „kárpit megett”. És a dán királyfi abban a meggyőződésében, hogy Claudius királyba, apja gyilkosába, a trónbitorlóba szúr, a függöny mögött hallgatózó főkamarást, az izgága, talpnyaló, szolgálólelkű spion Poloniust, szerelmének, Opheliának apját döfi le! Hamlet tehát keresztülszúr a függönyön. Nem látja, kit ér kardjának hegye. Csak hiszi, hogy Claudius van a „vérparázna ágyon”. „Hahó, patkány?” — kiált fel. De kisebb patkány akad fel a kardon...

Ljubimov épp ezt a jelenetet emeli központi jelentésűvé. Az ő Hamletja retteg attól, hogy hibázzon, biztos akar lenni tettének „sikerében.” Nem fér össze jellemével a gyilkosság, de ha már meg kell tennie, akkor nem hibázhat. És már az első elszánt mozdulatnál — hibázik! Becsapja a függőny! A függőny, mely „mindig a királyok szolgálatában áll”. A rothadt erkölcsök és társadalmi viszonyok takargatója, az embereket egymástól elválasztó fal, a fennálló rend legfőbb rekvizituma.

Ezt a függőnyt nem lehet letépni! A kiszolgáltattakat, a gyengéket elsöpri, az ingadozókat földre teríti (Claudiust is ledönti egy pillanatra, mikor imádkozik, bűneit sorolja), ez a függőny válaszfal is, a törvénycsináló és a törvénnyel sújtottak és „elrendezettek” között húzódik; csak a művészek — ez esetben a drámában Hamlet által felfogadott színészek — léphetik keresztül, ők faljárók s egyébként sincsenek tisztelettel, skrupulussal az ilyen „függönyök” iránt, ők játékosan fellebbentik, átbújnak alatta, átlépnek a világokon, nevetségessé teszik a történelmi szükségszerűségeket — mechanizmus velük nem bír, őket még ki sem gúnyolhatja, hisz időtlenségükben ők gúnyolnak ki mindent; őket nem csaphatja be, miként Hamletot! Hamlet ugyanis korszakhatár, ők időtlenek. Hamlet hős. Ők művészek. Hamlet cselekszik. Ők szemlélődnek.

Hamlet meghal. Ők továbbélnek!

Nos, amikor Hamlet átszúr a kárpiton, a függőny megpördül. Elkezd fogorni. S két oldalán vele forog Hamlet meg a kardra feltűzött Polonius. Mint egy megbolydult körhinta!

Hamlet nemcsak Polonius, a mechanizmust is megsebezte. Aminek védelmében serénykedett, hallgatózott, munkálkodott az egész királyi udvar. Aminek része volt Polonius is: udvarnak, mechanizmusnak, történelmi erőnek egyaránt. Hamlet — mint a hősök, forradalmárok annyiszor — az uszályba és nem viselőjébe szúrt!

A függőny alakítja tehát Hamlet további sorsát, innen sűrűsödik a tragédia. Ha nincs a függőny, Polonius tovább él, Ophelia elméje nem borul el, nem fullad vízbe, Laertes nem sebz halálra Hamletot, a királyné nem nyúl a méregpohárhoz...

Az ördögmalom forgása végén azonban Polonius holtteste kibukik a függőny alól, s ettől a perctől kezdve ígézetében tartja Hamletot. Ahogyan K. Scserbakov írja: „Vizsokij Hamletja az átélt sokk után eljut annak felismeréséig, hogy mindazt, ami megtörtént, nem lehet jóvá tenni. Miközben a szerep felkínált szöveget mondja, állandóan Polonius körül köröz, visszatér anyjához, majd ismét oda (a függönyhöz! — G. S.), ahová mágnesként húzza Polonius holtteste... Azt hiszem, nehéz lesz Ljubimov *Hamletje* után olyan előadást nézni, melyben a hős mintegy mellékesen öli meg Polonius, és megfélekedezvén róla, folytatja bűnös anyjának leleplezését.”

Polonius holtteste a Taganka előadásában még a következő felvonásban — itt a második rész eleje — is ott marad a függőnynél! Figyelmeztetésül.

Aztán a király és a királyné Laertest fogadva ugyanarra a helyre ül. (A függőny megjuhászodva gyűrődik trónszékké! Ismeretlenek, alattvalók tartják a hátukat az uralkodói ülepnek!) Ophelia ugyanazon a helyen csavargózik a függőnybe. Hamlet ugyanonnan veti törét Claudiusba!

A függőny tehát az adott pillanatban dramaturgiai kellék — akkor, amikor az óvatos Hamlet elköveti a hibát. Ugyanakkor azonban egy személyes tragédia megindítója is. Az egész előadásban különben is hol latens fenyegetésként van jelen, hol hirtelen csapódó végzet, mely leteríti a hősöket és a névtelen körülállókat egyaránt. De vannak olyanok, akik belegabalyodnak, belevesznek a szakadozott függőnybe, vannak, akiket kiszorít a színről, szinte elsodor ez az élővé varázsolt nagy fal. Ilyenkor a szerepek felcserélődnek, a „tárgy” cselekszik és az élők válnak kiszolgáltattattá.

Addig, amíg Hamlet eljut a bosszú útján a végső cselekedetig, végigjárja Claudius államát, főkamarástól, udvarfiakon, tisztéken át a sírásókig. Ráébred arra, hogy „valami bűzlik”. De ezt is látnia kell, hogy nemcsak Claudius romlott, hanem vele együtt a rendszere, minden, ami körülveszi.

Ljubimov rendezésében a társadalmi valóság, a társadalmi mondánivaló átsüt Hamlet személyes bosszúhadjáratán és tragédiáján. Nem filozófiai tételeket kínál fel, nem a romantikus szemüvegén át láttatja Helsingöört és a rég letűnt világot, hanem a mi világunkhoz, a jelenhez hasonítja, illetve a jelenben játszatja a több száz éves tragédiát. Mondánivalója mai. Fátyoloktól mentes. Kortársunkról beszél Hamlet által. Ljubimovnak erről a világról van mondánivalója. És ezért volt érdemes műsorra tűznie Shakespeare-t. Ha csak újra játszaná a drámát, a szokványmegoldásokban, értelmét vesztené.

De szegény, szinte rekvizitumok nélküli színpadán a szereplők mai kosztümben, azaz mai ruhában, horgolt pulóverekben, és nem egykori kosztümökben „rólunk is vallanak”. Ljubimov nem klasszikus szerzőt, hanem Shakespeare-t, a kortársunkat játszatja. De nem az általánost emeli ki benne, azt, amely minden korhoz egyaránt szólt, hanem azt, amit időszerűsíteni lehet, amely pontosan a társadalmi valóságba vág, az elevenjébe — akkor is, amikor egy meglevő rend eltörléséről, az uralmon levők megbuktatásáról, az új, eljövendő világokról beszél — általában.

Ljubimov egyáltalán nem az egykori dán királyság viszonylataiban gondolkodik!

Ha ezt leszögeztük, amennyiben az ő Hamletjét bizonyos fajta forradalmárnak fogadjuk el, akkor világosabb lesz az állandó homályosság, mely beborítja a Taganka Színház színpadát. Ezen a színpadon ugyanis nem a fényeknek, hanem az árnyaknak jelentése nő meg. Azoknak a rácsoknak az árnyai, melyeket a földre helyezett reflektorok vetítenek a mozgó függönyre, a szereplők arcára. Kétségtelenül a börtönt asszociálja a sok rács. Claudius társadalmának börtönét. Ennek és önmaguk börtönének rácsai között hánykódó emberek vegetálnak és hullanak sírba.

Csak Hamlet arcára nem vetődik egyszer sem a rácsok árnyéka. Szándéka tiszta. Az ártatlan vér nem szennyezi. A forradalom a machiavellizmus mentőövébe kapaszkodik, a cél érdekében elkövetett hibák és bűnök feloldatnak. Csak az ember lelke nem menti fel saját magát. Ljubimov *Hamletjének* keservei, lelkiismeretfurdalásai, öngyötrő tépelődései a szent szándék csobogó patakjában szét nem oldható büntudattól származnak.

Pedig kit szűrt agyon? — tehetjük fel a kérdést. „Csak” Poloniust (L. Steinrajh), külalakra is bősztító látványt. Tenyérbe mászó sima képe, bürökrata-ravaszcillogású szemüvege, kopaszán alattomos feje, cingár-görccslába, lopakodó-hajlott háta mintha Kafka *Pere* padlásirodájának hivatali patkányait idézné, mitha valami láthatatlan pókhálón ereszkedett volna a Taganka színpadára: pók, kukac, féreg, hernyó! A legutálatosabb meberi jellemtulajdonságot hordozza magában: ő a spicli őse. Az állandóan gyanakvó, hallgatkozó és információt szállító udvari (államhatalmi) személy, aki veleszületett ütődöttségét az alárendeltek taposásában és feljebbvalóinak feltétel nélküli kiszolgálásában még hatalmasabb méretűvé, elviselhetetlenné dagasztja. Ehhez járul kegyetlenül hideg ravaszsága. Steinrajh a figura gyűlöletes pondrószerűségét hangsúlyozza, s elégtételt érzünk, amikor végre ott fetreng Hamlet gyilkoló kardja végén. Csakhogy... Hamlet embert ölt! Hívják azt Poloniusnak vagy bármi másnak, embert... és nem Claudius, aki feladatának célja volt.

Viszockij Hamletje felelősségteljesen kutatta az igazságot. Most, szét hullottak a tervek. Az észlely egyre kevésbé tud uralkodni a feltóduló érzelmhullámokon. És innen kezdődik a szerephullámozás is. Viszockij már nem mindig meggyőző. Amíg egy irányba kell gondolni, játéka egyszerű, biztos vonalvezetésű. A függőnyjelenettől kezdve mind gyakrabban az ingadozások, elbizonytalanodik és sodortatja magát a rendezés iramával, monumentálisabb vagy emlékezetesebb jelenetre már nem futja erejéből.

Claudius V. Szmehov játssza. Ilyen fiatal uralkodóra nem emlékszem — szinte egykorú Hamlettel. És egy cseppet sem buta. Ellenkezőleg: okos és ravasz, megéri a veszélyt, s a saját biztonsága érdekében mindenkit kiirtana maga körül. Amikor észreveszi, hogy Gertrud haláltságában ráeszmélt: megmérgezték őket, két kézzel tapasztja be a királyné száját, hogy ne kiálthasson. Külön párviadalt vív a trónszéken ülve, de szemét állandóan a harcoló Hamleten tartja. Arcán a rémületnek jele sincs, a teleplezést meg-

akadályozandó durva mozdulattal szorítja a királynő fejét, szeme kegyetlen elszántsággal sötétlik. V. Szmehov egyetlen hibát vét az előadásban. Túl-játssza, Claudius jellemétől idegenül az extázisig sodorja imamonológiáját.

Gertrud, A. Demidova szerepértelmezése szerint, a szublimált nő, aki érzelmeinek csapdájában, s így voltaképpen egy álomvilágban él. Későn eszmél fel. Akkor már minden elveszett.

Opheliáról csak egy bizarr megjegyzés. Natalija Sajko volt az utóbbi évek egyetlen barna hajú Opheliája. A hagyomány pedig már összemosta ezt a szerepet a szöke hajfonattal...

Mielőtt a Taganka előadásának különös befejezéséről szólnék, egy diszsonáns apróságra emlékszem, ami bántóan eltért az egész rendezés mára asszociáció realista stílusától. Ez a „bakugrás” Hamlet és Laertes párviadala előtt következett. A két küzdőfél feláll egymással szemben és, akár a szorítóba lépett öklözők, ki-ki a maga sarkából méregeti egymást. Egy-egy becsmerlő mozdulat kíséretében. Mintha csak Muhammad Alit látnánk Shakespearehez jönni látogatába. Aztán „bemelegítő” mozgások következnek. Rugózás, terpesz, lábkörzés. Majd előkerül egy ugráló kötél és az ellenfelek, mintha nagyvárosi grunden lennének a „pajtások” között, vagy tornaterem sarkában, szépen, kecsesen ugrándozni kezdenek, lábizomgyakorlatokat végeznek!

Ljubimovnak ez a fajta „újítása” moderneskedésnek tűnt, mely szétrombolta a végső leszámolásra, a tragikus döntésre feltöltődött belső feszültséget. *Hamlet*-előadásban talán először tört ki nevetés a nézőtérben ennek a jelenetnek előkészítésénél! Miért volt rá szükség, ki tudja?

Hisz a komoly rendezés, amely Paszternák *Hamlet*-versét protest-songként illeszti homlokára, s amely következetesen véghez viszi a kortárs *Hamlet*-felfogást, a társadalom koordinátaiban szemléli a drámát, amikor vallja, hogy „Eluralkodott a farizeusság, Az élet nem lakodalmas út”, egy pillanatra elveszti irányítóját és bohóckodni kezd. Pár perc múlva azonban szembe kell néznie a legnagyobb problémával, Fortinbras problémájával. Jan Kott szerint is „a *Hamlet* szövegkönyvét Fortinbras határozza meg”. Irena Babel 1959-es varsói rendezése közben merült fel a kérdés a próbákon, hogy politikai dráma-e a *Hamlet*? A rendezőnő válasza elgondolkodtató: „Az attól függ, hogy mit jelent Dánia e három ember számára (Ophelia, Laertes, Hamlet). Vagy attól függ, milyen lesz a mi Fortinbrasunk?”

Fortinbrasnak alig van szerepe a drámában. A koronát mégis ő teszi fel. A darabra is, és saját fejére is! (Ez utóbbit jelképesen.) Hamlet meg is jósolja, hogy Fortinbrasra száll az ország. Ő a biztos jövő, az ifjú, erős uralkodó, aki győzedelmesen tért meg Lengyelországból. Az ő uralmának kell felváltania Claudius sötétségét. Neki kell Hamlet helyébe lépnie, akiből, „ha megéri, nagy király válna még”. Hamlet akaratlanul is érte és öneki dolgozott. Hamlet — élete árán — törölt el egy undorító rendet, egy ember-telen mocskos világot, Fortinbrasnak kell továbbvinni az eredményt, az igazságot az ő kezébe kerül. Profán egyszerűséggel, amit Hamlet megálmodott, azt Fortinbrasnak kell megvalósítania. Hogy értelmet kapjon Hamlet küzdelme!

A szituáció kényszerkatonájától az öntudatos cselekvőig ível Hamlet fejlődésgörbéje ebben a Ljubimov-féle előadásban. A kisebb esések és megtorpanások nem befolyásolják döntően a tettere elszánt hőst. Mert nemcsak önmaga érdekében cselekszik. A személyes bosszú társadalmi vetületet kap időközben. Magyarán: a közjóért, a jövő érdekében cselekszik ez a Hamlet.

Értelmét akkor nyerné el, ha Fortinbras erős, új világa lépne a megbuktatott régi helyébe.

Ljubimov azonban döntő lépésre szánja el magát. Nem adja meg ezt az elégtételt!

Horatio kérdeve hallgatózó szavai, hogy: „Miért jön a dob?”, nem hangzanak el az előadásban. Nincs induló, nem jön Fortinbras, nem jönnek az angol követek! Aminthogy nála Hamlet kezd, úgy Hamlet is végez. Csakhogy az ő búcsúja új tartalmakat kap, mivel a hiány nő óriására. A megváltás, a feloldás hiánya.

Amikor ugyanis Hamlet ajkán elhangzik a századokon át babonás félelemmel telített mondat, hogy: „A többi, néma csend”, és a királyfi össze-

rogy, hirtelen mindenre vaksötét borul. Mintha kriptafedél csapódott volna fe. Se hang. Se fény. Se mozgás. Kihuny az élet, megszűnt az értelem. Vége.

Jövő nincs. Csak vaksötét. Vagy vaksötét jövő.

Fortinbras megváltó világa, melyet Hamlet már nem ért meg, nincs sehol. Nincs Fortinbras, nem érkezik meg.

Hamlet halála a vég, és mivel tovább nincs értelem, a halála és „műve” és cselekedete értelmetlen volt. Nincs megváltás!

Megdöbbenő záradék ez. Összezúzó, porba sújtó, kiábrándultságában elgondolkodtató.

Ljubimov kényszerít bennünket, hogy tapogassuk, fogjuk meg ezt a vakvilágot, a valóságot tapasztaljuk, hogy akarva-akaratlanul összemosódjunk a színpaddal, hogy részesei legyünk tegnapunk vagy napjaink Hamlet-tragédiáinak. Így hát nemcsak a színpadon oltja el a fényeket, hanem az egész teremben, az egész színházban. Kikapcsolja a főbiztosítókat, hogy a reflektorok belső kis lámpái, hogy a vészkijáratokat jelző égőcskések se világítsanak, hogy érezzük: a kripta fedele csakugyan lecsapódott. S ez nem másodpercig, hanem végtelen hosszúnak, kibírhatatlan hosszúnak tűnő percekgig tart így.

Olyan kibírhatatlan sokáig, hogy egyesek gyufát próbálnak gyújtogatni, apró fényt, értelmet kereső fényforrásokkal bevilágítani az egyre súlyosodó sötétségbe. A nézőtér több pontján cikkann fel egy-egy ilyen szentjánosbogár. Keresve azt a világosságot, amely Hamlet utolsó szavaival röppent el. Hamlet szavai azonban valóra válnak: „A többi néma csend.”

Amikor újra felgyullad a fény, egyszerre és vakítón, a Taganka színészei már felsorakoztak a rivaldán. Ez már a szokásos közönségüdvözlés, tapsköszönés — vége az előadásnak!

A gránitszikla súlyos csendről és sötétségről majd ki-ki otthonában gondolkodjon tovább!

Hazafelé menet néhány szóban vázoljuk egymásnak a látottakat. Érdekes tanulmánytéma, hogy kit mi is ragadott meg. Kiben mi él tovább, ki miket jegyzett, jegyzetelt.

Volt egy nagyszerű pantomim is, egy tagadhatatlan zsenialitású egérfogó-jelenet művészi átköltéseként. Ezt így utólag is meg kell említeni. Szóban leírni már kockázatos vállalkozás lenne. A vizuális elemek néha teljesen ellenállnak a szavak árnyaló, felidézéző lehetőségének. Ilyenkor mondja azt az ember, hogy ezt nem elmondani, látni kell!

Aztán a téma is változik a kocsiban. Kérdezik, mit láttam a kakasülön? Nem kis örömmel újságolom, hogy a második részt már a földszint ötödik sorából néztem, mert egy belgrádi professzor ismerősöm átadta a helyét. Neki ugyanis elege volt a sok függönyből! Azt mondta a szünetben, hazamegy, mert már mindent látott. Ő tudja. Ő akadémiai professzor!

Nekem viszont remek szolgálatot tett. Így legalább használhattam a fülhallgatót is — a „galérián” ugyanis csődöt mondott a szimultán fordítás. Igaz, lent sem volt technikailag kifogástalan, de a semminél többet ért.

Szóba kerül Eörsi István, a költő, novellista, drámaíró, akivel a szünetben sodródtunk össze. Már egy ideje Jugoszláviában tanyázik. A szó szoros értelmében tanyázik! Van egy sátra és két gumimatraca a kocsiban. Ezzel járta be az egész tengerpartot. „Világcsavargó — nevet egyikünk —, a jég hátán is megél.” Végig itt marad a BITEF-en. Még találkozunk vele. Rendkívül szellemes — piros kopasz feje körül forog állandóan, izeg-mozog, gesztikulál, percnyi nyugta sincsen.

Aztán már lassan egyikünk se szól. Hosszabbodnak a kilométerek, ahogy lassan csukódnak az elpilledt szemhéjak.

Szeptember 12.

Akadozik a fesztivált lebonyolító gépezet! Már a második műsornap üresen maradt. Nuria Espert barcelonai társulatát hirdették, de már a Ljubimov-előadásra nyomtatott bulletin közölte, hogy fellépését elnapolták. A premier időpontját később határozzák meg. A spanyolok előzőleg a Közel-Keleten vendégzserepeltek és szállítás közben a díszleteik tönkrementek, megromlottak. Nem tudni, hány napot vesz igénybe megjavításuk.

Valaki azt állítja, hogy az anyagiakban nem tudtak megegyezni a „bifeszekkel”.

Lényeg az, hogy egy napot máris pauzáltunk, noha még szinte el sem kezdődött a fesztivál. Nesze neked, Nemzetek Színháza!

Félő, hogy ilyen terminusváltásra többször is számítanunk kell majd a későbbiek folyamán.

Ma viszont vasárnap van.

Nem kell törnie magát egyikünknek sem vezetéssel, kényelmesen fogunk utazni a Rádió buszban — mivel a színésztrupp, mármint a rádióegyüttes is Belgrádba készül. De ők a Hamletet nézik, minket pedig Godot vár. Velünk jönnek néhányan a Szerb Nemzeti Színházból is. Miša Hadžić először életében késík, s ez talán neki a legkellemetlenebb, aki egyébként a pontosság mintaképe. A szóvicc kézenfekvő. Tehát azonnal meg is születik! A busz-előadás címe: „Hadžićra várva...”

S amíg a társalgás megindul, eszembe jut, milyen meglepetést kelthetett a pár nappal ezelőtti fogadáson Fernando Arrabal és Sarah Alexander, akik rövidnadrágban, trikóban jelentek meg a városházán. Igaz, öltözékükre szmokingot rajzoltak. A portás mégis sóbálvánnyá merevedett, hisz csakis sötét öltönyös vendégeket engedhetett be!

Arrabal azonban ilyent megtehet Belgrádban, Paolo Magellinak azonban nem lett volna szabad „ilyeneket” művelnie Zomborban. ...Na lám, még az autópályára sem értünk ki, máris megindult a vita a színházról! Vasilije Kalezić veti fel most a Goldoni—*Mirandolina*—Magelli—Zombor problémát, s idézi Mile Kujundžić kritikáját, amelyben úgymond cafatokra tépte a rendezői koncepciót és az előadást. Akik látták a bemutatót, hangosan ecsetelik a „bűntényt”, a fizikai színház embertelenségét, azt a „bűntényt”, amelyet Magelli követett el a társulaton. Akiknek nem volt szerencséjük látni a zombori *Mirandolinát*, azok érdeklődve hallgatják. (Újvidéken még egyik társulat sem kezdte meg az évadot!)

Valaki a Dnevniket böngészi és meglepetten kiált fel, hogy közlik az Újvidéki Színház 1976—77-es repertoárját, szereposztással együtt. Kézről kézre jár a lap a buszban. Így, Belgrád felé utazva, egészen véletlenül értesül a társulat, hogy mit fognak játszani és ki milyen darabban. Fejes Gyurka esküdni kezd, hogy eddig fogalma sem volt róla. Viccnek — nem rossz!

Két irodalmi szerkesztő is velünk van. Végel a Magyar Szóból és Danyi Magdi az Új Symposiumból. Végel igen csak hegyezi a fülét, igyekszik minél jobban regisztrálni a dolgokat, melyek most hirtelen elhangzanak a színház számlájára. (Később értesülünk róla, hogy vitt akarnak szervezni az Újvidéki Színházról, melyben ugyancsak dőcög a munka. Azt hiszem: későn.)

Aztán nevetnem kell. Mert Fejes még Zimonymál is azt kérdezzeti kekre tágult szemmel, ámulva, hogy: „Mondd, kérlek szépen, mit is fogok én játszani?”

Mindenki a műsört vitatja. Hamlet olyan messzinek tűnik...

A nyugat-berlini Schiller Theater Godot-ja a Jugoslovensko dramskóban kerül színre. Mivel a mi színészeink az Ateljénél kiszállnak, átgyalogolunk a Knez Mihajlovára. Fülletleg szeptemberi este van. A kis csoportot, mely most Beckett felé vette az irányt, két „nagy dolog” fűzi össze. A találgatás, hogy vajon milyen újdonsággal szolgál az antidrámagyarmestere és egy zsebrádió, melyet fülreszorítva felváltva hallgatunk, hogyan alakul a Vojvodina—Zvezda meccs otthon?!

A csupa tükör előcsarnokban sietünk bulletin szerezni, mert abból minden este hiány mutatkozik. Mindenki Ljubimovra kíváncsi, miképp magyarázta

Hamlet-rendezését a délutáni beszélgetésen. Íme egy részlet: „A *Hamlet* elsősorban költői mű, mely megfelelő formát és kifejezést követel. A mi egzisztenciális kérdésünket veti fel, és én megpróbáltam nagy és emelkedett jelenetek helyett a családi képeken keresztül tolmácsolni a gondolatokat — úgyhogy az én *Hamletem* bizonyos mértékben polémiát jelent az eddigi rendezésekkel. Mivel az ember lelki és erkölcsi világát nem lehet szétválasztani, két természetet, két felfogást, két világot kíséreltem meg bemutatni, összehasonlítani és konfrontálni: Claudius király világát és Hamlet világát. Egy etika nélküli és egy etikus világot. A királyné pedig a kettő között öröklődik. Ezért fiatal nálam Claudius, és ezért van az, hogy a királyné nem tévedésből, hanem szándékosan issza meg a mérget, tehát öngyilkos lesz.”

Természetes, hogy Ljubimovnak a Fortinbras-problémát is meg kellett magyaráznia. Miért hagyta el Shakespeare drámájának befejező részét?

„Fortinbras azért nincs, mert az ő világa unalmas. »Földdarabokat« elfoglalni ma már butaság, hiszen az emberiség sokkal jelentősebb és fontosabb kérdések előtt áll.”

A rendezőnek efféle „magyarázata” senkit sem elégíthet ki. Fortinbras alakjában ugyanis a legkevésbé az a döntő, hogy hódító hadvezér vagy sem. Ljubimov okfejtése sántít, de az is meglehet, hogy szándékosan. Mert mit jelent az, hogy „Fortinbras világa unalmas”? Helyette viszont más alternáció nincs!

A következtetés tehát, amelyet a nyilatkozat után leszűrhetünk, hogy Ljubimov merészebb rendező, mint amilyen rétor.

Kissé csalódottan lapozok tovább a közlőnyben. Az apró hírek között találok, hogy Arnold Wesker elutazott Belgrádból. A BITEF emlékkönyvébe egy verset írt, melyet most átmásolok:

I would like to be wise
but can think of nothing wise to say
I would like to be witty
but no witty worde come
I would like offer a perception
but — though I must have some, hope I have,
they must be buried, for the moment,
I would like to write a poem for you all
but I'm not a poet — just poetically touched,
now and then,
I would like to make a drawing, but you know my record
in the world's galleries!
What is left?
A kiss?
Will you accept that

— — —

GODOT-RA VÁRVA

Úgy érzem, három különböző dolgot kell előrebocsátanom: az első — ami nélkül egyetlen Godot-elemzés sem állhat meg — kérdés: kit vagy mit jelképez Godot; a második — hogy mi volt a célja Beckettnek merész elhatározásával, miszerint rendezőileg ő veszi kezébe saját szövegét; és a harmadik, hogy vajon kell-e még nekünk a „várva-várt”, mond-e, tolmácsol-e még valamit?!

Az első problémakör fejtegetéséhez szokás szerint Martin Esslint kell idézni. Hisz Az *abszurd dráma elmélete* olyan alapmű, melyet semmiképpen sem lehet megkerülni. Godot-nak története, pályafutása van, a kezdeti korszakot, az indulást nagyszerűen foglalja össze az abszurd legnagyobb propagátora. Most mégsem a San Quentin-i fegyház ezernégyszáz elítéltje elragadtatásának klasszikus példájával, a színház művészetének egyik legnagyobb győzelmével állunk elő, hanem az író 1958-as nyilatkozatával, melyet ugyancsak idéz könyvében Martin Esslin. „Amikor Alan Schneider, a *Godot-ra várva*

amerikai bemutatójának rendezője, megkérdezte Beckett-től, kit vagy mit értett Godot-on, ezt a választ kapta: »Ha tudnám, megmondtam volna a darabban.« Ehhez a talányos drámához illő talányos válaszhoz fűzte következő megjegyzését Esslin, hogy „üdvös figyelmeztetés ez mindazok számára, akik Beckett műveivel azzal a szándékkal közelednek, hogy felfedezzék megértésük kulcsát, hogy pontos és határozott szavakkal kimutassák e művek jelentését”. Erre a talányos válaszra építi aztán egész Beckett-felfogását Esslin, mely 1961-ben, tizenöt esztendővel ezelőtt elegendő volt ahhoz, hogy az abszurd dráma csatát nyerjen, felszabadított egy irányt, rákényszerítette a világot, hogy nézzen szembe az abszurd és antidramák jelentőségével, ma azonban már hézagosnak, valamelyest félénknek tűnik, hogy szembenézzen magával a Godot-problémával. Esslin, azzal, hogy elveti a lehetőséget, miszerint az abszurd drámának szerkezetén és sejtetésein kívül üzenetéről, mondanivalójáról is beszélhetünk, a drámaíró misztikus ösztönösségének és öntörvényűségének igazétében kizárólagos művészcentrumúságával a minimumra csökkenteni Beckettnek a gondolkodónak, Beckettnek a filozófusnak jelentőségét. A tudatosságot rekeszti ki az abszurd drámák megalkotásának folyamatából, a költői, művészi építkezés racionalizmusát átadja fel a metafizika oltárán. Így kerül *A játszma vége* Godot-elemzésének árnyékába — ez a dráma ugyanis „érthetőbb” jelképbeszéd és Beckett rajta keresztül sokkal inkább „magyarázható”.

Van a magyar irodalomnak is egy titokzatos Godot-ja. Ez Örkény Vasútia a *Vérrokonok*ban. A Vasútról is csak beszélnek, pontosan nem tudni, vagy legalábbis az író nem fordítja le, mit jelent, mindenki hisz benne és egész életén keresztül büvöletében cselekszik. Örkény ugyanazt a mókát játssza, mint Beckett említett nyilatkozatában. A találos kérdést fejtendő szórakozik nézőivel, és azt mondatja a szereplőivel, hogy helyettesítsék a vasutat — de a német Eisenbahn „isten tudja miért, de nem ugyanaz”; aztán (rejtett célzás Beckett-re:) „nevezzük istennek”, de... kiderül, hogy a vasút semmivel sem cserélhető fel! Örkény előszava is valahol összecseng a Beckett-nyilatkozattal: „A vasút a »nagy ügy«, amelyért szurkolunk, lehetőleg ügy, hogy a néző behelyettesítse bármivel, amire ő tette fel az életét, a hazától kezdve a valláson és a politikai eszméken keresztül egészen a labdarúgásig vagy az ultizásig.” Persze az efféle segítő, könyörületes „magyarázatnak” nem szabad felülni. A jelkép ugyanis túl komoly, magasztosabb és történelmi allúziói nyíltabbak, mintsem az ulti szintjére lehessen sülyeszteni.

Az abszurd művek dramaturgiája sejtelmesnek látszó kódrendszer, amelynek azonban, mint minden labirintusnak, megvan a maga logikája (hisz emberi „épitmény”, gondolkodás hozta létre), csak Ariadne fonala szükségeltetik hozzá — ezt azonban csupán látszólag nyújtja az író, vagy szándékosan összegubancolja.

Egy időben nem volt létfontosságú kitalálni a barlangból, elég volt, ha már valahol előttünk láttuk a kijárat felől derengő fényt, az ötvenes évek Godot-elemzései megelégedtek a félhomállyal — az akkori nyomasztó politikai légkörben Nyugaton, az akkori dráma- és színházművészeti konstellációknak sokkal inkább megfelelt a félig dekódolás — az, hogy nem gondoljuk végig Beckettet. Örkény félrevezető, csúfolódó, csalafinta magyarázatát azonban már ő maga sem fejezheti be a teljes titokzatoság kontósába burkolózva — 1974-ben! Fel kell fednie néhány lapot! És ekkor a hazáról kezd beszélni, csinos esszévé kanyarítja az ellendramához írandó szokásos „ellen-előszót”. Kiderül, hogy az elvontnak tűnő abszurd a legmélyebb gondolati tartalmakat, szerető, gondalló féltő és ostorzó elmefuttatásokat rejt. Az abszurdra — csak az abszurditással perben álló gondolkodó képes!

Örkény—Beckett, Vasút—Godot analógiánkkal semmiképpen sem kívántuk kiegyenlíteni a kettőt, csak utaltunk arra, hogy jel- és jelképbeszédük fejthető, nem keresztretjvény-olcsósággal, hanem együttrezonáló gondolkodva okfejtő szinten. Ehhez azonban mindenekeelőtt attól a babonáktól kell megszabadulnunk, hogy pl. Beckett csupán intuitív művész s úgy ült le a Godot megírásához, hogy „fogalma sem volt, mit is ír voltaképpen, csak formába öntötte a kifejezhetetlent”, és hogy az abszurd drámának fogása, az miszerint „mindent mindennel” be lehet helyettesíteni — pontosabban hogy létezik ilyen fogás és csakugyan felcserélhető a fogalmak elképzelés, fantázia, keresztretjvényfejtői adottság, élethelyzet és értelmi szint szerint!

Godot tehát olyan zár, melynek kulcsát ki-ki egykönnyen megtalálja — ezzel a kulccsal ki lehet nyitni, de visszazárni, becsukni már nem lehet. A felszabaduló szellemet azonban mindenkor vissza kell dugaszolni a palackba, hiszen a dráma kinyitása csak félig oldotta meg a problémánkat. A dráma szellemének — legyen jó vagy rossz, hűséges szolgálta vagy megtorlást áhító gaz — a drámában kell hatnia igazán, és nem normális az, ha kiszabadul. Mint ahogy a zárral a két műveletet végzünk: nyitás és zárás kiegészíti egymást... Beckett műve tehát ilyen nyitott dráma — a néző fantáziája nyitja meg minden előadásban. Kinek-kinek saját álkulcsa, tolvajkulcsa van hozzá. Ezzel a kulccsal azonban csak kinyitni lehet, bezárkózni a belsejébe azonban már lehetetlenség. Ehhez szükséges az eredeti kulcs másolata, de az originális az írónál van és azt nem mutatná fel egy istenért sem! Sőt, tévútra vezet bennünket: lenyelte, nem látta, elvesztette, sosem volt — mondja: és vannak, akik elhiszik neki, hogy kívülről írta a drámát és nem belülről! Márpedig kívülről csak fűzfapoéták, kontárok szoktak írni...

Persze nem az a lényeges, hogy az írónak mi volt a szándéka, az eredeti elképzelése, hanem hogy a közönségben milyen érzéseket, gondolatokat ébreszt. Ezek gyakran különböznek az alkotó elképzeléseitől.

Se hely, se alkalom nincs arra, hogy most „félig bezárva” a dráma belsejébe, vitába szálljak Esslinnel vagy a megfajthetetlen megfajthatóság tézisével. Az ilyen munka, a bizonyítási eljárás elmélyült, minden részletre kiterjedő tanulmányt igényelne és elsősorban, fundamentálisan olyan felfogásokkal szembe kell állítani, mint Bajomi Lázár Endréé, mely szerint Beckett művészete „szóhinárba vesző művészet; szinte semmi mást nem fejez ki, mint egy valóság és szemlélet végletes csöndjét”. Ha negáljuk a gondolkodó Beckettet, egy tapodtat sem tudunk moccanni művészete felfedezésére, expedíciónk mindjárt az indulásnál hajótörést szenved. Beckettől elvitatni a filozófiát annyit jelent, mint csukott szemmel végigsétálni az életet, ráadásul disszertációt írni a valóságról!

Egy részletező tanulmány, egy kimerítő Godot-esszé előzetesként azonban hadd álljon itt néhány kérdés, mely talán érdekes lesz mindazoknak, akik a behelyettesítés-elméletre esküdnek. Mintegy a továbbgondolás serkentésére.

Először is: véletlen műve-e, írói szeszély-e az, hogy a két csavargó, út szélén háló kisémmizettek neve Estragon és Vladimir? Nem két külön világot, nyelvet idéz-e a szlávos Vladimir meg az angolszász Estragon?

Másodszor: a hiába való várakozásba véletlenül ágyazódik be a hiábavaló küzdelem motívuma? Hogy lehet a tétlenséget kiegyenlíteni a harccal? Melyik az a közeg (történelmi, társadalmi), amelyikben így szólhat meg Vladimir: „Sokáig nem tudtam beletörődni a gondolatba, légy ésnél, Vladimir, mondtam, még nem próbáltál meg mindent. És előről kezdtem a küzdelmet.” Ez a sziszifuszi példa a drámakezdet is egyben! — A küzdelmet feladtuk — ez az alapmotívum —, a hiábavaló küzdelmet (megtehetjük, mert nem súlyosodott rajtunk büntetés; sorsunkat magunk irányítottuk) a hiábavaló várakozással cseréltük fel: ez „könnyebb” és még a hiábavalóságnál is reménytelenebb! Mibe fáradt bele Estragon és Vladimir? Miért váltak el? Miért nem tudtak együtt lenni, egymást segíteni? Talán akkor sikerült volna?! Közösen... És mikor váltak szét újtjaik?

(De ez már a harmadik kérdéscsoportozhoz tartozik.)

Harmadszor: Sehol nem említődik, de kétségtelen, hogy a dráma cselekmény nélküli cselekménye napjainkban (pontosabban: a dráma születésének idejében — és még nagyon sokáig később) játszódik. A szövegben mindössze egyszer hangzik el dátum. És egyetlenegy dátum! Nem véletlenül! Ez az évszám 1900. Az az idő, amikor még Vladimir is, Estragon is küzdött. És amikor a sors összeterelte őket. Amikor már egyszer megpróbálták „levetni a cipőjüket”, amikor megpróbálták meztláb és más cipőben járni. De rájöttek, hogy „nem megy”.

Véletlen az, hogy 1900?

Nem hiszem. Vladimir ugyanis fejére olvassa Estragonnak az elszalasztott lehetőséget: „... mi haszna... most elcsüggedni? Régebben kellett volna

erre gondolni, egy örökkévalósággal ezelőtt, 1900 körül." Majd hozzáfűzi: „Kéz a kézben leugrottunk volna az Eiffel-toronyról, az elsők között. Akkor még voltunk valakik. Most már késő. Föl se engednének.”

Miért a célzás, hogy pont 1900 körül lehetett volna tenni valamit? És ha nem sikerült volna, akkor még megoldásnak ott az öngyilkosság. Most már csak a várakozás maradt. A cselekvés lehetősége elmúlt. S a bekövetkezendő egyfelől megkönnyebbüléssel, másfelől rémülettel tölti el őket. Nemde a Vladimirok és Estragonok; a Vladimirok és Estragonok világa, társadalma a keresztre feszített két lator, akik most már kiszolgáltatottan várják az üdvözülést vagy elkárhozást; tenni nem tehetnek semmit, a lehetőséget eljártszották, megfogta őket az idő, a boldog jövőben reménykednek, megfosztva a kacagástól is, bár ismerik a példát, hogy csak az egyik, a bűnbánó lator jutott fel a mennybe.

Csak tisztán az, hogy jövő, az emberiség jövője nem foglalkoztathatta Beckettet? Meditálásai vajon nem ebben az irányban folynak? És a forradalmi, tisztulási, demokratizálódási folyamatok nemde a század elején kezdődtek és kellő összemberi összefogás nélkül nem épp ebben az időben rekedtek meg? (Világszinten.)

Negyedszer: Pozzo és Lucky, úr és szolga, az ember ember által való leigázásának jelképe, a történelmi visszapillantás nemde akkor jelenik meg, illetve akkor következik be, amikor már nincs segítség, amikor azok, akik tehetek volna valamit, már magukon sem tudnak segíteni?

Pozsóban az egész emberiség benne van. Ábel és Káin — mind a két névre hallgat. S ha szólítanak és megértené, talán Lucky is válaszolna Ábelre is, Káinra is — az ő neve is ugyanez. Csak az élethelyzet választja meg szerepüket.

A történelem és sanyarú emberi történet vég nélküli és kezdet nélküli. Pozzo remekbe szabott monológja figyelmeztet az állandóságra, az időtlenségre, az egyén létének elhanyagolható kicsiségére a végtelen időhöz képest, melyben ember az embert rabláncra fűzi: „Mikor! Mikor! Hát nem elég önnek, hogy valamelyik nap történt, olyan napon, mint a többi, egy nap megvakultam, egy nap megsüketülünk, egy nap megszületünk, egy nap meghalunk, ugyanazon a napon, ugyanabban a percben, ez nem elég önnek? Az asszonyok a sír fölött szülnék, lovaglólásban, a nap egy percig csillog, aztán ismét az éjszaka következik.”

Vladimir és Estragon — jelen helyzetében — hiába kísérletezik Pozzót jobb belátásra bírni, vagy Luckyban fellázítani a szolgát. És az emberiség végtelen történelmét sem tudják megváltoztatni, mert a megszokáson az évezredek törvényen és beidegződöttségen a jelen nem alkalmas megváltásra.

Emberi távlatok, emberiséget felölelő koncepció nélkül hogy állnának meg ezek a jelenetek? Mi értelme lenne őket csak egyedi, a drámaszituáció véletlen-hőseinek tekinteni?

Ötödször: Godot nem jön el. Csak üzen. Kétszer. Mind a kétszer egy és ugyanazon kisleány által. Ez a dráma csattanója.

Miért kisleány? Miért egy fiatal gyerekkel küldi el üzenetét? „...nincs is e joggal megbírálnak teremtésnek, világnak, életnek különb, istenibb produktuma, mint a gyermek. A gyermek az elevenség, az öröm, a jövőbe ható ígéret, a bilincsbe nem vert ember, az igazán igaz isten.” (Ady)

A jövőbe ható ígéret — álmaink megtestesülése!

Nem az új, a leendő nemzedéket szimbolizálja-e a hírnök? És arról is beszél, hogy mi van ott és akkor, ahova a jelen embere nem juthat el, amit nem érhet meg.

Godot birodalmába, birtokára ugyanis nem tehetik be a lábukat. A jövő meg nem jön el értük. Pedig egyre várják. Hogy nekik is jut hely majd a padláson a szénában. Amint a kisleánynak és testvérének.

Vladimirt érdekli, hogy mi vár rájuk? Kérdései a jövőre vonatkoznak. Menyíivel különb az, mint a ma, amelyben élnek.

És a válaszok, ha nem is elkészerítőek, de nem is kecsesítetik sok jóval. Illetve, továbbra is lehet reménykedni, hogy meleg szalmát, ennivalót kap

valamelyikük. Mert a jövő sem bánik mindenkivel egyformán. A fiútestvérét Godot-úr meg szokta verni. Őt nem. S hogy boldog vagy boldogtalan — azt sem tudja.

A kisfiú azonban beletörődött. Nem kérdezősködik. Nem elégedetlenkedik. Csak fél. Fél most. Amikor egy másik világba, egy másik időbe lépett. Fél Pozzótól, fél az ostortól, megjijedt a kiáltásokról — mindattól, ami durva és idegen számára a jelenben. A mi időnkben.

Hogy két különböző idő különböző emberei találkoztak, bizonyítja a rövid párbeszéd, mely a csavargók és a fiú között folyik Pozzóékról: VLADIMIR: Ismered őket? — FIÚ: Nem, uram. — VLADIMIR: Idevaló vagy? — FIÚ: Idevaló, uram. — ESTRAGON: Mindez szemenszedett hazugság! Mondd meg az igazságot! — FIÚ: Az igazságot mondtam, uram.

Estragon tehát képtelen felfogni, hogy a hírnök nem akkor él, amikor ők. A föld, a tájkép azonban megmaradt ugyanannak. Végeredményben mindhárman igazat szólnak, csak a relációik mások. A kicserélődött világ mesés találkozására jött létre, két idő két embere dialogizál, minden csak egy pillanat, hiszen az asszonyok a sít fölött szülnék — lovaglóülésben!

A második találkozáskor — másnap, vagy más alkalommal, vagy egy nappal ezelőtt, vagy egy nappal, egy évvel később, relatív — Vladimir tovább érdeklődik Godot felől. Mit csinál? Mivel foglalkozik? Semmivel — mondja a fiú. Aztán a külsejéről érdeklődik: milyen színű a szakálla? VLADIMIR: Szőke vagy ... vagy fekete. — FIÚ: Azt hiszem, fehér, uram.

Mondtam már, hogy az ötvenes évekhez képest sokkal többet kell fejtenünk már Godot-ból. Beckett maga is érezte, hogy napjainkban változtatni kell, világosítani egyes helyeket a szövegben.

Ezt meg is tette a Schiller Theater előadására.

A leglényegesebb javítás: a fiú Vladimir kérdésére most már és ezen túl nem azt válaszolja, hogy Godot szakálla fehér, ami végeredményben semleges szín, hanem azt, hogy vörös! ! !

A húsz év a jövendő színét is megváltoztatta. Ez már Beckett gondolatának, életlátásának metamorfózisáról is árulkodik!

Eddig Beckett-ről, az íróról.

Beckett, a rendező már megközelítőleg sem ilyen érdekes jelenség. Újdonságot nem sokat láttunk tőle, zseniális, korszakalkotó, Godot-úrateremtő ereje is hiányzott (kell-e egyáltalán?) — mindössze korrekt volt és precíz; valahogyan ez a két jelző egymásba is olvadt nála, ír származása, francia honpolgársága ellenére németesen korrekt-precíz volt. Semmi fölösleges cícoma, szövegtől eltérő improvizáció, rendezői ötletösszelet. Előadásának legfőbb célja volt tiszteletben tartani a szöveget.

Pontosságra való törekvését példázza az is, hogy száz gépelt oldalas rendezői előzetest készített, amelyhez tartotta magát a próbák alatt. Ilyen alaposággal még a Schiller Theaterban sem készült sok előadás.

Beckett rendezői szerepét Muharem Pervic ahhoz a zeneszerzőéhez hasonlítja, aki saját művét vezényli. „A *Godot-ra várva* olyan tökéletes precíz arányos mű, melyben minden résznek saját ritmikája, hangja és színe van. Őt személy fejleszti, pontosabban szólva adja elő ugyanazt a témát, az egész keretein belül mindegyik sajátját követi; a motívumok közelítenek, szétválnak, ismét eltávolodnak, majd keresztezik egymást. Minden intonációt, minden magasságot és szintet, ütemet, állandó hajlítást, melyben a szavaknak zenei hang jellegük van, fontos megőrizni. A Godot igazi öt hangra készült kompozíció, partitúra.”

A Beckett-rendezés paradoxonja viszont, hogy a legapróbb részletekig kidolgozott előadás, a szereplők mozgása, tartása, hanghordozása, a tudatosan kimért szünetek, a ritmusmegosztás, a geometrikus ekvilibrumra törekvő színpadképek szándékosan vagy szándékolatlanul is hidegséget árasztanak. A vépletekig elfagyasztott szöveg, akár a jégcsap, amikor hozzáérünk, érzéki csalódást tud okozni, megsüt bennünket. Az életre keltett mű — ebben az esetben —, ha forró szenvedélyeket nem is vártunk tőle, a színművészet meleg varázsával nem ejtett meg bennünket. Túl közelről ismeri a rendező Beckett az író Beckett művét ahhoz, hogy a hűséges tolmácsoláson kívül

át is tudná költeni színpadra! Olyan eset ez, mint amikor hivatásos fordító és műfordító szövegét vetjük egybe. Lehet, hogy az előbbi munkája hitelesebb, részleteiben megegyezőbb az eredetivel, a nagyobb hatást az életesebb átültetést mégis a műfordítás éri el, bár nem tartja be a merev szabályokat. Beckett a drámában művész, költő volt, a színpadon csak szabályszerű tolmács.

A rendezés két alapvető tendenciáját — mely végig párhuzamosan futott — emeljük ki ezúttal. Az egyik a szigorú, szövegre koncentrált, csak minimális játékot engedélyező instrukció, a másik a két főszereplő, Vladimir és Estragon egyénítése, jellemüknek vagy, fogalmazzunk precízebben, külső és belső karakterisztikájuknak szétválasztása, emberi és jelkép-lényüknek továbbfejlesztése és az eddigiektől eltérő értelmezése. Az előbbi tiszta és többször nyomatékos színpadi beszédben kapta meg adekvát formáját. Így aztán ami Vladimírnál (Stefan Wigger) és Estragonnál (Horst Bollmann), sőt még Pozzónál (Carl Raddatz) is erénynek számított, Lucky (Klaus Herm) esetében — természetesen a hosszú monológban — a szereppel meg nem egyező erőltetésnek tűnt. A Lucky-féle „gondolkodás” ugyanis „túlérthető” lett, ami — „a szemét elhordása ellenére is” soványodó és zsugorodó embert sirató monológban — a Godot-kulcshoz közeledését illetően csak javára vált; viszont egy megbomlott ész, leigázott, tönkretett elme zavarainak érzékeltetésére — amit eddig a drámaépítési logika argumentumaként emlegettünk — csökkentőleg hatott, elhalványított egy pontos szerepértelmezést. A káncia tehát tisztán szólt, de kevésbé volt megbűvölő, mint amikor az eddigiekben a zenekar mélyéről szállt fel, mint a füst — sejtelmesen.

Vladimir és Estragon szinte egyek, egyformák a drámában. A két abszurd iker ebben az előadásban semmiképpen sem hasonlít egymáshoz. Először is, mert Vladimir langaléta, sovány, Estragon meg zömök, kerekképű hájmók. Másodsor, mert Vladimir aktívabb, cselekvőbb, Estragon pedig nehezkesebb, lustább — ő az, aki figyeli társa minden mozdulatát, aki érdeklődőbb, mert maga ritkán jut el a cselekvésig. Vladimirt az agya kormányozza, Estragon inkább ösztönember. Estragon az, aki többet kérdez, kíváncsisága hajtja a kérdésekre, Vladimir inkább csak válaszol. Az ő kérdései a logikus gondolkodás fűzérén himbálóznak.

A drámában Beckett nem definiálja Estragon mozgását. Vladimírral kapcsolatban azonban szükségesnek találja elmondani, hogy szereplője „széttett lábbal, apró, merev léptekkel közeledik”. Hort Bollmann tehát nem is törekszik egyénítésre karakterisztikus mozgással, Wigger azonban egy sajátos, összeszorított lépű, mintegy állandó fiziológiai szükséglettel küszködő figurát állít színre, aki térdig zárt combokkal, alul kisterpeszű lábszárakkal kacszájk meglehetősen szálkás mozdulatokkal.

Jelmezük is különbözik. A kikopott fekete nadrághoz az első részben Vladimir ugyanolyan zakót kapott, Estragon pedig csikosat. A második felvonásban a két zakó helyet, illetve gazdát cserélt. A rendező Beckettnek ez az újítása még jobban kiemelte a két különböző szereplő közös sorsát, nyomorúságát.

Fejükbé egyébként egyforma gyászcilindert nyomott.

Most még néhány szót a díszletről! Wolfgang Bolek scenográfiája a rendezéshez idomul — puritán, egyszerű. Mindössze egy kb. ötször-három méteres fehér mozivászonszerűség hátul a színpad jobb oldalán, mellette egy vézna csemetefa, melynek két ága két akasztófára emlékeztetően széthajlik.

A szín kétszer sötétül el. A két felvonás vége felé. Akkor, amikor a szöveg szerint is lemegy a nap és felkel a hold. Hlyenkor az egész színpad lidérces kék fényben úszik. A hold pedig, mint egy rejtelmes fénylő labda kúszik fel gyorsan az ég tetejére. A vászon mögé felszerelt fényforrás siető mozgása nagyszerűen ellenpontozza a vászon előtt lemerevedett életet, az idő gyorsasága és az élet reménytelen lassúnak tűnő változása így még kifejezőbb lesz.

Mindent összegezve, Beckett rendezése pontos kottaolvasásnak tűnt. És nem a legmaradandóbb Godot-rendezés, csupán kuriózum. Ez a kuriózum azonban figyelmeztet arra, hogy sok minden vár még feltárára ennek a műnek jövődéli rendezésekor. Nem mondtak még el mindent vele és belőle.

Geroldnak igaza volt, amikor a színházból kifelé jövet megállapította, hogy a Schiller Theaterban a világ legismertebb drámaírója és legismeretlenebb rendezője találkozott egy személyben. Mindkettő: Samuel Beckett!

Felmerül a kérdés, vajon szükségünk van-e még a „megváltóra”? A Beckett-rendezés megpróbálta „emberiesíteni” két főszereplőjét. Nem csinált belőlük bohócokat. Azt hangsúlyozta csupán, hogy élethelyzetük tragikus bohózat, de mindkettő jóval több cirkuszi mutatványosnál. Történetük, életük, sorsuk, jövőjük (!) van, de mindez rettenetesen szomorú. Vladimir és Estragon együttélése ma megvalósíthatatlan, de külön sem létezhetnek. Őelve tisztítják el egymást: két ember, két világ.

S mindaddig hiába várnak Godot-ra, amíg maguk nem cselekszenek, amíg magányosak. Amíg egymásban nem fedezik fel Godot-ot!

Addig hiábavalóan várnak. A jövő legfeljebb üzen. De abból nincs sok haszon.

Nekik kellene elindulniuk Godot-t megkeresni. A várakozás mit sem ér.

— — —

Eörsinek valóban zseniális meglátásai vannak. A Terazija felé bandukolva kifejti, hogy Beckett azért alkotta meg ilyen csodálatosan ezt a művet, mert nem esett bele a férfi—nő együttélésének csapdájába. Ha ugyanis történetesen Vladimírból vagy Estragonból nőt formál, akkor a tipikus együttélés lehetetlenségét fogalmazza meg és drámája impotenssé válik. Mert, mint mondja, a vágy és gyűlölet nagy esszéje a *Godot*. Arról szól, hogy „sem velem, sem nélkülem” nem lehet élni. Így két férfi szerepeltetésével Beckett elkerülte a buktatót.

Eörsi is drámaíró — többek között. Ő így látja. De csak a drámaíró szemével tekint a felépítményre.

Biztos, hogy a *Godot*-ban nem ez a lényeg. De biztos az is, hogy esetleges totális elemzésnél nem elhanyagolható, nem mellékes dolog.

ÚJ UTAK JEGYÉBEN

A ZENTAI MŰVÉSZTELEP, 25. TÁRLATA

Közismert, hogy a zentai a legrégebbi vajdasági művésztelep. De lehet, hogy nemcsak Vajdaságban az. Ismert következetes hagyományápolásáról is. Tavaly is, a ki tudja már hanyadik *Akvarell a Tiszán* c. kiállítás zárónapján, 1976. november 25-én megnyílt sorrendben a 25. zentai művésztelep tárlata.

A hagyományokat a zentaiak féltőn ápolták, s az eddigiek mellé most egy új kezdeményezés is fölzárkózott: az 1976. évi táborozások újszerű anyaga. Vagy talán az is lehet, hogy a tavalyi táborozás munkamódja fordulópontot jelent a telep munkájában?

Mindenesetre újdonság! Már magábanvéve az is eléggé szokatlan, sőt rendhagyó megmozdulás, hogy az alkotók s a művek eljutnak az üzembe, kijutnak a mezőre, a parasztok, a munkások, egyszóval a dolgozók közé. Ez a legfőbb jellegzetessége, újszerűsége a néhány napos nyári és őszi táborozásnak és természetesen a tárlatnak is. Ugyanis ez az első kísérlet arra, hogy a művészek az alkotás középpontjába kizárólag a munkát, a munkást, a földművest, a gyáripari termelést helyezték szinte tematikus programként.

A táborozó festők egy csoportja a nyáron Tornyos határában, a tornyosi aratóünnepségeken festett kint a mezőn, az alig elviselhető nyári kánikulában. Itt, ezen a nyáron újra kézzel arattak. Versenyszerűen ősi szokás szerint kaszálták a búzát, vágták és szedték a rendet, kötözték és keresztbe rakták a kévéket. Évszázados hagyomány elevenedett fel egy napra. Most is hajnal-tól késő estig görnyedve vágták a rendet, végezték a paraszti munka egyik legnehezebbjét — ha nem a legnehezebbet — a verőfényes nyári égbolt alatt.

Persze a dolgozók számára csupán fájdalmas emlék az ilyen aratás, hiszen ma már géppel végzik. Az út a kaszálástól a zsákba kerülő búzáig sokkal-sokkal rövidebb és könnyebb. Komputeres, romantikamentes az évi gabona betakarítása. Igaz, a pacsirta változatlanul ösztönösen dalolja évezredek dalát, s versenyt énekel a kombájnok ütemes zajával. Most is hull a sárga, az okker, a barna búza a Tisza vidékén, csakhogy sokkal kevesebb a por, mint régebben volt.

Aztán, október egyik verőfényes szombatján, a művészek megjelentek a Duro Salaj Textilüzem munkacsarnokaiban. Kissé furcsának tűnhettek a dolgozóknak a festőállványok, tubusok, különös lehetett számukra a balzsamterpentin szaga. Nem mindennapos színfolt volt ez a megszokott munkájukat végző gyáriaknak. Mégis milyen szépen megfértünk egymás mellett!

És most itt a falakon lógó rajzokon, pasztelleken és olajfestményeken újra megelevenedik a sok-sok élmény.

A tizenöt festő 44 alkotása közül elsőnek — rangsorolás nélkül — Ankica Oprešnik *Délibáb aratáskor* című képéről szólunk, amelyen valószínűleg a verőfény hiányáról álmodik varázslatos meleg vöröseivel a művész sajátos formanyelven, hiszen számára elképzelhetetlen, eddigi tapasztalataival ellentétes a majdnem didergő nyár elmúlt valósága. A képen tobzódnak az ünnepi hangulat bensőséges melegét árasztó színek, a pirosat itt-ott a sárga fokozza, s szinte tüzel a forróság a szokatlan hangvételő alkotáson. Aztán a textilgyár udvarán felejtett, de az is lehet, hogy eldobott fehér rongydarab (terítő is lehet vagy — mondjuk — piros csikos kenyérfekendő) álmát a szépen gondozott zöld fűpázsiton még szebbé igyekezett varázsolni az *Ember erőszakot követett el a gép termékén* c. olajképén, amelyen a textilgyári poros hétköznap szépségévé válik érzelmi fűtöttsége személyiségének élménybefogadó készsége nyomán.

Branislav Vuleković a *Búzatábla I. és II.* című képén, heves ecsetkezeléssel, a mélytűzű zöldek, majdnem árnyékok is, a sárgák és a pirosak formavilágát kompozíciós egységbe foglalja a sejtemes szürke éggel, szinte rátelepedve a búzatáblákra, a látóhatár messzeségének elfojtott, árnyat kínáló ígéreteré. A *vászon csomagolása* c. olajképen az anyagmozgatók és a fölgöngyölítő gépsoron dolgozók világából a narancs-, a kék és a zöld színű drapériákat festi meg gazdag színharmóniával.

Ács Józsefnek, a zentai művésztelep egyik megalapítójának *Aratás* című olajképe szinte sejtelmesen idézi a kaszálók lendületes csapásainak ritmusát. A jellegzetes kék ég alatt beszorult a forró nyári délután az idő végtelenségébe. Izzik itt a kaszálás emléke a derűs ég, a sokarcú vajdasági táj, a kerges tenyérral suhintó kasza alatt. Belopta a kiállításra a napfényes búzamezők letűnt hangulatát. A szemlélők, akik a versenyt figyelik, éreztetik a látogatóval, hogy nincs többé végkimerülésig robotoló paraszt, aki aratás idején belegörnyedt a hétköznapi dolgos végtelenjébe.

Bogomil Karlavaris *Búzamezője* már-már mértani tökéletességű, sajátos harmóniája, a végtelenbe vesző, mindent egybefogó, jellegzetes vajdasági égbolt varázsa a racionális ritmussá alakított, fokozatosan ipariadó nyugodt horizontig ér. Vagy lehet, hogy azon túl is?

A *Textilgyár*, de különösen a *Ládák a raktár előtt*, a gyárudvar hangulatát tette művészi élménnyé. A ládák, a végtelen pannon síkság sejtelmes, képszerű világa — úgy rémlik — az idő és a tér egysége is lehet.

Az *Arató* c. nagyméretű olajfestmény Benes József alkotása. Kompozíciója szokatlan, akárcsak a nyári kora hajnalok ijesztő nagyságú búzatáblái, amelyek már majdnem teljesen eltörpítették az embert, azt, aki végül mégiscsak megbirkózott minden akadállyal, legyőzött minden nehézséget. Erről a képről az izzadságszag csapja meg a látogatót. Benes az óriási verőfényben úszó búzatábla sárga színtónusainak, a napfényes nyári mezők sokat ígérő gazdagságának varázsát adja maradandóan. A felület majdnem agyonnyomja a kép felső sarkában levő, keményen küzdő kis figurát, az embert, akít a nehéz, zsiros termőföld átölelve tart, s aki mégis sziklaszilárdan áll ezen a földön, magabiztosan, még így, aprón is uralja a képsíkot. Körülötte, a barna termőföldön már elszórva, elvetve a mag, a jövő termésének ígérete. Ugyanakkor a figura jellegzetesen arató ember, akinek mozdulatában, lendületében benne van az ósók földhözragadt, görnyedő nyomora, ahogy a rendet vágja.

Milan Kerac *Nyári nap* című olajfestményén szinte bensőséges ünneppé transzponálja a dolgos, nyárian poros hétköznapi nehéz, búzavirágszínű, derűs reményét. A munka ünnepi tisztaságának hangulatát árasztó égbolt alatt, a már lekaszált, learatott, meleg sárgán tüzelő búzatarlót szinte fájdalom barnán ölelik át a frissen szántott, nedves barázdák. A *Részlet a textilgyárból* c. két képek már a hangulata is sejteti a csomagolók sikeres munkáját, az eredményes munka utáni megelégedettségét. A munkacsarnok derűs hétköznapi napjait a színek pompájával és változatosságával érzékelteti. A figurák szinte betöltik a képsíkot, mintegy jelezve a festő emberbe vetett hitét az elgépiesedéssel szemben. Ezek a képek még az ember s annak teremtő, alkotó szelleme uralja a gépeket. A zajos, lármás csarnokot a csendes, nyugodt munkalétkör helyettesíti. Úgy tűnik, mintha egy pillanatra sikerült volna megállítania a gyorsan múlt időt.

Petar Mojak *Kaszás* című olajképe magán viseli alkotója markáns megjelenítő képességét. Ez, akárcsak a *Textilgyárból* című alkotása, a keményen végzett munkáról ad hírt, ünnepelesen, méltóságteljesen és festői módon vall róla.

A többi alkotáson is a szövőgépek dübörgése és a finoman fölszálló textilpor illúziója végigkíséri a tárlatlátogatót. A verőfényben fürdő nyári búzátáblák fölött megittasultan örök dalát éneklő pacsirta szárnycsattogását a varrógépek csendes zaja váltja fel. Ez az a zűmmögés, amely egyhangúságával megigézi a nézőt Benes József és Ács József fotómontázsain, Guelmínó Valéria és Dudás Antal rajzain, festményein és makraméin Gyurkovics Hunor, Petrik Pál, Petrik Tibor, Szilágyi Gábor, Torok Sándor és Zsáki István olajfestményein, rajzain, pasztelljein.

Az aratóünnepségen készült alkotásokat december 4-én Tornyoson a művelődési otthonban, a textilgyárban készültet pedig a Đuro Salaj Textilgyár tanácstermében megnyílt tárlaton mutatták be.

EGY ÉLET A ZENEMŰVÉSZET SZOLGÁLATÁBAN

MILAN ASIĆ MUNKÁSSÁGÁRÓL

Múlt év december 22-én nagy sikerrel tartotta meg búcsúhangversenyét a nyugalomba vonuló Milan Asić, akinek vezetése alatt harminc évig működött a szabadkai filharmonia és a Népszínház zenekara. Az alábbiakban ismertetjük a kiváló karmester és zeneszerző életútját és művészi pályafutásának kiemelkedő eseményeit.

1917-ben született Zágrábban. Édesapja, aki régi dubrovniki családból származott, festő volt; édesanyja tanítónő. Zenét kora gyermekkorától kezdve tanult, éspedig hegedűt, a zágrábi Vatroslav Lisinski Zeneiskolájában. De nem készült zenei pályára, az egyetemen irodalomtörténetet szeretett volna tanulni. Festőművész édesapja is tartotta volna vissza a göröngyös művészelettől. Zeneiskolai tanulmányai azonban olyan sikeresek voltak, hogy 1936-ban, az érettségi évében már első daljátéka is elkészült, *A pék Miskója* című gyermekoperett, amelynek ősbemutatóját még ugyanebben az évben meg is tartották a szerző vezényletével a zágrábi Horvát Népszínházban, ahol az igazgató ekkor Krešimir Baranović volt. Az operettet ezután Horvátország minden városában bemutatták; több mint száz előadást ért meg. E nagy siker után Asić, főleg Marko Tajčević és Krsto Odak zeneszerzők rábeszélésére, mégsem az egyetemre, hanem a zeneakadémiára iratkozott be, ahol zeneszerzést Krsto Odaknál, vezénylést Fran Lhotka professzornál tanult. A zeneakadémia elvégzése után a Zágrábi Rádió zenei szerkesztője lett.

Az akadémián és a rádiónál eltöltött idejéből számos táncdala és egyéb műve származik. Második operettjét, a *Dallal az életen át* címűt is több mint százszor előadták, s Zágrábon kívül Eszéken és Szarajevóban is.

A színház szeretete hozta Szabadkára 1945. október 1-én feleségével, Jelkával, a kiváló operaezenesnövel és drámai színésznővel együtt. A Szabadkai Népszínház megalakítása 1945-ben Milan Asić irányításával történt. 1946-ban pedig a Szabadkai Filharmonikus Zenekarnak is karmestere és művészeti vezetője lett.

A Népszínházban fő törekvése arra irányult, hogy minél igényesebb zenés színműveket tüzzenek műsorra. Így már az opera hivatalos megalakítása előtt is tartottak operaelőadásokat: játszották Puccini *Tosca*, Ivan Zajc *Nikola Šubić Zrinjski* és Jakov Gotovac *Dubravka* című operáját.

1950-ben került sor a szabadkai opera megalakítására. Igazgatója és első karmestere Milan Asić volt. Az opera négyéves fennállásának ideje alatt előadták a fent említett, már korábban betanult darabokon kívül Puccini *Madam Butterfly*, Verdi *Traviata*, Leoncavallo *Bajazzók*, Mascagni *Cavalleria rusticana*, Bizet *Carmen*, Smetana *Eladott menyasszony*, Gotovac *Morana*, Andrić *Dužijanica* című operáját, számos balettot, valamint a következő klaszszikus operetteket: Schubert—Berté: *Három a kislány*, Jacobi *Leányvásár*, Kacsoh Pongrác: *János vitéz*, Kálmán: *Marica grófnő* és Csárdáskirálynő és más zenés színműveket. Az operetteket magyar szöveggel játszották.

Milan Asić mint élete legszebb időszakáról emlékezik meg arról a négy évről, amikor Szabadkának operája volt. A szabadkai opera megszűnése után az újbudéki Szerb Népszínház keretében megalakult opera első karmestere lett. A következő évben azonban beteges, özvegyen maradt édesanyja kívánságára Zágrába megy, ahol a Komedija nevű színház zenei igazgatója és karmestere két évig. 1957-ben hívják vissza Szabadkára, s a hívást

el is fogadja. A zágrábi színház zenészeitől azonban nem volt könnyű a búcsú: egy napon a zenekar valamennyi tagja elment a lakására, s így kérték, hogy maradjon velük.

1957-től kezdve tehát ismét Szabadkán van. S bár opera hivatalos formában már nem létezik, zenés színművek és klasszikus operettek állandóan vannak a repertoáron: Lehár *A mosoly országa* és *Víg özvegye*, Abraham Pál *Viktóriája*, a *Bál a Savoyban* és mások.

A filharmonikus zenekar koncertjeinek színvonalát igényes, komoly művek előadásával biztosította. Számos Haydn- és Mozart-szimfóniát vezényelt, Beethoven-tól a IX-en kívül valamennyit. Legkedvesebb zeneszerzőjétől, Csajkovszkijtól a IV-et, az V-et és a VI-at, Brahmtól az I-t, Glazunovtól a másfél óra hosszú tartó V-et, Bizet-től az I-t, Schubert híres *Befejezetlen szimfóniáját*, Schumann *Tavaszi szimfóniáját*, Mendelssóhtól az *Olasz szimfóniát*, Lisztől a hatalmas *Faust-szimfóniát*, Dvoráktól az *Újvilág szimfóniát*, Prokofjev *Klasszikus szimfóniáját*, valamint a norvég Svenson *Szimfóniáját* is. Ezenkívül számtalan zenekari nyitányt, szimfonikus költeményt és versenyművet vezényelt, ez utóbbiakat Jugoszlávia majd minden jelentős szolisztájával és külföldi vendégművészekkel is.

Legemlékezetesebb hangversenyét Belgrádban tartotta a Kolarac Népegyetemen 1950. július 7-én. Ennek a koncertnek alapján kapta meg a Július 7-i díjat. A hangverseny külön nevezetessége, hogy nem belgrádi zenekart vezényelt, hanem az akkor hetvenhét tagot számláló szabadkai filharmoniót vitte magával. A hangverseny műsora a következő volt:

1. Lisinski: *A Porim* című opera nyitánya
2. Gotovac: *Pesme čeznuća* — a szoprán szólót Matija Skenderović énekelte
3. Liszt: *Esz-dúr zongoraverseny* — zongoraszólot Milkó Córa játszotta
4. Glazunov: *V. (c-moll) szimfónia*

A nevezetes esemény még egy érdekessége, hogy ezekben a napokban tartották Jugoszlávia zeneművészeinek I. kongresszusát Belgrádban. A július 7-i hangverseny közönségének java része tehát szakmabeliekből állt. Egy másik idevágó érdekesség: ugyanekkor kapott Július 7-i díjat Miroslav Cangalović, Milan Asić dalainak avatott megszólaltatója is.

Művészi pályafutását ezenkívül még számos más díj is ékesíti, amelyeket eredményes munkájáért vagy pedig pályázatokra küldött szerzeményeiért kapott. Mint karmester Belgrádon kívül Jugoszlávia minden nagyobb városában is vendégszerepelt, a határon túl pedig Magyarországon és Romániában. A klasszikus darabok mellett mindig szívesen vezényelt modern, hazai szerzők műveit is, s különösen külföldi vendégszereplései alkalmával tekintette feladatául, hogy jugoszláv zeneszerzők: Jakov Gotovac, Krešimir Baranović, Mihajlo Vukdragović, Stanojlo Rajičić és mások műveit népszerűsítse.

Jakov Gotovacot egyébként atyai barátjának nevezi. Barátságuk még Asić akadémiai tanulmányainak idejében kezdődött. Gotovac, aki ekkor a zágrábi opera igazgatója és karmestere volt, vezette be Asićot az operazene műhelytitkáiba, s azután is figyelemmel kísérte karmesteri és zeneszerzői munkásságát. Ennek a barátságnak eredményeként ünnepelte Jakov Gotovac negyvenéves művészi tevékenységének jubileumát 1958-ban a Szabadkai Filharmonikus Zenekarral, amelynek ekkor *Bunyevác táncok* című szimfonikus darabját ajánlotta. Gotovac valamennyi nyomtatásban megjelent műve a szerző saját kezű, személyes ajánlásával megtalálható Milan Asić kottatárában. Ő az egyetlen Jugoszláviában, aki ezt elmondhatja magáról. Ezt az igen értékes gyűjteményt Asić végrendeletileg a szabadkai zeneiskolára kívánja hagyni.

Művészi pályájának harmincöt éves jubileumát 1972. május 15-én ünnepelte. Ez alkalommal a Népszínházban előadták *Zemljo krša — zemljo ravni* című kantátáját, amelyet Szabadka városának ajánlott. A szoprán szólóra, recitátorokra, ének- és zenekarra írt nagyszabású kompozíció a bunyevác nép történetéről szól a török időkől napjainkig.

Harmincéves szabadkai munkássága folyamán megtartott számtalan hangverseny közül különösen büszke arra, hogy 1957-ben az évad utolsó koncertjét a zeneiskola végzős növendékeinek szentelte, hogy alkalmuk legyen a zenekarral való szereplésre, bemutatkozásra. Ez a szép gesztus azóta hagyományossá vált.

Zeneszerzői alkotómunkájának nagy része a színpadi zene területére esik. Már említett első két operettjén kívül nagy sikert ért el *Cvildreta* című, Grimm-mesét feldolgozó gyermekoperettjével, *A győztes* című népszínművével, *A vidám penzió* és a *Hotel International* című operettjeivel is. Ezenkívül több mint háromszáz színdarabhoz írt kísérőzenét, közöttük több Shakespeare- és Molière-dramához is. Színpadi kísérő darabjait az ország majd minden nagyobb városában játsszák. Marin Držić *Plakir* című vígjátékához írt zenéjét a Dubrovniki Nyári Játékokon is előadták. A darabot dr. Marko Fotez rendezte.

Egyéb művei közül jelentősek *Kínai dalai* szoprán szólóra zenekari kísérettel, *Tánc a Balkánról* című szimfonikus műve, amellyel díjat nyert a Zágrábi Rádió pályázatán, *Az én városom* című dalciklusa basszus szólóra zenekari kísérettel, amelynek ősbemutatóját Miroslav Čangalović énekelte, *Régi mese* című szimfonikus költeménye, amellyel a Belgrádi Rádió pályázatán nyert díjat. A szabadkai zeneiskola növendékei számára könnyű zongoraversenyt írt *Concertino* címmel, vonószekari kísérettel. Nagy sikere volt az *Aki énekel, rosszat nem gondol* című filmhez írt zenéjének is.

Nyugdíjba vonulása után zeneszerzői alkotó munkáját nem hagyja abba, sőt még több időt szentel majd neki. Jelenleg két nagyszabású terven dolgozik: egy opera és egy oratórium komponálásán. Az opera Dubrovnik reneszánsz korabeli történetének egy legendás alakját, a parasztyermekből lett híres *Miho kapitányt* eleveníti fel. Az opera librettóját dr. Vojmil Rabadan írta. Az oratórium tárgya pedig Ivan Mažuranić híres műve, a *Smail Čengić Aga halála*, amelynek szövegét dr. Vinko Vilić dolgozta át a zenemű számára.

OLVASÓNAPLÓ

EGY TÁJEGYSÉG FÉNYKORA ÉS HANYATLÁSA

BARANYAI JÚLIA: *Vízbe vesző nyomokon.*

Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék — Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976.

Elég különös, nehezen meghatározható műfajú könyvvel lepte meg olvasóit Baranyai Júlia. A bevezető, valamint a rómaiakról és a hunokról szóló fejezetek után az olvasó e tájegység, Baranya, pontosabban a Dráva-szög történetét várná, ám ezután irodalomtörténeti jellegű fejezetek következnek, anélkül azonban, hogy Janus Pannonius életútjának és költészetének, valamint kortársainak és a nagy költőről fennmaradt históriás éneknek az ismertetése után most már ezen a csapáson haladna tovább az író. A mohácsi csatavesztés és az ennek nyomán előállt baranyai helyzet, a népesség pusztulása, a falvak elnéptelenedése ismét a történelmet juttatja szóhoz, hogy aztán a reformáció koráról, a Dráva-szög kulturális történetének legfényesebb fejezeteiről, az itt működő országos, sőt európai hírnű tudós prédikátorokról, rektorokról, országos jelentőségű eseményekről (hercegszőlősi zsinat) egyéni hangú művelődéstörténeti esszében tudósítson. Ahogy pedig időben jelenünkhöz közeledik, mindinkább elhalványulnak a történelem kontúrjai, s a múlt század második felétől már eleven társadalomrajzot kapunk, az utolsó fejezetekben pedig szóhoz jut a naplóíró, majd a gazdasági fejlődés és a természetvédelem érdekeinek szembe kerülésében a természet mellett szenvedélyesen érvelő publicista is, miután már ízelítőt adott a táj egyedülálló népművészetéről, a kopácsi fiketökről.

Meglepetést természetesen csak azoknak okozott Baranyai (polgári nevén Schneider) Júlia könyve, akiknek elkerülték figyelmét szórványos publikációi Baranya tájnyelvi sajátosságairól és néprajzáról, s akik nem tudják, hogy a felszabadulás óta, amikor a baranyai Vörösmarton megtelepedett, állhatatosan és szenvedélyesen kutatja e vidék múltját, gyűjtögeti a tárgyi emlékeket, melyekből évekkel ezelőtt megszületett a vörösmarti (táj)múzeum. A *Vízbe vesző nyomokon* című könyv minden tekintetben édestestvére ennek a múzeumnak, hisz éppolyan gazdag és sokrétű tárháza a Dráva-szög irodalmi és kulturális emlékeinek, mint amaz a tárgyi emlékeknek. Innen van tehát e könyv rendkívüli tartalmi gazdagsága és sokrétűsége, aminek szükségszerű velejárója vagy következménye a műfaji változatosság és sokféleség is.

Érdekes azonban, hogy mindez az olvasás során aligha hat zavarólag és fel sem tűnik, hanem csak az utólagos vizsgálódás és elmélkedés eredményeként tudatosodik. Ha tehát e könyv erőnyeit és sajátosságait kívánjuk megragadni, éppen annak titkát kell megfejtenünk, hogyan áll egységbe ez az első látszatra nagyon is heterogén anyag a műfajváltások ellenére is. Mindekelőtt természetesen maga Baranya, a tájegység fogja össze, amelyről az egész könyv szól. Ezen túlmenően azonban az író látásmódja, az eltérő tárgyak egységes megközelítési módja, s nem utolsósorban az író nyelve és stílusa. Semmi sem áll ugyanis távolabb szerzőnkől, mint a tudományos nagyképűség, a pozitivistá tudományosság s az ehhez illeszkedő dísztelen nyelvezet. Ellen-

kezőleg. A hunok baranyai emlékének ismertetését például ilyen mondattal indítja: „Nyugat régészeit a szkíták életével, művészetével kapcsolatban először az a kis aranyszobrocska hökkentette meg, amelyet a szkíták őshazájában, a szibériai sztyeppén találtak.” Sztárai Mihály fellépését meg egy jól szerkesztett novellisztikus részben szépirodalmi eszközökkel varázsolja elénk, s azzal kezdi, hogy a „szemtanú” közvetlenségével kelti életre a prédikátor alakját:

„Már az első vasárnap reggel megveti a lábát a laskói ferencesek templomának ajtajában. Peregrinus deákok egyszerű, sötét ruháját viseli, haja válláig ér, s hegedűt tart a kezében. Megjelenésében van valami tinódiás: kobzosokra emlékeztet.

A nép csodálkozva nézi. A vándorénekesek, regösök világa jött vissza talán? Az emberek valósággal beleborzonganak a gyönyörűségbe, amikor hegedűjét állá alá szoritva, tiszta, erős, csengő hangon énekelni kezd. Bensőségesen, szívből, lelket megragadóan csaknem elsírja a Dávid-zsoltárokat a saját művészi, szabad fordításában. Milyen meglepetés! Nem latinul — magyarul éneklí a szent énekeket! Igézetten hallgatják az éneket a főurak, nemesek véteiről...”

Hasonlóképpen szinte utánalopakodik a hányatott életű Veresmárti Mihálynak is pozsonyi otthonába, ahol élete utolsó éveit viszonylagos nyugalomban tölti, s mintegy meglesi magányában, amikor egy Pécs környéki kálvinista öccse meglátogatja az immár katolikus vallásra tért hetvenen túli rokont:

„Pár pillanatra tétován állt meg e látogató a régi káptalani ház kapuja előtt. Mindig viszolygott kissé attól, hogy a boltíves alacsony kapubejárat téglapadlós, fehérre meszelt vastag falai között megülő sűrű csendet, dermedt magányt felriassza a kovácsoltvas koppantóval, s lépteivel megcsikortítsa a vén falépcsőket, de tudta, aztán kárpótolja majd az örömteli, meleg fogadtatás és a rokoni ölelés közben pajzánul zsörtölődő kérdés: »No, tudsz-e már latinul, amice? Csak láss neki, még nem késő, nem késő! Vesselkedj már neki! Apád bizony könyv nélkül mondta el az Aeneis II. énekét...«

S a szíves szerető gondol gyűjtögeti a Dráva-szög múltjának tárgyi emlékeit a vörösmarti múzeum számára, ugyanolyan buzgalommal illeszti egymás mellé e könyvben a tájegység szellemi, kulturális emlékeit, kiásva őket a feledés homályából s átmentve az utókor számára. E szenvedélyes gyűjtőmunka állandó serkentője, e buzgalom éltetője pedig a szűkebb haza iránti lelkes ragaszkodás, határtalan rajongás. Ez az érzelmi kötődés olykor valóban költői hevületre ragadtatja, stílusát pedig ódai magaslatokra lendíti, mint például a kopácsi rét, „Középi-Európa titffelejített csodája”, a csaknem őskori állapotában létező „madármennysország” leírásában:

„Ó, kopácsi rét, mi mindennek voltál édes otthona valamikor! Kozmikus gyermekkorunkra emlékeztető, ősi természetességű virágnylás, meddig maradhatsz még nekünk? A kis szigetek partjain vízi csorbóka aranylik, ingoványi menta küldi lilás bársonyú virágának fűszeres illatát, kígyókard áll őrt éles levelével, zöldessárga benge világít szürkületkor, mint éjszaka bagoly szeme, kecskefűz árnyékol be leheletlázán érintetlen frissességű, harmat mosdatta nefelejcs-telepeket a fokok mentén. Nem házikertek nyiszlett, sápadt nefelejcsét láthatjuk itt, hanem boldogítón égkéket, mert mindenki és minden csak a maga helyén szép. Látni kellene a mocsárvilág szigetein nőtt közönséges, egyszerű fekete nadály telítetten, bársonyosan sötét virágát kora reggel, amúgy dörzsörösen, mint hajlik át éjsötét violaszíne mély örözsaszímbé. Meg lehet közegetesodni tőle. Nádasok, vénségtől korhadozó fák közt lappangó sötét vízyeken fehéren virító vízililiom-mezők... Zöldes tetejű zombékok és páklyák szomszédságában csipkés levelű súlyom sárgán mosolygó virágai a nap-sütötte vízben. Ó, madárparadicsom, bogarak, halak, növények sok ezer éves otthona!”

Az ódai hang azonban elégiára vált át, amint a Dráva-szög jelenéről ír, különösen a B. Szabó György ott-tartózkodásának naplószerű rajzában. Egy téli délutáni séta alkalmával így mereng el a tájon: „Úgy éreztem akkor, hogy rajtunk kívül valóban senki sem látja így a baranyai téli kerteket, a sápadt délutánokat, az elnémult, csaknem lakatlan, fehéroszlopos házakat, a senki meggyfáját fíont a szurdok meredek partjának legszélén, amint erőtől duzzadó, sima izmú karjaival felmutatja a pompás ég felé egyetlen megmaradt aranyló levelét, a novemberi nap déli fényétől átízítva, idvezülten átlényegülve.”

B. Szabó Györgyöt idézve „bájos, de sülyedő” életformáról beszél, „amely el fog tűnni minden varázsával... Az újabb nemzedék el se tudja majd képzelni, milyen is volt”. Ugyanitt, ismét B. Szabó György szavaira emlékezve, „nyugtalanító, tragikus és felemelő, sülyedő” világot idéz elénk, „eltűnően és alámerülőben egy kivesző életformát és emberfajtat”, majd barátja (barátunk) halála után sóhajtva állapítja meg: „Nem került már sor arra, hogy ... bemutassam vidékünket egész tragikumával..., a szőlődombok hajlataiba ágyazott üresen kongó házak néma udvarával”.

Először, még a harmincas években, Kodolányi János döböntette rá a magyar társadalmat Baranya északibb részének, az Ormámságnak, Baranyai Júlia szűkebb szülőföldje közvetlen szomszédságának pusztulására, a népesség félelmetes csökkenésére, az önpusztítás méreteit öltő egykézésre. E pusztulásnak, egy életforma és egy emberfajta sülyedésének, alámerülésének a tragikum a *Vízbe vesző nyomokon* c. könyv hangulatára is rányomja a bélyegét. Igaz, szerzőnek nincsenek szociográfikus igényei, mint Kodolányinak, népmentő javaslatokkal sem áll elő, sőt a megdöbbentés szándéka is távol áll tőle, mégis, ha egészében fogjuk át a mondottakat, ha egységében szemléljük az elénk táruló képet, aligha szabadulhatunk a tragikum képzetétől, egy hajdan virágzó vidék, magas színvonalú kulturális élet és oktatás, a viszonylagos gazdasági jólét pusztulásának, aláhanyatlásának szorongató érzésétől.

Pedig Baranyai Júlia hasonlíthatatlanul többet foglalkozik a Dráva-szög történetének fényes fejezeteivel, mint a pusztulásával. Rámutat például a magyar reneszánsz kultúra egyik központjának, a baranyai Pécsnek itteni kisugárzására, aminek nyilvánvaló bizonyossága a Janus Pannoniusról épp itt szinte mindmáig fennmaradt históriás ének. Arról tanúskodhat ez, hogy e vidék sokkal szorosabb és közvetlenebb kapcsolatban lehetett az országos ügyekkel, hisz az énekszerző nemcsak egyszerűen megemlékezik a pécsi püspökről, hanem határozottan el is marasztalja a Mátyás elleni összeesküvés és a nemzeti függetenség kockázatása miatt. Részletesen szól a XVI. századi vörösmarti gimnáziumról, amelynek nagy híru tudós tanárai voltak csakúgy, mint a laskói iskolának. Aesopust, Lipsiust és Shakespeare-t fordítottak ezek a „rektorok”, „néha török börtönben írt műveiket Hagenauban, Lipcsében, Wittenbergben, Zürichben és Bazelben adták ki”, nem egyet közülük 4—5 kiadásban. E vidéken (Hercegszőlősön) tartott zsinatot 1576-ban 40 református prédikátor, s az itt meghozott kánonok nemcsak nagybecsű művelődéstörténeti dokumentum, hanem a „szép, ízes magyarsággal” lefordított „törvéncikkelyek Hercegszőlősi Kánonok címen bekerültek a magyar irodalom történetébe” is.

Még a múlt század második felében is kedvező lehetőséget nyújtott e vidék törékvő emberei számára a víz közelsége s az itt termő kiváló bor. Béni Izsák Ferenc meggazdagodásának példája tanúsítja ezt, akinek a vörösmarti kikötőbe érkezett az eladásra szánt deszka, s nyilván innen indította útjára bor- és gabonatermését is, s a Rácok Révénél szállhattak hajóra a vörösmartiai, ha kényelmesen akartak utazni Pestre. „Ekkor épülnek fel, s talán kissé a baranyai egykézés árán, a hatalmas Dráva-szögi parasztkúriák”, amelyek maradványai néhol máig állnak.

A fenti életforma s vele együtt a Béni Izsák-féle emberfajta fölött azonban már harmadfélszáz éve megkondították a lélekharangot. 1720-ban kezdte hozzá a vizek lecsapolásához, s ennek következtében messze kanyarodott Vörösmarttól a Duna, rég nem lehet már átcsónakázni Laskóra. Azóta már 49 km hosszú védőgátat építettek, s több ezer hektáryi — árvízről mentes — szántóföldet nyertek itt a Dráva torkolatánál, de ily módon az „álmódó östermészet”, az európai híru madárrezervátum, a Duna mente legjobb ivóhelye 1800 hektárra zsugorodott össze. Így a nagyon kedves halászfalu, Kopács „szárazra került, mint a kivetett hal, kívül rekedt a tőltesen, nem jut többé árvízveszélybe. Csak hogy Kopács szívesen is fogadta a fél évszázadonként megjelenő árvizet. A víz volt az éltetője, az élete... A halászfalu minden utcája élő, friss és szabad vízbe futott bele azelőtt”.

Nem kétséges tehát, hogy Kopács szárazra kerülését, a „kivetett hal” hasonlatot jelképeknek kell tekintenünk. Mert a vízbe vesző nyomokon haladva Baranyai Júlia szükségszerűen jut el Janus Pannoniustól és kortársaitól a laskaiakon és veresmartiakon, Acs Gedeonon és Zsigmondon, Béni Izsák Ferencen keresztül „a magára maradt Varga Juliska óriási falusi kúriájába, amely

vidéki kastélynak is beillenék, ha valahol szabadon, kint a természetben állna". S itt ismét B. Szabó Györgyöt idézi, aki — miután végigtekintett e „kúrián”, az „ilyen szobán, olyan szobán”, a szobákban levő könyveken, Zsolnay-porcelánokon, zongorán, a rendezett, de szinte minden célt nélkülöző, mert örökös nélkül maradt gazdaságon — így fogalmazott: „Nem kell okvetlenül Dániáig menni, hogy az ember mintagazdaságot és magas színvonalat lásson, csak Csúzáig... De ha a falusi gazdálkodó eléri mindazt, amit itt láttunk, akkor csak a hirtelen zuhanás következhet. Itt sincs örökös... Vége mindennek”.

Baranyai Júlia tehát láthatóan nem Baranya történetét, még csak nem is kulturális történetét vagy irodalomtörténeti emlékeit akarta könyvében ismertetni, hanem ezen túlmenően e táj lelkét, ezt a társadalmi, gazdasági fejlődés érlelhetetlen törvényszerűsége következtében eltűnőben levő életformát és emberfaját kívánta megragadni. S az ebben elért nagyszerű sikere egyúttal könyve páratlan sikerének is a titka.

JUHÁSZ GÉZA

HELYZETKÉP — ERKÖLCSI TANULSÁGGAL

VARGA ZOLTÁN: *Hallgatás*.

Híd, 1976. szeptember. XL. évfolyam, 9. szám.

Varga Zoltán néhány előbbi alkotása, ezek közül művészi értékével a *Natán* emelkedik ki, kifejezte vonzódását a történelmi események iránt. Ismerjük szerzőnk írói habitusát és ennek tudatában állíthatjuk, hogy nála a történelem felidézése nem valamilyenfajta romantikus „kirándulást” jelent, realiztikus múltidézést sem, hanem egy-egy emberi és azon túl erkölcsi magatartásforma vizsgálatát. A már említett *Natán* erkölcsi problémákat boncolgat, a mítikus történelmi háttér csak részben szolgálva keretül. Ez a helyzet Varga Zoltán legújabb kisregényében, a *Hallgatás*ban is.

Mielőtt vizsgálódás alá vennénk a mű eszmei mondanivalóját, feltétlenül szólnunk kell arról az, irodalmi tájainkon igencsak ritkán tapasztalható formai tökélyről, amelyet a szerzőnek sikerült elérnie. Tulajdonképpen a *Szökés*-ben sikeresen alkalmazott forma csiszolt változatával találkozhatunk a *Hallgatás*ban. A belső, látszólag rendezetlen asszociációs monológ végleg Varga Zoltán kincsevővé vált a vajdasági magyar prózában. Ez a forma teszi lehetővé a problémák „központi” megfigyelését, regisztrálását és az olvasóra való közvetlen hatásgyakorlást. Egy ember legbensőbb énje tárulkozik ki előttünk, hála a szerző művészi ábrázolóképeségének. Don Hernando gondolatai lávaként zúdulnak az olvasóra, valósággal izzanak, elárasztják annak elméjét és betemetik, mintegy rabul ejtik azt. Bár a *Hallgatás* mélyen intellektuális mű, az áttételek azonban igencsak egyenes vonalúak, az egyértelműség olyan fokán, amely ritka Varga Zoltán írásművészetében. A *Hallgatás* csak egyféleképpen értelmezhető: úgy, ahogyan azt alkotója papírra vetette. Mindezt a mű külső és belső formájának tökéletes harmóniája biztosítja.

Maga a tartalom, tételszerűen összegezve, az, hogy Don Hernando az egyház egykori hű katonája, félig-meddig megtagadva annak tanait, eretnekké válik. Ez a téma nem új a világirodalomban. Mindig más a magyarázat azon-

ban, miért is kerül sor erre a szakításra. Az olvasó előtt lassanként bontakoznak ki az események, természetesen nem időrendi sorrendben, mert Don Hernando gondolatai csapongnak (és művészi, hogy ezt úgy is érezzük, szinte megfelelkezünk arról, hogy ez a fiktív világ az író teremtménye!) és csak apránként áll össze a kép arról, hogy tulajdonképpen, miről is van itt szó.

Don Hernando igazi tragédiája akkor következik be, amikor arra döbben rá, hogy a vallás és a valóság közé egy harmadik elem került: az egyház, amely mintegy közvetítőjévé vált Isten tanainak. Úgy véli, a vallás nem alapulhat csupán egy pilléren: a hiten. Elrettenve fedezi fel — és ehhez hozzájárulnak a számára hivatalból hozzáférhető „felforgató” írások —, hogy a vallási tanokat az inkvizíció máglyái védik. Felettese ekkor helyesen fedezi fel, hogy „lelkileg alkalmatlan” tervezett nagy művének megírására, amelynek célja az eretnek eszmék hamis voltának bizonyítása, és a katolikus egyház tévedhetetlenségének igazolása lett volna: Don Hernando vallásos lény marad (mi más maradhatott volna korában), de ténykedése más irányú lesz. Egyszerű papként folytatja ténykedését: „Szentbeszédei is ezért lettek kevésbé szentek, s inkább beszédek, gőgöt, fősvénységet, kegyetlenséget s ostobaságot ostorzó értelmes beszédek.” Az inkvizíció intézménye természetesen nem szemléli tétlenül ilyenfajta működését. Letartóztatja, majd Tomaso Urrutia Torres, S. püspöke, hallgatásra ítéli. Don Hernando tehát megmenekül a máglyahaláltól, de ennek fejében vissza kell teljesen vonulnia.

Mindebből az derül ki, hogy a *Hallgatás* eszmék összecsapásának színtere. A kiélezett helyzetnek feltétlenül valamilyenfajta kibontakozásban kellene feloldódnia, — úgy érezzük. Ezért is követjük olyan izgalommal és érdeklődéssel Don Hernando és a püspök összecsapását. Itt kellene kulminálnia a műnek, dinamikus és szellemes dialógus keretein belül „megmérkőznie” a feltétlenül hívőnek és a megátalkodott tagadónak. Varga Zoltán azonban eláll ettől a látványosságtól, váratlan fordulatot vesz, a feszülten várt dialógust terjedelmes monológgal helyettesíti, ami ebben az esetben az egyedüli és művésziileg a legkiforrottabb megoldásnak bizonyult. Mert a püspök önvallo-másában benne foglaltatnak mind Don Hernando felforgató eszméi, mind az egyház nézeteit képviselő püspöké. Mind az olvasóra, mind Don Hernandóra a meglepetés erejével hatnak Tomaso Urrutia Torres beismerő szavai, miszerint ő is megtette azt az utat, amelyet Don Hernando, és rájött az egyház tanainak hazug mivoltára, miszerint az egyház képtelen a hirdetett paradicsom földi megvalósítására, ez a világ örökre a nyomorúság völgye marad — állítja. Don Hernando szemére veti, hogy amikor erre ő rájött, akkor ezeknek az ismereteknek szellemében szólt híveihez a szószékről. Minek hirdetni ezeket a nézeteket? — teszi fel a kérdést. Az egyház képtelen a vallási eszmék megvalósítására. „Csak hát kérdem én tőled, fiam, ok-e ez arra, hogy fenn se maradjon?” — szegezi a kérdést Don Hernandónak. Ellenkezőleg: az egyház, és annak szerve, az inkvizíció, épp azok ellen folytat kíméletet nem ismerő harcot, akik a földi mennyország beteljesülését kívánják; legyenek azok eretnek, lázadó parasztok vagy más egyéb forradalmárok. A püspök nyíltan kijelenti, hogy mindennek tudatában az egyház kötelei-ben marad, mert egyszerűen „szeretek püspöke lenni”. Hajlandó mindent megtenni (embereket megkínóztatni, máglyára küldeni), hogy megvédje az egyházat mint intézményt, mert ezen a módon lehet egyedül konzerválni a fennálló rendszert, amely számára jó és kényelmes életet biztosít. Amikor az eretnek püspök befejezi vallomását, Don Hernando kétségbeesetten teszi fel magának a kérdést: „Válaszolhatott-e volna bármit is olyan embernek, aki mindent tud és mindennek az ellenkezőjét is?” Don Hernando már ekkor tehetetlenül hallgat, s a püspöki ítélet csak megerősíti őt ebben a maga-tartásban.

Amint látjuk, a „nagy összecsapás” egyszerűen elmarad, mivel a hatalom képviselője eleve beismerte nézeteinek tarthatatlanságát, de ugyanakkor, önérdékből, feltétlenül támogatja e nézetek hirdetőjének, az egyháznak fennmaradását. Ez a kettősség valósággal letaglózta Don Hernandót, csak utólag jut eszébe a kérdés: „Vajon az egyháznak, ha valóban képtelen itt a földön megteremtteni Isten országát, szabad-e tovább küzdenie a fennmaradásért, nem kellene-e inkább szabad utat engednie a gondviselésnek.” Legyen ez utóbbi Müntzer Tamás mindent lángba borító paraszthordája. Ebben a pilla-

natban Don Hernando gondolatban már forradalmár. Életpályájának ez a legmagasabb pontja, gondolatmenete itt jut el a végső pontig, amikor is számára minden világossá válik. De Don Hernando hallgatott. „Miért hallgatott mégis? Gyáváságból vajon?” — kérdi önmagát jóval később különös száműzetésében. Valójában részbeni gyáva volt, kimerült. Kimerültsége „utat engedett félelmének”. Úgy gondolta, mást nem is tehet, meg kell tennie „az elevenen eltemető fogadalmat”, mert csak így maradhat életben. Talán úgy érezte, a mártírság vállalása nem változtat semmit mások sorsán és mint olyan teljes mértékben felesleges. Igaz, későbbi magányos óráiban úgy véli, meg kellett volna tennie az utolsó lépést a máglya felé. Felbuzognak benne a forradalmi eszmék, Istent, kiben még mindig hisz, azzal vádolja, hogy csak az értelemmel fegyverezte fel, s így tehetetlen azokkal szemben, kik kardot viselnek oldalukon. Végleg rájön a következőre: a hatalom bitorlói, az egyház és az inkvizíció, azért üldözik őt és más, értelemmel megáldottakat, mert „sejtik, mit érünk, érzik, hogy látjuk őket és átlátunk rajtuk. Mert tudják, hogy a mindent szétszedő gondolatainkkal és késéles szavunkkal nem vívhatnak meg”. Gondolatban meg is teszi az utat az inkvizíció épületéhez. A kisregényben utolsó ilyen gondolatbeli úttjáról szolgálója, Manuela, vezeti vissza a valóságba. Az a Manuela, kinek regénybeli szerepeltetése adja meg a mű tulajdonképpeni cselekményességét és klasszikus feszültségét. Don Hernando és Tomaso Urrutia Torres eszmei párviadala az emberiségért, Don Hernando és az egyház párviadala pedig csak egy emberért, Manuelaért folyik.

Manuela Don Hernando mindenese és mindene. Az élvelettemetés után az egyedüli kapcsolat az élő világgal. Manuela két pólus között helyezkedik el: az egyik gyóntatója Don Anselmo, Don Hernando új és láthatatlan ellenfele, az egyház hű harcosa és kéme, a másik pedig Don Hernando. Ez utóbbi abban az állandó rettegésben él, hogy gyónásai alkalmával Manuela elárulja, megszegte hallgatási fogadalmát, és ezért úgy érzi, Don Anselmo személyében az egyház élkelte be magát Manuela és közjeje. Manuela átlagember, annak erényeivel és hibáival. A két említett pólus között örökös ingadozásban van: hol Don Anselmo hatása érezhető viselkedésén, hol pedig gazdájához hűz. Amikor a tulajdonképpeni pillanatkép készül (ebbe sűríti be igen mesteri módon Varga Zoltán tengernyi közölnivalóját), akkor Manuela már csak betegápolója Don Hernandónak, kinek egyéb más testi igényei Manuelával szemben betegsége miatt már megszűntek. Don Hernandót a bizonytalan légkör igencsak kínozza, és ennek eredményeképpen gyakran indokolatlanul gyötri Manuelát. Hiszen Manuela mindent megtett annak érdekében, hogy életben maradjon. „Nagy kitörésekor” azzal vádolja Don Hernandót, hogy olyan, mint a többi pap: vak szolgálja az egyháznak, és minden lehető módon kihasználja a rábizott köznépet, így őt is. Pedig Manuela abban reménykedik, hogy gazdája értékesebb ember, mint rendtársai. Don Hernando meghajlik Manuela érvelései előtt és különpapja lesz. Manuela az egyedüli hívója az ő külön egyházának. Végleges hozzátartozását legerőteljesebben a mű befejező sorából érezzük ki: Don Anselmo Manuela számára lényegtelen állomás, az ő papja véglegesen Don Hernando.

A fentiekben csak a leglényegesebb mozzanatokot igyekeztem lejegyezni. Hiszen a mű minden mondata gondolkodásra készítet, és valami újat közöl. A rendkívüli tömörítés miatt, amely ez alkalommal a szerzőnek kivételesen jól sikerült, az olvasás egyszerűen megragadó és nehéz is. A többszöri visszatérés és újraolvasás elkerülhetetlen, és csak így bontakozik ki a mű teljes szépségében; ekkor rajzolódik ki az ismétlések és fokozások művészi értékei is. Varga Zoltán prózája ebben a művében kitisztult, mondanivalója világosan bontakozik ki az olvasó előtt, és a tartalmi egyértelműség vitathatatlan. A *Hallgatás* ugyanis egy konkrét társadalmi szituáció konkrét rajza. Úgy érzem, Varga Zoltán történelmi kisregényt akart írni, helyzetképet rögzíteni erkölcsi tanulsággal.

Dosztojevszkij főinkvizítora (Ivan Karamazov „művére” gondolok itt) az újra megjelenő megváltót máglyára akarja küldeni, mivel tanai és magartatása homlokegyenest ellenkeznek az egyház tanaival és magartatásával. Varga Zoltán püspökének elődje ő, ki szintén tudatában van annak, hogy az egyház mint intézmény nem valósíthatja meg Isten tanait és minden eszközzel azok

ellen küzd, akik a megvalósításért harcolnak. A nagy inkvizítor Jézust futni hagyja, megmenekül Don Hernando is a testi megsemmisüléstől, de haláláig hallgatnia kell. Varga Zoltán nagy írói teljesítménye abból áll végeredményben, hogy művészi eszközökkel bontakoztatja ki és mutatja be ezeknek a viszonyoknak összetettségét.

VARGA ISTVÁN

EGY FOLYÓIRAT HÉT ESZTENDEJE

PATÓ IMRE: *A Híd repertórium* (1934—1941).

Hungarológiai Intézet — Forum — Híd, Újvidék, 1976.

Amikor 1934-ben megjelent a Híd első száma, pretenziói csupán az ifjúság érdeklődési körének határaiig terjedtek ki, s bár a haladó szellemű szabadkai ifjúság törekvései nyomták rá bélyegüket, korántsem voltak még olyan igényel, hogy osztályharcos sajtóorgánummá fejlődjék, hogy a kommunista párt határozott és világos célkitűzéseinek szolgálatába álljon. Esztendők kellettek ahhoz, hogy az igénytelen ifjúsági sajtótermékként indult vékonyka folyóirat eljusson későbbi osztályharcos jellegéig. Ha azonban ma a Hídról beszélünk, tulajdonképpen egy egységes és megbontathatatlan mozgalmi eszközt látunk benne, mely a régi Jugoszlávia fasizálódásának folyamatában támasza volt a haladó gondolatnak, és támasza volt mindazoknak, akik nagy önmegtartóztatással és nagy-nagy hittel harcoltak egy olyan jövőért, amelyben eltűnik az ember ember általi kizsákmányolása.

Amikor ma a munkásmozgalom múltját kutatják, semmiképpen sem kerülhetik meg a Hídat, fel kell lapozniuk régi számaikat, el kell mélyedniük a cenzúra örökös résenléte ellenére napvilágot látott írásaiban, fel kell figyelniük a saját nevükön vagy álnéven megnyilatkozó harcoss írók mondanivalójára, amely történelmileg eleven marad mind a mai napig. El-

sősorban ezeknek a múltat kutatóknak nyújt hatalmas segítséget az a könyv, amely most jelent meg: Pató Imre *Híd-repertórium* a régi Jugoszlávia-beli Híd történetének hét esztendejét felölelő időszakából.

Már maga a folyóiratszámok anyagának rögzítése is hatalmas feladatot jelent, hiszen az a helyzet, hogy a sajtótörténet kutatóinak nagy nehézséggel kell megküzdeniök az idők folyamán elkallódott régi lapszámokat keresgélve. Saját tapasztalatomból tudom, hogy bizony meglehetősen kevés példány maradt fenn még a legnagyobb lapokból és folyóiratokból is, s ami fennmaradt, az is csak szétszóródva található meg a nagyobb könyvtárakban, Újvidéken, Szabadkán, Zágrábban, Belgrádban, Ljubljanában, no meg a határon túl: Budapesten és Szegeden. Ez a szétszórtság különösen vonatkozik a Híd régi példányaira, hiszen az itt-ott fennmaradt évfolyamok rendkívül foghíjasak. Teljes Híd-sorozatot azonban hiába is keresnénk bármelyik nyilvános könyvtárban és magángyűjteményben is. Mint Pató Imre rámutatott erre a könyv *Bevezetőjében*, még Gál Lászlónak, a közelmúltban elhunyt költőnek a gyűjteménye a legteljesebb, ugyanis csupán két évfolyamnak a borítólappjai hiányoznak belőle. A repertórium összeállítójának tehát

nagy-nagy gondot okozott a teljes Hid-sorozatnak a fellelése, az innen-onnan való kiegészítés is, nem is beszélve a tulajdonképpeni munkáról, a hét év folyóiratszámait teljes anyagának figyelmes feldolgozásáról.

A Hid esetében azonban volt ezenkívül még egy másik, talán még súlyosabb probléma is. Ismeretes ugyanis, hogy a Hid gárdája — és itt elsősorban arra a korszakra gondolok, amikor a folyóirat már a párt irányítása alatt állt — általában álneven jelentette meg írásait a folyóiratban. A lelkiismeretes repertórium-összeállítónak pedig egyebek között fontos feladatai közé tartozik ezeknek az álneveknek a megfejtése is. Ma, amikor a régi munkatársak egy része már nincs is az élők sorában, s amikor nem egyszer az öregedő ember halványuló emlékezete sem bizonyul egészen megbízható támasznak, kétségtelenül olyan feladat előtt állt Pató Imre, amelyet eleve lehetetlen volt a maga teljességében elvégeznie. Dicséretére legyen mondva azonban, ebben a törekvésében olyan eredményt ért el, ami majdhogynem százszázalékosnak tekinthető. És ez annál inkább említésre méltó, mert hiszen a Simokovitch Rókus- és Mayer Ottmár-korabeli Híd-ban voltaképpen igen gyakran nem is a mögötte álló ember határozta meg az álnevet, hanem a témakör, úgyhogy gyakori eset, hogy egy-egy álnevet többen is használtak, aszerint, hogy ki milyen témáról írt.

Hasonlóképpen Pató Imre érdemei közé sorolható az is, hogy — már a Bevezetőben is — rámutat például a régebben megjelent Híd-antológia egyes téves megjelöléseire, például bizonyos írások megjelenési idejét illetően.

Pató Imre a repertórium elkészítésekor teljesen a Híd sorozatába osztotta be az 1941-ben Laták István által szerkesztett Világkép három számát is, tekintettel arra, hogy maga a Híd ebben az időben szerkesztőinek letartóztatása miatt nem jelenhetett meg, és szerepét erre az időre a hetilapból havi folyóirattá előlépett Világkép vette át. A könyv összeállításánál voltaképpen teljesen igaza van, amikor így járt el — külön feltüntetve természetesen a Világkép címet —, az egyedüli hátránya ennek az eljárásnak az, hogy ezen a módon nem látszik meg az

a folyamatosság, amely a képes hetilap jellegű Világképben a későbbi folyóirattal egybefogja, azaz nem derül ki az a tény, hogy 1940 utolsó hónapjaiban a Híd mellett volt már egy másik magyar nyelvű lapja is a jugoszláviai kommunista mozgalomnak, amely ugyan nem elmélyülő írásokkal, hanem sokkal inkább a hozzáférhetőbb képmagyarzatokkal szolgált a haladás és a fasizmus elleni harc ügyét. Ez azonban inkább csak formai kérdés, és mit sem von le Pató Imre érdemeiből. Legfeljebb azt kifogásolhatjuk, hogy a Világképnek erről a jellegváltoztatásáról nem tett említést a szerző legalább a Bevezetőben, ahol a Világképet említi.

Néhány szót kell szólni a repertórium belső szerkezetéről is. Pató Imre először is a Híd könyvészeti adatait közli, utána pedig az egyes számok részletes tartalmát ismerteti, feltüntetve az álneven írók valódi nevét is. A Világkép három számával együtt csaknem 1600 cikk, tanulmány, szépirodalmi mű bibliográfiai adataival ismerkedhetünk meg ilyenformán. A szerző azonban nem áll meg itt, hanem tovább boncolgatja, tovább csoportosítja a megjelent írásokat — témakörük szerint. Így külön csoportba sorolva tömörülnek előttünk egy-egybe a munkásmozgalom kérdéseit, a nemzetközi kérdéseket, a filozófia, a természettudományok, a történettudomány, a nyelvtudomány, az oktatás és művelődés, valamint az irodalom területét érintő írások bibliográfiai adatai. Talán még teljesebbé lehetett volna ez a témakörök szerinti csoportosítás, ha az említett kérdéscsoportokba tartozó írások gondos összeválogatása és bemutatása mellett külön csoport mutatná be a Híd-ban a hét esztendő folyamán megjelent szépirodalmi műveket, verseket, elbeszéléseket is.

És még valami, ami még teljesebbé teszi ezt a kötetet. Pató Imre ugyanis nem feledkezett meg arról sem, hogy a Híd nem is csupán a folyóirat oldalain fejtette ki felvilágosító és iránymutató tevékenységét, hanem beletartozott munkájába — szorosan és elválaszthatatlanul — a Híd-Könyvtár füzeteinek megjelentetése is. Ennek a munkakörnek a bibliográfiáját szintén megtaláljuk ebben az alapos repertórium-

ban. És végül nem kevésbé értékes e munkának az a része, mely a Híd hazai munkatársairól ad rövid életrajzi jegyzeteket, ha néha — mint például Gál László esetében — túlságosan szűkszavú is ez a jegyzet. Igaz viszont az is, hogy aki Gál László életrajzi adataira kíváncsi, az megtalálhatja őket más helyen is.

Mindent összevetve, Pató Imre kétségtelenül egyike azoknak a lelkes kutatóknak, akik kulturális múltunk feltérképezésén fáradoznak, és ez a munkája is tanúsítja, hogy részben a Hungarológiai Intézet keretében, de részben azon kívül is ma már szép eredményeket is felmutathatunk ebben a múltfelmérő törekvésünkben.

KOLOZSI TIBOR

JUBILEUMI VISSZATEKINTÉS

ZOLTÁN CSUKA: *Pesem večenega upora.*
Pomurska založba. Murska Sobota, 1976.

Igen szép és komoly elismerést érdemlő feladat megoldására vállalkozott Jože Olaj szlovén költő és műfordító, amikor Csuka Zoltán hetvenötödik születésnapjára nagy műgonddal készített kötettel ajándékozta meg. Ennek az izlésesen kiállított könyvnek külön értéke az, hogy a neves magyar költőnek, a jugoszláviai magyar irodalom egyik fáradságot soha nem ismerő úttörőjének versei ezúttal szlovén fordításban jelentek meg, és a szerbhorvát nyelvű kiadás után ezek a költemények most egy újabb nyelvterületen hódíthatnak maguknak olvasókat a modern líra kedvelői között. Jelenlétünk az irodalmi köztudatban így esztendőről esztendőre újabb tovább adott művel kelt magának visszhangot.

Jóllehet egy ötvenes kötetben nehéz átfogó képet adni egy olyan költői életéről, mint amilyen Csuka Zoltáné, és amely a válogatás szerint ötven esztendő terméséből ad ízelítőt. Amikor fél évszázados utat emlétek, annak bemutatása az első hallásra — ilyen szűk terjedelemben — szinte lehetetlennek tűnik. De ha áttanulmányozzuk ezt a kötetet, igazában akkor fedezzük fel Jože Olaj

tehetséges műfordító szerkesztői koncepciójának kulcsát. A szlovén olvasóközönség számára a legjobb utat választotta; úgy bemutatni a költőt, ahogy költészetében a Vajdaság, Jugoszlávia tükröződik, és úgy, hogy a befogadót a szakadatlan bolyongások, a régi és újabb emlékek képsorozata lepje meg. Mert ezek a képek ötven esztendő után is életeseek — bár Csuka Zoltán nem leíró költő —, egy-egy életdarabot mutatnak fel, s éppen azért, mert a poéta átélésében hitelesek, élő múltra tekinthetünk vissza.

És így, ebben a kis könyvben, az ifjú Csuka Zoltán 1920-ban írt verseitől kezdve végigkísérheti az olvasó öt termékeny költői pályáján majdnem egészen napjainkig, amikor már az alkonyodó érett éveiben keressük, s ezeknek az éveknek a hangján írt verseiben keressük azt a nagy lendületet, azt a csodálatos munkabírást, életigenlést, az új kapuk és falak döngetését, ami a korai Csuka-verseket annyira jellemezte. Ezt talán leghívebben az a kötetete láttatja, melynek forró hévvel ezt a címet adta: *Tűzharang.*

Ahogy sorra olvassuk Csuka Zoltán szlovén nyelvre átültetett strófáit, *Az örök lázadás verse* soraitól kezdve a Bácska földjein át a Bosna folyó forrásáig, Cres szigetéig és utána Ohridig, élményekkel gazdagodva útítársai lehetünk. Mintegy ötven költemény ad élettel teli képet egy nagyon mozgalmas életútról, s a versek között nem egy határjelző kő is egyben, vagy a költő fejlődésében egy-egy korszakot zár le olyképpen, hogy az átugrott évek között támadt űr kitöltését — jó támaszt adva — az olvasóra bizza.

De Jože Olaj a válogatás és a ciklusok megszerkesztése során még arra is gondolt, hogy ezt az űrt kitöltse. A kötet öt ciklusra bontása már külön-külön is egy egységet ad főleg azok számára, akik szlovén nyelven most ismerik meg Csuka Zoltán költészetét.

De a zárószóban Jože Olaj ennél sokkal tovább megy. A lexikális életrajzi jegyzet után a tömörítés legfinomabb érvényesítésével dolgozza fel Csuka Zoltán költői, irodalomszervezői és műfordítói munkásságát. E tanulmány írója itt nemcsak a múltra és a közelmúltra gondol; minden törekvése arra irányul, hogy amennyire egy ilyen válogatásban lehetséges, a költőről megközelítőleg minden jelentős mozzanatot érzékeltető arcképet adjon. Az egymást követő fejezetekben irodalomtörténeti hűséggel festi meg életútjának egyes

szakaszát, az indulástól kezdve egészen a teljes kibontakozásig, addig a korszakáig, ahonnan már egy maradandó értékű életműre tekinthet vissza. Ebben a termékeny, sokoldalú alkotói, műfordítói munkában nagy figyelmet érdemlő eredményként említi meg két antológiáját: *A szerbhorvát irodalom kistükré* és *A szlovén irodalom kistükré* című kötetét. Ugyancsak az elismerés hangján szól a *Csillagok és szivek* című antológiájáról, amelyben a mai szlovén költészetet mutatja be a magyar olvasóközönségnek, és az 1971-ben megjelent *Csillagpor* c. antológiájáról, melynek lapjain a jugoszláv líra legszebb gyöngyszemeivel találkozhat a magyar nyelvterület olvasója.

A Pesem večnega upora (Az örök lázadás verse) egy újabb bizonyossága annak, hogy ami eddig nagyon hiányzott irodalmi együttműködés terén, az utóbbi években egyre gazdagabb terméssel jelentkezik. A kis antológiákat gyűjteményes kötetek, önálló művek fordítása követi a lírában, a novellisztikában, a regényirodalomban és a drámairodalomban is. Az egymás szellemi örökségének és mai szellemi értékeinknek legjobb ismertetése és megismerése ez. És a legjobb lépés ahhoz, hogy ott, ahol a nyelv elválaszt bennünket, ott is mindegyre szabadabban felnyissuk az egymáshoz: a megbonthatatlan együttéléshez vezető utat.

LÉVAY ENDRE

AZ ÉGŐ HAJÓ VAD EXPRESSZIONIZMUSA

MIROSLAV KRLEŽA: *Az ész határán*.

Fordította: Csuka Zoltán.

Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Joseph Conrad egyik novellájában, a *Fiatalságban* (Youth) van egy remekbe szabott leírás. Lángol a hajó a nyílt tengeren. A legénység már

elhagyta, de a távolból még szemléli, s a mentőcsónakok bizonytalansága ellenére is várja tiszteletből, míg elszülled. Báborkorong közepén ég. Köz-

ben mindenütt az éjszaka koromszín kigyói. Szikraözön robban ki végül belőle, szénné válik, majd sisterségés közepe elmerül.

Ez a kép jelenik meg valami titokzatos laterna magica segítségével Krleža könyvében, s *Az ész határán* árnyjátékával szinte egybeforr, egységet alkot. Talán túl messzire ragadó is ez a képárnyjáték, hiszen a horvát írónak ez az alkotása hordoz magában valamit az égő hajó vad expresszionizmusából. Amint az anyagon úrrá lesz a tűz indulata, s a lobogás lidérce a matéria minden porcikáját beborítja.

Lángos vihar az valóban, amely végighalad a történeten: mindenbe belekap, mindent átforrósít. A jó pozícióban levő ügyvéd „kitörése a karrámból”, szakítása a képmutató burzsoá életmóddal csak alkalom, hogy az író dühe kicsapjon, porig alázzon minden polgári intézményt, hamuvá égetve az igazságszolgáltatást, az erkölcsöt, az egyházat, s az emberek tömegét, akik ezt tűrik. Valóságos Sodoma.

„Nekem még egyetlen olyan ügynevezett okos és normális emberrel sem volt alkalmam megismerkedni, akiben meglett volna a bátorság hozzá, hogy az életet saját magának élje, üzleti levelei nélkül, paragrafusai nélkül, köpöcsészével és saját peccsényomóval ellátott irodája nélkül, egyszóval: előítéletek és fából faragott istenekbe vetett hit nélkül” — vallja a hős a könyv elején, pedig ő sem „über alles”. A hosszú és reménytelen ütközetben el is fáradt. Sokszor mintha falba verné a fejét. Milyen mások a normák, melyek szerint a „hasonszőrűek” élnek, hogy az ő szemszögükből az ügyvéd viselkedése Don Quijotéval vagy Hamlettel rokonítható. Nagyon egyedül van ő. Nyúl ki a kéz a rácsok közül, de lehanyatlik. Hiába igyekszik szélesíteni a kört, nem találja meg az utat a felé az osztály felé, amely befogadná, hiszen maga is hasonló elveket vall.

„Én mint moralista szólaltam meg, s úgy gondolom, egyetlen olyan politikának sincs létjogosultsága, amely nem az alapvető emberi erkölcsön nyugszik. Egyetlen olyan politikai programnak sincs haladó értelme, amely nem erkölcsi elvekre épül. A szocializmus arra tanít bennünket, hogy ennek a mozgalomnak alapja az em-

ber, az az eltorzított, szerencsétlen eltiport, kifosztott ember, akit a Domaćinski urak rabbá tettek!”

Pedig két ízben is kerül emberközelbe a munkásosztállyal: a tárgyalásán és a börtönben. Mintha a meghurcolt igazság szólalna meg, amikor Petar Krneta bekiabál a tárgyalóterembe s szolidaritást vállal az ügyvéddel, akit merő rosszindulatból, gyűlöletből állítottak bíróság elé: „Én vagyok, elnök úr, kérem! Ennek az embernek igaza van, én szolgáltam ennél a Domaćinskinál! Gazember az, de olyan, hogy nincs párja széles e világon!”

Mégis a véglegesen elkötelezett kapcsolat elmarad. Talán vonakodás él az ügyvédben, s hiányzik az új társadalmi rendszerbe vetett hit, talán eredete befolyásolja. Talán túl későn történt a lázadás, s az előbbi élet torzulásai ott étkelkenedtek a különben humanizmusért rajongó lelken. „... én felsőbbrendű társadalmi berendezésnek azt látom, amelyben sem butaság, sem rablógyilkosság nem lesz! Hogy miért gondolom így, nem tudom, de engem emberségesebb, nemesebb ösztönöm vonz ebbe az irányba, ehhez nem fér kétség.”

Közben ott feszül háttérnek a Valent Žganec szavaiból szőtt faliszőnyeg, mintha Krsto Hegedušić képeit látnám, vagy Petrica Kerempuh beszélne a szegény ember, a nép kiutatásáról a háborúban: „Úgy sajnnyagattak, nyagattak minket, mint macska a csirkét az udvarban, egyenesen az isten lapátjával lapátoltak, és szanaszét hajigáltak, elsöpörtek, és a seprével visszasöpörtek, és úgy szétkergettek, mint kánya a galambokat, széjjelszaggattak bennünket, mint a kutyák, voltaképpen földaraboltak minket, véresre sebeztek, széjjelvagdostak, de úgy, hogy egyetlenegy sem akadtt köztünk, aki ne úgy vonszolta volna magát, mint a sebhelyekkel borított és sebektől vérző Szent Rókus.”

Csuka Zoltán fordításában elevenen ragyog az eredetinek minden színe, fordulata. Micsoda „tour de force” eredménye a különböző osztályokhoz tartozó szereplők nyelvének magyarba való átmentése; ennek a rendkívülien burjánzó cserjének, amely Krleža nyelve, szakszerű átültése.

Hiba. Maradjon hát a végére. Kis hiba. Minek említeni? Mekkora árnyékot vethet egy írásjel?! Mégis más nyelvnek tiszteletbe tartandó tu-

lajdonsága. A 358. oldalon, fölülről a második sorban az i-ről hiányzik az accent circonflexe. Francia szövegről levén szó a „maitre” szenvedett hiányt.

VIRÁG ÁGNES

SZELLEMI ROKONSÁG

Babits Adyról. Dokumentumgyűjtemény.
Válogatta és szerkesztette: Gál István.
Magvető, Budapest, 1975.

Érdekes és értékes dokumentumgyűjteményt jelentetett meg a közelmúltban a Magvető Könyvkiadó. A könyv célja egy téves előítélettel leszámolni, s mindezt dokumentálni is. A kötet végérvényesen szertefoszlatja azt a tévhitet, miszerint Ady és Babits között ellentét volt: „Babits és Ady esetében valódi eltérések és vélt ellentétek gondos fenntartása, ápolása nemzedékeken át rangot és tekintélyt adott mindkét költő táborának. Mint fantomok túlélése esetében általában, — mondja az előszóban Gál István —, itt is nagyban hozzájárul a fordított legendához, a két nagy ellenségeskedésének és rivalizálásának meséjéhez a tények és adatok, a hiteles szövegek ismeretének és tudomásulvételének hiánya.”

Az előszóban a szerkesztő-válogató felvázolja ennek a tévhitnek a történetét, idézi azt a Babits-tanulmányt, melyből az Ady-rajongók a másik költőóriás féltékenységét, ellenséges magatartását „olvasták ki”, ui. ez idő tájt közli az egyik folyóirat Ady egyik legjelentősebb tanulmányát a költőelődéről *Petőfi nem alkuszik* címen. „Az örök kontrapozíció — mondja Babits — Petőfi vagy Arany többségéről... jóformán az egyetlen esztétikai probléma, mely a magyar közönség legszélesebb rétegeibe beszivárgott... A két költő összehason-

lításánál nem annyira költészettük, mint emberi egyéniségük a mértékadó. E két nagy egyéniség oly hatalmas és végletes két szembenálló típusa a magyar léleknek, hogy valamelyikét mindegyikünk közelállónak érzi a maga kedélyéhez s e rokonságérzet adja meg irodalmi ítékezéseink öntudatlan alapját.” Babits Petőfi- és Arany-tanulmánya célzást tesz korára és a Nyugat-mozgalomra is: „Ady iskolája, melynek igen romantikus ideálja van a zseniről, mint Balassában és Csokonaiában, úgy Petőfiben is ennek az ideálnak a megtestesülését szeretné látni; ők Petőfi regényes életéből, idealisztikus forradalmi politikájából s némely fiatalos és affektált rakoncátlankodásából akarják megalkotni Petőfi képét.” Ezt a látszólagos ellentétet fokozta néhány olyan verse, amelyben saját költői elveit fejté ki, s ezt is Ady-ellenes állásfoglalásként értelmezték egyes rajongók. A dokumentumgyűjteményben ezek a versek, versrészletek is helyet kaptak.

A közölt szövegek — amelyek majdnem teljességben ölelik fel Babits Adyval kapcsolatos cikkeit, tanulmányait, verseit, leveleit, a még eddig kiadatlanokat is — bizonyítják ennek az előítéletnek helytelenségét, s megrajzolják Babits és Ady szellemi rokonságát. Már a legkorábbi írá-

sok — amelyek még Ady életében íródtak — dokumentálják, hogy Babits azonnal felismerte költőtársa nagyságát. Ady halála után pedig épp ő volt, aki szorgalmazta az életmű mielőbbi hiánytalan egybegyűjtését és minden alkalmat megragadott, hogy értékelje, értelmezze és védelmezze annak költői nagyságát, munkásságát és személyét. Ha kellett, a hivatalos irodalompolitika nagyjaival is szembeszállt megvédeni Adyt.

A dokumentumgyűjteményben tanulmányok, beszédek, előadások, cikkek, vitacikkek, kritikák, nyilatkozatok, levelek, naplójegyzetek és versek szerepelnek. A szerkesztő felvette a kötetbe — a teljes egészükben Ady-nak szentelt írások mellett — kira-

gadott szemelvények formájában más című és tárgyú Babits-művekből az Adyra utaló szakaszokat és sorokat, s ezek részletlegére a szögletes zárójelbe foglalt hármas pont hívja fel a figyelmet.

Gál István — az egyes írások alatt közölt lelőhelyek alapján — a legnagyobb forrásértékű anyagra alapozta a kötet dokumentumainak szövegét, legtöbb esetben eredeti kézirat-szövegre — az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárának Babits-hagyatékára támaszkodott.

A kötet értékét és jelentőségét emelik a fényképek, Székely Aladár már ismert, Adyról és Babitsról készült felvételei és a részben még kiadatlan versek kézírathasonmásai.

VIRÁG GÁBOR

EGY NAGY SZENVEDÉLY TŰZPRÓBÁJA

ROBOTOS IMRE: *Az igazi Csinszka.*
Magvető, Budapest, 1975.

Amikor először elolvastam Robotos Imre „dokumentumriportját”, be kell vallanom, elragadtatással fogadtam könyvét. Felvetett, újraidőszerűsített bennem egy régi dilemmát, mely mind ez ideig jelen volt; időnként, ha Adyról volt szó, ha róla vagy verseit olvastam, ott kísértett a megoldatlan problémák kétségeinek erejével.

Hosszú volt utam Ady verseinek megértéséig. Középsiskolás koromban a priori elvettem költészetét. Nagy része volt ebben az akkori irodalomtanítási módszernek, melynek következtében irodalmi ismereteim megrekedtek valahol Jókai és Mikszáth egyikű világában, és annak, hogy a valóság szépségét csak a romantikus ábrázolásmód keretein belül tudtam elfogadni. A felnőtté válás lassú folyamata azután megérlelte bennem azt, hogy nemcsak észrevettem egy másik valóság létezését, melynek semmi kö-

ze sem volt addigi elképzeléseimhez, de képes voltam megérteni azt, elfogadni s azon belül a szépség fogalmát új tartalmakkal bővíteni.

Ekkor fedeztem fel Ady költészetét is. Megszerettem. Mind a mai napig életem számtalan buktatóiban segítségemre van, ha kell, megvigasztal, mindig újabb forrása tud lenni lankadó energiámnak, megtanít elfogadni a valóságot olyanak, amilyen, az öröm szépségei mellett a fájdalom, a szenvedés és szenvedély, az egyedül maradás érzésének szépségével is megajándékoz időnként.

Ady költészetéhez való közeledésemkor, megértésének folyamatában az egyik zavaró körülmény számomra az irodalomtörténet által prezentált Ady—Csinszka viszony volt. Hiányosnak, valószerűtlennek hatott a róluk alkotott kép. A Lédával lezárult időszak dramatikus, emberéletet főle-

mészto, fölmorzsoló, idegeket marcangoló nyugtalanságát egy idill váltotta fel, mely elképzelhető ugyan egy viszonylagos békebeli világban, de már kevésbé vannak reális alapjai az 1913-at követő években, különösen egy olyan ember esetében, mint amilyen Ady volt, kinek szeizmográfyszerű érzékenysége az őt körülvevő világ eseményeit illetően már eleve kizárja annak lehetőségét, hogy élete utolsó éveiben megnyugvásról, megbékélésről, révbe jutásról beszélhessünk, még akkor is, ha történetesen Csinszka — Bölöni György szavaival élve — „tündérkisasszony és Bandi Argilus királyfi”. (B. Gy.: *Az igazi Ady*, 322.) Márpedig mindketten belső ellentmondásokkal, felfokozott neuraszténiával telítettek, s ha mindennapi cselekedeteik gyakran a hétköznapi sívár szűrkeségét, vagy éppenséggel kíméletlen kegyetlenségét juttatják is eszünkbe, az igényesebb élet utáni vágy mindkettőjükben ott parázslott, ott viaskodott az őket körülvevő dehumanizált világ és saját földi esendőségük nagy, emberi csatájában. Nemcsak rajtuk múltott, hogy ebben az összecsapásban alulmaradtak. E nagy belső vívódásnak, a valóság és vágy szüntelen, vég nélküli tusakodásának lehetünk tanúi akkor, amikor egymás mellé helyezték a Robotos Imre által közölt Ady- és Boncza Berta-dokumentumokat és „az elégia őszi melegéből, borongós barna árnyalataiból, a meghatottság szívhangjából” született Csinszka-verseket. (Féja Géza: *Az igazi Csinszka?* Tiszatáj, 1975. október. 47.) Az ellentmondások ellenére is hinnünk kell ösztinőségükben. Hogy Ady késői költészetében a Csinszkával vívott egyéni küzdelem nincs jelen olyan formában, mint ahogyan az a Léda-versek egyik jellemzője, arra vall, hogy a feje tetejére állított, elembertelenedett világgal, a betegséggel és a közeli halállal vívott küzdelem közepette Csinszka mégis a menedéket jelentette. Ha Ady, az ember ezt gyakran meg is cáfolja magánleveleiben, magánkijelentéseiben, költészetében annál inkább elismeri, vállalja a Csinszka nyújtotta ott-hont nézeteltéréseik ellenére is. Eről nem tudomást venni, ezzel nem szembenézni: gyávaság.

Pedig a Robotos Imre könyvének első részében idézettek is azt példázák, hogy az irodalomtörténet objektív ítélete az Ady—Csinszka házasságot illetően megrekedt valahoz az esz-

ményítésben, „döntően a Csinszka-versekből vezetik le ezt a sok ellentmondással átszótt életanyagot” (R. I. 13.), míg Ady életének Csinszka előtti korszakát boncolgatva, ízre szedve az irodalomtörténetírás egy valóságosabb, tárgyilagosaabb, elfogulatlanabb szemléletet érvényesít helyesen az élettények és életmű egységes hozzáállás elbírálásában. A lelkesedés, mellyel Robotos Imre könyvét fogadtam az első elolvasás után, tehát abból származott, hogy az idézett dokumentumok nyomán végre egy valószínűbb, objektívebb képet kaphattam Adyról és Csinszkáról, hús-vér embekeként állottak előttem, kiválóságikkal és hibáikkal egyetemben. A Csinszka-versek számomra így már az egész Ady-életmű szerves részeivé váltak, nem pedig Ady világától valamilyen különálló, távolálló, eleszményesített, ellegendásított „mesevilágból” szólnak hozzám. Arról van szó, hogy a Csinszka előtti korszakot tárgyalva az irodalomtörténetírás számtalan esetben hangsúlyozza, sokrétűen igyekszik megmagyarázni, megindokolni (mintha mentegétné! s vajon mi jogon?) Ady életének emberi gyengeségeit, melyeket költői voltának nagyszerűségével kompenzál, s ugyanakkor életének legválságosabb szakaszában (a háború, az elembertelenedés élménye, betegségeinek elhatalmasodása, a közeli halál érzetének jelenléte) ez az egységes hozzáállás az élettényeket és az életművet illetően elmarad, leegyszerűsödik, elsikkad. A Csinszka-versek „költői remeklései” (R. I. 13.) az által válnak számomra a költői nagyság egyszeri, megismételhetetlen bizonyosságtételeivé, hogy Ady képes volt a maga életének „elszörnyűsítése” (Vészi Margithoz írt levele) ellenére is, a Csinszkához írt költeményekben önmaga élete fölé emelkedni, ily módon köszönye meg azt, hogy a húszesztendő Boncza Berta minden emberi gyengesége mellett, „ha nem is birt annyit adni, vagy nem tudta annyira vállalni, mint egykor Léda”, életének ebben a megrázó, legválságosabb szakaszában mégis kitartott mellette. (Féja Géza idézett írása, 47.)

Habár a bevezetőben Robotos Imre által idézettek sem hangsúlyozzák egyértelműen az Ady—Csinszka viszony idilli voltát (kivéve Révész Bélát, Szerb Antalt, Vészi Józsefet), s hogy a költő halálától elmúlt hatvan esztendő alatt napfényre került dokumentumok lehetővé tették a tárgyilagosaabb elbí-

rálást, az irodalmi köztudatban elhaltasodott megítélesztő interpretálás helyesbítése, kijavítása nem történt meg. Ezzel adósa az irodalomtörténet-írás Adynak, s ezt az adósságot mielőbb törleszteni kellene. Talán ez a Robotos Imre által közzétett „dokumentumriport” kiindulópontja lehetne egy ilyen szükségszerű véleménymódosításnak, s ezt bizonyítják is a könyv nyomán megjelent írások, habár ezek arra is figyelmeztetnek, hogy ez a módosítás nem lesz könnyű feladat, mert mintha nem volna meg az az erő, amely szükséges azért, hogy az eddigi legendák, illúziók helyett a valóságot fogadjuk el, szembenézzünk vele. Az ellentmondást, amellyel az eddigi irodalomtörténetírás viszonyul Ady életének első szakaszához és a Csinszka-val kezdődő korszakhoz, végső ideje kiküszöbölni, feloldani, mert csak így válhat az irodalomtörténetírás az Ady-életmű méltó tolmácsolójává. Ha Ady Endre képes volt életének legellentmondásosabb, legválságosabb, legreménytelenebb időszakában (márpedig ezt bizonyítják a Csinszka-versek is) emberi gyengeségeire költészetével rácafolni, hűnek maradnia egész addigi életművéhez, akkor az irodalomtörténetírásnak, bármilyen szándék vezette is azokat, kötelessége megválni eddigi tévedéseitől.

Ady élete utolsó szakaszának pontos ismerete s a tényekhez való tárgyilagos viszonyulás, azt hiszem, semmiben sem eredményezne elmarasztalóbb véleményt Adyról (végső soron mégiscsak Ady kell hogy álljon vizsgálódásainak középpontjában), az emberről és költőről, sőt egy olyan nagyság képe rajzolódhat ki előttünk, kinek emberi bizonytalanságában, esendőségében, fellángolásaiban és meghasonlásaiban egy teljes értékű emberi élet és költői életmű szárnyal fel utólrétegetlen magasságokig. Ki ne szeretné őt követni?

Lényeges-e, hogy milyen volt akár Léda, akár Csinszka? Féja Géza megfelelt erre a kérdésre, idézzük hát őt, mert úgy véljük, hogy e kérdésben ez a helyes viszonyulás: „Léda és Csinszka nem voltak szentek, de úgy vélem, többek: asszonyemberek. A szent alkata parancsára boldogan vállalja a szenvedést, az embernek szüntelen küzdenie kell saját életvágyával, midőn másokért áldozza magát. Léda és Csinszka egyaránt vállalták egy nagy szenvedély tűzpróbáját, különben

emberek voltak, mint mindannyian. Vállalásuk azonban rendkívüli lényekké avatta őket, és tiltakozom, hogy éppen ezt a rendkívüliséget tagadjuk meg tőlük.” (Féja Géza idézett írása, 49.)

S most térjünk vissza Robotos Imre könyvéhez. Ha vannak, akik azt olvasásuk ki a sorok mögül, hogy a szerző „Csinszka minden mondatából vádat próbál kovácsolni”, ám legyen! (Féja Géza idézett írása, 46.) A vád legyen is erős, okozzon fájdalmat, ha kell, legyen, ha negatív előjellel is, méltó, talán kissé nyers ellenfele az eddigi illúzióknak, legendáknak, hamis nézeteknek, mert talán ily módon megszülethetik végre a két véglét összecsapásának eredményeként az igazság: Ady teljes értékű életműve végre teljes értékű méltatást kap. E célnak kell alárendelni minden további kutatást.

Számomra Robotos könyve nem volt vádirat Csinszka, még kevésbé Ady ellen. Egy új Csinszka-t ismertem meg a nyomán. Az eddig öntudatlanul bennem élt ellenszenv irányában megszünt, mert emberi formát kapott, és mert megerősítette bennem azt a hitet, hogy Ady, az ember mindvégig hű maradt önmagához, de Ady, a költő messzemenően túltett önmagán, és számomra ez a döntő. Mindkettőjüket mint embereket elfogadom és szeretem olyanoknak, amilyenek voltak, ahogyan éltek egy elembertelenedett világban: nem szerethettek és nem gyűlölhettek másként, mint ahogyan tették. De mindvégig bennük maradt egy szebb világ, egy szebb élet utáni vágy, és ez testet öltött a költőnek minden leírt sorában, Csinszkanak pedig abban a magatartásában, ahogyan tévedése felismerésekor is megmaradt Ady mellett. Hogy Ady halála után mi volt, az életmű szempontjából lényegtelen. A lényeg az, hogy a szüntelen megpróbáltatások, „az élet elszörnyősítése” sem volt képes megtörni, lealázní, megtépázni, „elszörnyősíteni” magát az életművet, mellyel a költő megajándékozott bennünket. Ez a tény pedig megköveteli tőlünk, főleg pedig irodalomtörténetírásunktól, hogy őszintebben közeledjünk mindahoz, ami Ady Endre életével kapcsolatos, vizsgáljuk, bíráljuk felül eddigi viszonyulásunkat, módosítsuk tévedéseinket. Azt hiszem, a mások által felrótt hibák ellenére is, Robotos Imre könyve ezzel a céllal készült.

KÁICH KATALIN

EMLÉKIRAT EGY SZÉTTÉPHETETLEN KAPCSOLATRÓL

VÁGÓ MARTA: *József Attila.*

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975.

„E kézirat borítólapján ez állt: »Csak halálom után jelenhet meg«. Mégsem tarthatom vissza halálomig, oly sokan, oly sürgetően kérik tőlem. Attila említette a leveleket ennek is, annak is. Sok minden magyarázatra szorult a levelekben. 1942-ben leírtam hozzáfűződő emlékeimet.

Az ilyen halálra szánt írás leleplezi, kiszolgáltatja az emlékezőt, jobban más írásműnél. 1942-ben másképpen is írtam, mint ahogy ma lehetne. Abban az atmoszférában, ebben az írásban külső szempontok nem szerepelhettek. A hős rajza is csak a belső, kényszerítő emlékvíziót követte. A röpké időben elsuhanó alakot igyekezett megrögzíteni és életének egy kis darabját, nem többet és nem kevesebbet.”

A könyv írója 1928 nyarán ismerkedik meg a költővel, az ismeretségből majdnem házasság lesz, de kapcsolatuk néhány hónap múlva megszakad, hogy a költő halála előtti évben ismét felújuljon: „Tudtuk mi első perctől fogva, hogy halálra van ítélve a mi szerelmünk, hogy gyengék vagyunk az egész világgal szemben, ami nem akarja.” Olyan asszony vall ebben a könyvben, aki egy időben jelentős szerepet, központi helyet töltött be József Attila életében. Ez a tény kényszerítette az írásra és végül az eredeti szándék ellenére is. „A mostani nagy izoláltságban, a novemberi hidegben, itt a »hegy« tetején a rosszul fűtött lakásban visszatalálni a ritka percekhez, napokhoz, talán rövid évekhez is, amikor látszólag nem voltam egyedül, kapcsolódtam, gyűjtöttem, gyúltam... vittem valami zászlót, nehéz megnevezni, pedig legfőképpen erről volt szó abban a belső zenében, ami közejük kényszerített”, s a feltűnő emlékek vallomásra kényszerítették Vágó Mártát.

Az emlékirat ennek a kapcsolatnak valamennyi eseményére, apró részletére kitér. Bemutatja a még

majdnem kamasz költőt, annak minden megnyilvánulását, és észreveszi nála azokat a mozzanatokot, mozzdulatokat, kitéréseket, melyek a későbbi, a felnőtt költő betegségét sejtetik az olvasóban. A költő hozzáírott szerelmes verseiről szólva megrezdül az emlékezőben a „ha másként lett volna” gondolat is: „Vajon megértettem-e én akkor a tartózkodó, lehetlenyi szirmokba burkolódzó tragikus vallomást életéről ebben a versben? Ma visszamenőleg úgy látom az akkori Attilát, mint egy még erőteljesebb, de didergő kisfiút, aki belopódzik a kertbe, és rongyait virágszirmokká varázsolva azokon át, kukucskál felém figyelmeztető, biztató, könyörgő szemekkel: talán itt a jószerencse, fogóddzunk össze, talán mindkettőnk számára itt az öröm, kopogtat az ablakon.” Bár Csinszka is figyelmeztette a „ha kézbe fognád, ha megfognád” lehetőségére, mégsem tette, sem 1928-ban, sem később, amikor még talán segíthetett volna a költőnek legalább a szenvedését enyhíteni. Nyíltan, leplezetlenül ír minderről Vágó Márta, és mélyen, a múlt eleven húsába vág emlékeivel, ahogyan azokat feltárja, különösen amikor a költő életének utolsó évére emlékezik. „A fűlembe cseng, hogy intézték el egyesek: »Futóbolond«, mások: »Paranoiás«, »skizofrén«, ilyen szavakkal. Ezt valahogy rosszabbnak érzem még a büntudatnál is, amit olyankor érzek, ha azt gondolom, hogy talán mégsem volt Attila gyógyíthatatlan, talán még meg lehetett volna menteni...”

Az emlékirat ennél sokkal teljesebb, hiszen az asszonynak a költő életében betöltött szerepe mellett felelevenedik egy korszak szellemi és irodalmi életének számos mozzanata. Szól a költő baráti köréről, azokról is, akik nem merték őt vállalni, a Szép Szórol és ennek köréről; Thomas Mann Budapesten tett látogatásáról és felolvasásáról — ennek kapcsán a költő fájó megaláztatásá-

ról, amikor a cenzúra nem engedélyezte felolvasni az esten József Attilának a nagy német íróhoz írott versét; arról, amikor eltiltják a fellépéstől, amikor „Megint egyszer kifosztottak abból a kevésből, amim lehetne”. Megeleveníti a kávéházi irodalmi asztalok beszélgetéseit, a lakásán megtartott szerkesztési órákat, ahol „ebben a szobában a mai irodalomnak egy része” volt. Beszél a költő marxizmust a freudizmussal összekötő szándékáról, a pszichoanalízisről. Vágó Márta szerint az utóbbit, az analízist is csak a versei írására, az alkotásra használta fel, nem gyógyulásra; a sok haragot, amely benne felgyűlt, munkában vezette le, legalábbis egy részét.

A hozzáírott vagy a kapcsolatuk során keletkezett versek születéséről is érdekes adatokat szolgál, az utolsó hónapokban írott versek születési körülményeiről, a „véresre mart agy” munkájáról, a versek születése után állandóan felmerülő „életemben nem kerülhetek fel” tudatáról. Többször hangsúlyozza József Attila, a költő versmondó tehetségét, mert nála a szavalás is azt jelentette, mint a vers: „Attila szívesen mondja el verseit embereknek, ez a mondanivalója számukra, több nem is igen marad.”

A visszaemlékezés mellett a kötet dokumentumértékű is, mert közli a költő és Vágó Márta leveleit, ezzel is pontosabban megrajzolva kettőjük kapcsolatát.

VIRÁG GÁBOR

ÁLDOZATOS ELKÖTELEZETTSÉG

SÁRKÖZI GYÖRGY: *Ég s föld között*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976.

Sárközi Györgynek, akinek összegyűjtött versei *Ég s föld között* címmel jelentek meg, valósággal legendája van. Jogos és megérdemelt legendája, hiszen költői egyénisége a legtisztábbak közül való. A Nyugat körében indult. Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Fodor József és Erdélyi József társaságában. Első versei Babits Mihály rokonszenvével találkoztak, aki benne látta nemzedéke legjobb ígéretét. *Angyalok harca* című, 1926-ban megjelent első verseskötete igazolni látszott a kitüntető várakozást. Sárközi, ahogy nemzedékének költőit, a Nyugat hagyománya és az avantgarde forradalma között kereste útját. Az elsők között alakította ki a „második költői nemzedék” szemléletét és stílusát. Őrizte a Nyugat személyességét és tanult az

avantgarde-tól. Elsősorban szabadabb alakításra, a személyes forma lehetőségére neveltek a művészi újítás forradalmárai. Légies könnyedséggel és nagy érzelmi erővel szakadt el a közvetlen tapasztalattól, s fejezte ki a mindenségre tárlukozó alkotó személyiség érzéseit, eszményt kereső hitét és szépségkultuszát. Valóban „ég s föld között” alkotott.

Az első könyv légies és opálos világa után az 1927-ben kiadott *Váltott lélekkel* már belső zaklatottságról, fájdalmas felismerésekről tanúskodott. A mindenségre irányuló figyelmet a lélek nyugtalansága kötötte le. „Kihajt mérges magom: a biborvirágú szomorúság” — vallott maga a költő fájdalmas lázairól. Helyét kereste, sorsát fürkészte, otthonra vágyott, méltó vállalkozásnak

szerette volna áldozni fiatal erejét. Az élmény csupa zaklatottság volt, a lélek csupa vágyakozás, szomorúság, fájdalom. De a versek művészi természetén ez alig hagyott nyomot: Sárközi György tiszta és zárt formában vallotta meg gyötrődéseit. Most lett igazán Babits tanítványa, midőn a vers művészi alakjával, műves fogalmazásával tett arról tanúságot, hogy a költőnek úrrá kell lennie belső kétségei, belső nyugtalan-sága felett.

A harmadik verseskötve — az 1941-ben napvilágot látott *Higgy a csodában!* — sokáig váratott magára: másfél évtizedig. Közben lezajlott a lélek forradalma és átalakulása a költő sorsot választott, otthonra talált. A népi mozgalom szerveződésének idején önként lett a népi írók szövetségese, a paraszti tehetségek támasza. Pesti polgárcsaládból származott, bizonyára az „urbánus” írók között is szerepet kaphatott volna. Azért állt a népiek táborába, mert felismerte a szegény-paraszti követelések jogosságát, átélte a népi honfoglalás halaszthatatlan szükségességét. A maga tehetségét, műveltségét és hallatlan munkabírását is a dolgozó nép szolgálataiba akarta állítani. „Szavak szelid pástora lettem: De káromkodni volna kedvem” — beszélt a lázadás kényszeréről. Arról, hogy a szelid költő gyengéd szavát forradalmi tettekkel kell felváltania. A népi mozgalom és az új magyar költészetben szerepet kapó népiesség hatására alakult át Sárközi György poétikájá is. A nyugatos versépítést hagyományosan népi formák váltották fel, a lélek önvizsgálatát a társadalmi lét iránt megnyilvánuló figyelem követte. S a borongós érzések helyét határozottabb fogalmazás vette át: a cselekvés vágya s ígérete.

A tettek nem késtek, Sárközi György a köznapok munkájában vállalt szerepet. Egyetlen drámai művében Dózsa György alakját idézte fel intó és mozgósító példa gyanánt. És az

Athenaeum könyvkiadó szerkesztőjeként megindította a *Magyarország felfedezése* című könyvsorozatát, amely a népi írók igazságkereső szociográfiai munkáit vitte a nyilvánosság elé. Csendben dolgozott, mégis bátran és kitartóan; tudta, hogy köznap munkájával szolgálhatja a szegényparasztság felszabadulásának, az ország demokratikus átalakulásának nagy ügyét. Bátorságát és hűségét ismerték el barátai, a népi irodalom szervezői, midőn az induló Válasz című folyóirat szerkesztését bízták rá.

A munka lázában, a hivatástudat magaslatán költészete sokat gazdagodott. Nyíltabbá vált, megjelentek benne a szegények gondjai, országos kérdésekre keresett feleletet. „Lászuk, ki erősebb: a dal vagy az orkán?” — hirdetett harci riadót egyik versében, már a dolgozó nép elhivatott költőjének tudva magát. Alakja és egyénisége így vált példává, szinte egy magatartás: az áldozatos elkötelezettség jelképévé. „Sárközi György neve nemcsak egy költőt jelent, hanem egy magatartást is” — mondotta Illyés Gyula, akinek tanulmánya vezeti be most az összegyűjtött verseket, s aki egy régebbi tanulmányát idézve ma is fejet és zászlót hajt a költőtárs szép emléke előtt. „Hagyatékának sajtó alá rendezője — írta még 1947-ben — két zászlót hajt meg szelleme előtt e könyv kibocsátásával: az irodalomét és a küzdő magyar szegényparasztságét.” Sárközi teljes joggal kapta meg ezt az elismerést, neve valóban magatartást jelentett; magatartást, amelynek a végsőkig vállalt hivatás adott hitelességet és a vértanúsors adott mártírkoronát. Ő is a fasisztáktól üzött „erőltetett menektek”-ben lelte halálát, mint annyian: Radnóti Miklós, Szerb Antal, Halász Gábor, Gelléri Andor Endre, egy egész pusztulásra vetett nemzedék. Költői morálja maradt ránk, és művei. Közöttük a versek, amelyeknek most Kőhádi Zsolt gondozásában, legteljesebb kiadását veheti kezébe az olvasó.

POMOGÁTS BÉLA

LEVÉL A SZERKESZTŐSÉGHEZ

FELÜLETESEN ÉS TÉVESEN!

Igy jellemezhetnénk tömören Dániel György *Egy égbolt alatt* című, az Üzenet 1976. évi január—márciusi hármasként megjelent írását.¹ A Matica srpska százötven éves fennállása által ihletett cikk a magyarországi szerbek múltjából közöl kiragadott részleteket harminc oldalon. Nem jut eszünkbe egy, nyilvánvalóan tudományos igények nélkül írott cikk szerzőjétől elmélyült történeti kutatást vagy elemzést követelni. Hogy Dániel György „esszészzerű tanulmányát” mégis kritika tárgyává tesszük, arra a téma komolysága: a szerb—magyar kapcsolatok ismeretének számunkra életbevágóan fontos volta indított bennünket. Ámbár Dániel írása nem egyedüli forrása ezek megismerésének, népszerűsítő folyóiratok olvasói — ide értve az Üzenet tekintélyes olvasótáborát is — még annyira sem kötelezhetők egy-egy tanulmány adatainak ellenőrzésére, mint azok írói. A szerzőktől tehát nagyfokú anyagismeretet és pontosságot kell megkövetelnünk. Különbösen félő, hogy egy tévedésektől hemzsegó szöveg alapján az olvasók hamis képet alkotnak olyan nagy horderejű kérdéssről, mint amilyen a magyar és szerb nép kapcsolata a múltban. Ebbéli aggodalmunk készítetett bennünket arra, hogy néhány megjegyzést fűzzünk Dániel György értekezéséhez.

Történelmileg kevésbé képzett olvasónak is szemet szúrnak a szerző sorozatos tárgyi tévedései. Hogy csupán a legkirívóbbakat említsük: Dániel a rigómezei csatát 1339-re helyezi (65.). A sárospataki főiskolát I. Rákóczi György nem alapíthatta 1531-ben (85.). IX. Sixtus pápa nem létezett (69.). Mátyás király kortársa a IV. ilyen nevű egyházfő volt. Mindez ugyan sajtóhiba is lehet, mindenesetre zavarólag hat egy történelmi ismereteket bővíteni akaró szövegben. Még ennyire sem menthetők a szerző teljesen légből kapott állításai. Aki csak némileg jártas a történelemben, tudja, hogy Nemanja nem lett Imre magyar király hűbérese (65.). Mellesleg szólva egyetlen más magyar királyé sem.² A történetírás mit sem tud „Stevan despota” nagyarányú telepítő tevékenységéről (66.). Az is rejtély marad, milyen forrásból merítette a szerző, hogy 1936-ban, a „rosszul sikerült hadjárat után” sok szerb maradt Magyarországon. Erre annál érdekesebb lenne fényt deríteni, mivel tudomásunk szerint a szerbek a nikápolyi csatában — ha ugyan erről van szó — a törökök oldalán küzdöttek. Sőt ők mérték a döntő csapást a magyar seregre.³ A Dániel részéről föltételezett „korai szegénylegények”-en (74.) és XI. századi szerb vándorlovagokon (64.) pedig csak mosolyogni lehet.

Dánielt nemcsak szárnyaló képzelete vezeti gyakran tévútra, hanem az erre a kérdésre vonatkozó irodalom elégtelen és felületes ismerete is. Ennek tudhatjuk be többek között azt az állítást, mely szerint „Dragutin szerb király... IV. Lászlótól megkapta a... Szerémséget” (65.). Szerémség néven ú. a középkorban nemcsak a későbbi Szerém megyét (és a mai Szerémséget) nevezték, hanem a későbbi Macsói bánságot is. Dragutin ezt kapta a magyar királytól.⁴ I. Ferdinánd nem a Sajkásvidék parancsnokának

nevezte ki Pavle Bakićot (69.) — ez a területi egység abban a korban még nem létezett —, hanem a királyi sajkásokévá.⁵ Zsigmond privilégiumai nem a csepel-szigeti, hanem az Alduna menti Kevére (Kovin) vonatkoznak. Ezt még 1892-ben megállapította Ilarion Ruvarac, a szerb kritikai történetírás atyja.⁶ És ha erre vonatkozó tanulmánya nem is juthatott Dániel kezébe, a ráckevei oklevéltárat, melyre Ruvarac is hivatkozik, ismernie kellett, hiszen idéz belőle.⁷ A felsorolt példák azt bizonyítják, hogy az *Egy égbolt alatt* szerzője nem ismeri az elmúlt száz év történetírásának eredményeit. És nemcsak a jugoszlávét! Mert a Dózsa-lázadásról Barta Gábor könyve után már nem lehet úgy írni, ahogyan azt Dániel teszi (69.).⁸

Dániel György stílusa felületes, mondhatnánk hanyag. Szövegét több helyen értelmetlenné teszi a pongyolának minősíthető fogalmazás. Ennek illusztrálására szabadjon egy példát idéznünk. A törökök szerbiai térhódításáról szólva megemlíti, hogy „Lázár kétszer is visszaverte a törököket: 1381-ben... majd 1386-ban”, de szerinte, a törökök „még ugyanabban az esztendőben... a Marica völgyében... megverték... a szerb... sereget” (65.). Az olvasó eltűnődhet rajta, hogy melyik esztendő „ugyanaz”: 1381 vagy 1386? Gyengébbek kedvéért: a maricai csatát 1371-ben vívták.

Teljes a zűrzavar Dánielnél a személynevek írásmódja terén. Nemcsak különböző személyek nevének váltakozik szövegében a magyar és szerbhorvát alak és helyesírás, hanem egy és ugyanazon személy nevét sem írja következetesen. Egy oldalon említ Sava Tekeliját és Tököli Szávát (83.). A megelőzőn pedig Tökölyt. Köteles-e tudni az átlagolvasó, hogy ez a három név egy személyt fed? Természetesen lehet szláv neveket magyar helyesírással feltüntetni, de ebben az esetben kívánatos a következetesség. Ezzel szemben Dániel az Atanáz nevet rövid féloldalon négyféleképpen írja (87.). Ismert személyek nevét lehetőség szerint általánosan használt alakjában említi a történeti irodalom. A szerző, ettől a gyakorlattól eltérően, Maksim metroopolita nevét gatlástalanul Miksára változtatta (69.). Nem csoda, ha a nagy névfordítás közben Dániel olvkor meg is téved. Így Izsaiának fordítja az Isaija nevet Izsaiás, Ézsaiás helyett (72.).

Mit várhatunk bonyolultabb kérdések esetében olyan alakítól, aki nem tesz eleget a szakismeret és írásbeliség legelemibb követelményeinek?! Nyilvánvaló, hogy egy ennyire tájékozatlan szerző történelemszemlélete, még ha jóhiszeműen is, de torzít. Dániel véleménye szerint Mátyás király akkor szervezett állandó hadsereget, mikor úgy érezte, hogy szüksége van rá (69.). Úgy véli, a szerb „despotaság” és a magyar uralkodó viszonyát az „ember-séges jóindulat” irányította. Legalább 1458-ig (67.). Elhiszi, hogy II. Lipót kivétel volt a Habsburgok között és „nem a nemzetiségeket... megosztó... recept szerint kormányzott”. Pedig a Dániel által is említett temesvári kongresszust éppen a nemzetiségek megosztása céljából „rendezte” Lipót és a külön kormányzékai hivatalát sem „a szerb ügyek megnyugtató rendezésére” állította fel, hanem hogy ezáltal is növelje a szerb—magyar ellentéteket. Természetesen mindezt nem azért tette, mintha a szerbek barátja lett volna. Távolról sem! A valódi okot legáltalában a szerző I. Lipótra vonatkoztatott szavaival határozhatnánk meg: „akkor a szerbek javára billent a Habsburgok kegye, hogy megossza az erőket” (72—73.). Különben ezt egyes szerbek is felismerték, köztük a sokat emlegetett Tököli Száva.⁹

Dániel tájékozatlansága és felületessége kifejezésre jut a Balla Atanáz tevékenységét tárgyaló részben is (86—87.). Balla esetében a szerzőt cserbenhagyta magabiztos megérzése, mellyel a sárospataki diákok anyanyelvére és vallásfelekezetére — csupán szláv hangzású nevük alapján — sikerült következtetnie. Az intuíció, mellyel megállapította, hogy Beloš bán magyar—szerb félvérű volt (64.).¹⁰ Mert csak így magyarázhatjuk Balla nemzetiségi hovatartozása kérdésében tanúsított tartózkodó magatartását. Még az sem jelent a szerző számára semmit, hogy Balla Moszkopolisban született, mert „születésekor nem uralkodott a nacionalizmus, nem voltak nemzeti válaszfalak” — és talán még anyanyelve sem volt a „pallérozott” férfiúnak. Azt sem tudja Dániel, hogy Balla miért Magyarországon létesítette alapítványait. Ennek földerítését a jövőben kutatókra bízta. Csupán útbaigazításként ezek számára megjegyezzük, hogy ha több eredményt akarnak elérni ezen a té-

ren, mint Dániel, akkor ne a sárospataki levéltárban búvárkodjanak, hanem ott keressék a dolog nyitját, ahonnan Balla fizetését haláláig folyósították.¹¹

Járatlanságát történelmi kérdésekben Dániel hangzatos, de teljesen tartalmatlan szövegekkel igyekszik palástolni. Mert mit jelentenek az olyan kifejezések, mint „népmozgalmi érvény” (65.), vagy „konszolidált szellem” (87.)? Az elmondottak után céltalan lenne vele olyan fogalmak, mint „katonai hűbériség”, „egyetemes európai érdekek”, „hűbéri anarchia”, „hanyagló reneszánsz” stb., valódi értelméről vitatkozni. Azt azonban megkérdeznénk tőle, mit ért „az 1867-es kiegyezés szabadelvű nemzetiségpolitikája” megjelölésen (87.).

Úgy hisszük, a türelmesebb olvasók is megelégtették Dániel mulasztásainak leltározását. Pedig csak a legjelentősebbekre tértünk ki. Azonban ennyi is bőven elég ahhoz, hogy levonhassuk az elfogulatlan következtetést: Az *Egy égbolt alatt* írója minden jó szándéka ellenére sem alkalmas arra, hogy az Üzenet olvasói belőle merítsék vagy gyarapítsák a múltbeli szerb—magyar kapcsolatokra vonatkozó ismereteiket. Erről a kérdésről nem lehet írni kellő felkészültség nélkül. Nem mintha laikusok nem írhatnának a múltról, azonban őket is kötelezik a történettudomány eredményei és mércéi. Ez attól, akinek a történetírás nem kenyerere, fokozott erőfeszítést, verejtékes munkát követel. Viszont aki erre nem képes, az nem érdemel helyet egy színvonalas folyóirat lapjain, mely méltán igényt tarthat a „kritikai” jelzőre. Mert az Üzenet, ha csakugyan számít Vajdaság dolgozóinak támogatására, maga sem feledkezhet meg róla, hogy „dolgozni csak pontosan, szépen, ahogyan csillag megy az égen, úgy érdemes”!

Újvidék, 1976. december 11.

RÓKAY PÉTER

JEGYZETEK

1. Dániel György: *Egy égbolt alatt*. Üzenet, VI. (1976), 1—3. 63—94.
2. Jireček K.—Radonić J.: *Istorija Srba* I. Beograd, 1952. 147—160.
3. Jireček—Radonić: I. m. 271.
4. Dinić M.: *Srednjevekovni Srem*. Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu, 4 (1931), 9—12.; ua.: *Oblast kralja Dragutina posle Deževa*. Glas SAN, 203, 1951. 76.
5. Szentkláray J.: *A dunai hajóhadak története*. Budapest, 1885; Jireček—Radonić: I. m. 418.; Cirković S.: *U okvirima Ugarske, Šajkaška* I. Novi Sad. 1975. 109.
6. Ruvarac I.: *O kovinskim privileđijama*. Prilozi za povest srpskog naroda u zemlji Ugarskoj II. Zbornik Ilariona Ruvarca I, Beograd, 1934. 428—430, 439.
7. Magdics I.: *Ráczkevei okmánytár*. Székesfejérvár, 1888. 23.
8. Barta G.—Fekete Nagy A.: *Parasztháború 1514-ben*. Budapest, 1973.
9. Arató E.: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1845 I*. Budapest, 1960. 44—47.; Gavrilović S.—Petrović N.: *Temišvarski sabor*. Novi Sad—Sremski Karlovci. 1972.
10. Kalić J.: *Raški veliki župan Uroš II*. Zbornik radova Vizantološkog Instituta, 12 (1970). 23—24.
11. Popović D.: *O Cincarima*. Prilozi pitanju postanka našeg građanskog društva. Beograd, 1937. 260.

MEGJELENT AZ ÉLETJEL MINIATŰRÖK 30. KÖTETE

PATÓ IMRE

Az osztályharcos

(Simokovich Rókus élete és naplója)

Pató Imre munkássága eddig általában a régi folyóiratok felmérésére, anyaguk rendszerezésére terjedt ki. Ez a könyve viszont egy kishegyesi származású szabadkai forradalmár, Simokovich Rókus életét ismerteti. Szerzőnk azonban ezúttal sem távolodott el túlságosan a folyóiratoktól, hiszen Simokovich Rókus egyike volt a Híd szerkesztőinek abban az időben, amikor a párt vette át irányítását. Mint Malušev Cvetko megjegyezte, Simokovich Rókus a szabadkai munkásmozgalom Jimmie Higginse volt. Ebből a találó megállapításból indul ki Pató Imre is, amikor felvázolja a Híd-mozgalom fáradhatatlan szervezőjének, a megalkuvást nem ismerő forradalmár harcosnak az életútját, aki Mayer Ottmárral együtt munkálkodott a folyóirat körül és a szakszervezeti és munkásmozgalomban is, és Mayer Ottmárral együtt a fasiszta megszállók akasztófáján fejezte be életét. Munkásságának nyoma azonban megmaradt a mai napig is, nem hiába szorgoskodott a régi, a mozgalom céljait szolgáló vándorkönyvtárak szervezésén, nem hiába volt lelke a szakszervezeti mozgalomnak, és nem hiába gyűjtött fáradhatatlanul a Vörös Segély szervezet céljaira. És mindezek a tevékenységek sem gátolták meg abban, hogy sok olvasással gyarapítsa ismereteit. Mindez szemléletesen kibontakozik e könyv lapjairól.

Van azonban a kötetnek még egy értéke és érdekessége. Az életrajz után ugyanis közli Simokovich Rókus 1926 és 1929 között írt naplójegyzeteit is, amelyek nemrég kerültek elő a forradalmár hagyatékából. Ezek a kis naplójegyzetek igen alkalmasak arra, hogy közvetlen emberi fényben világítsák meg a forradalmár alakját, és emberközelségbe hozzák a forradalmi mozgalom több, Simokovich Rókussal együtt élő és együtt munkálkodó alakját is.

A 144 oldalas könyv a szabadkai Veljko Vlahović Munkás-egyetemen rendelhető meg. Előfizetési ára 12, bolti ára pedig 15 dinár.

